

III

**BORBENA DEJSTVA U SASTAVU
ČETVRTE KRAJIŠKE DIVIZIJE I
PRVOG BOSANSKOG
UDARNOG KORPUSA**

UDAR NA LINIJU »JUGOZAPAD«

Naredbom Vrhovnog komandanta, 9. novembra 1942. formiranje Prvi bosanski udarni korpus, Četvrta i Peta krajiška udarna divizija. Za komandanta korpusa imenovanje Košta Nad, a za političkog komesara Osman Karabegović. U sastav Četvrte krajiške udarne divizije, čiji je komandant postao Josip Mažar Šoša, a politički komesar Milinko Kušić, ušle su Druga, Peta, Šesta i Osma krajiška udarna brigada. Petu krajišku udarnu diviziju, s komandantom Slavkom Rodićem i političkim komesarom Ilijom Došenom, sačinjavale su Prva, Četvrta i Sedma krajiška udarna brigada. Obje divizije i Šesta istočnobosanska udarna bHgada bile su u sastavu Prvog bosanskog udarnog korpusa, a takođe i svi narodnooslobodilački partizanski odredi na teritoriji Bosne.

Brigade Četvrte krajiške divizije dobile su težak i složen zadatak, da potuku neprijatelja na liniji Bosanski Novi - Ljubija - Stari Majdan - Sanski Most. Pripremi operacije posvećena je znatna pažnja. U štabu korpusa, u Srednjem Duboviku, sastali su se: komandanti, politički komesari i više članova štabova Prve, Druge, Pete i Šeste krajiške brigade da razrade planove predstojećih borbi, da ih usaglase, utanače sadejstva i vrijeme otpočinjanja napada na cijelu liniju neprijateljske odbrane, u dužini od 70 kilometara, od Bosanskog Novog do Sanskog Mosta. Osnovni cilj je bio da se uništi rudnik željezne rude u Ljubiji, da se onemogući eksploatacija za duže vrijeme, prodre u dolinu Sane, uspostavi veza sa Kozarom, ugrozi Prijedor, zatim željeznička pruga i drum od Volinja, preko Bosanskog Novog do Banjaluke. U skladu sa ovakvom zamisli Druga, Peta i Šesta krajiška udarna brigada bile su usmjerene na neprijatelja na utvrđenoj liniji od Novske planine do Starog Majdana. A Prva krajiška brigada, koja je preuzela kod Otoke položaje Druge krajiške brigade, vodila je borbe na prilazima Bosanskom Novom i privlačila znatne neprijateljske snage. Jedan bataljon Četvrte krajiške brigade nalazio se kod Vrpolja i štitio pravac od Sanskog Mosta. Na taj način bila su brižljivo pripremljena ofanzivna dejstva i brigadama izdata naređenja za podilaženje neprijateljskim položajima i otpočinjanje borbe. Neprijatelj je, izgleda, osjetio šta se priprema i nije ostao pasivan. Iz Bosanskog Novog u Suhaču upućena je jedna domobranska bojna da pojača odbranu, a užurbano su utvrđivani položaji kod Miške Glave, Tromede, Ljubije, Stare Rijeke i Starog Majdana. U izvještaju štaba Druge krajiške brigade od 16. novembra 1942, štabu Prvog bosanskog korpusa kaže se: »Izvještavamo vas da smo primili naređenje za akciju na M.G. (Miška Glava). Naređenje smo razumjeli i sutra ćemo početi sa približavanjem radi izvršenja istog.

Izvještavamo vas o promjeni situacije na ovom sektoru a prema podacima koje smo dobili od štaba Četvrtog bataljona Šeste krajiške brigade.

Na položajima Suhača - Šurkovac izgleda da su neprijateljske snage pojačane i to Suhača-Hozića kamen nekim snagama iz Novog, a Šurkovac nekim snagama iz Ljubije. Na cjelokupnim položajima sada se ne nalaze one jedinice koje su prije bile već izgleda da su smijenjene novim jedinicama. . . . Neprijatelj je posjeo Tromedu i ispravio liniju tako da sada drži položaj od Miške Glave do Stare Rijeke preko Tromede. Na tromedi se neprijatelj žurno utvrđuje. Dalje, u samoj

Ljubiji imade 5 tenkova, imade Nijemaca. Jačina cjelokupnih snaga nepoznata. Izrađena je kaldrma od Ljubije do Šurkoyca u čemu je postignuto da tenkovi mogu dolaziti do crkve u Vinogradini.. „²⁹

Iz rejona Rujiške i Srednjeg Dubovika bataljoni Druge krajiške brigade došli su u Hadrovce, u zaseoke Vukojeviće, Božice i Predojeviće. Štab brigade smjestio se u zgradu seoske škole, pripremao predstojeći napad i sadejstvo sa jedinicom Pete i Šeste krajiške brigade. Planom je predviđeno da Prvi i Treći bataljon napadaju s čela neprijateljsko uporište Mišku Glavu, a Drugi s leđa. Lijevo od njih, Pivnicu i Suhaču, ugrožavali su bataljoni Pete krajiške (kozarske) brigade.

Izvidani su neprijateljski položaji i odabrani pravci nastupanja. Komandiri četa i vodova, deseteri, politički komesari upoznali su borce sa značajem predstojećih borbi i tražili da se izdrži i najteže. Nije prećutano da se neprijatelj dobro utvrdio, da raspolaže sa najsavremenijim naoružanjem i dovoljno municije, da će se uporno i žilavo braniti.

Poslije ponoći, 18. novembra, bataljoni Druge krajiške pošli su u višednevnu borbu, pregazili rječicu Japru i oprezno se približavali neprijateljskim položajima. Vodiči su išli ispred četnih kolona i teško se razaznavali. Gusti mrak, naime, toliko priljepio se za zemlju da se nije vidio prst pred okom. Snalažljivost i ovdje nije izostala: neko se dosjetio da borcima podijeli listove bijelog papira, da ih drže u rukama i da se po njima orijentišu. Pomogle su i vatre na neprijateljskoj liniji odbrane, koje su plamsale i svjedočile da su neprijateljski vojnici bili slabo odjeveni. S brda bi odjeknuo poneki pucanj, nasumice, ali to nije omelo čete u približavanju i prikradanju. Drugi bataljon, s komandantom Đurom Štrpcem i političkim komesarom Miroslavom Majkićem Mirom našao se iza leđa neprijateljskog uporišta i namjeravao uz okomitu stranu. Prokradanje nije prošlo bez nezgoda, ali se sve, ipak, završilo sa ozljedama nekoliko boraca. Jedna četa je, naime, naišla na liticu koja se u mraku nije mogla prepoznati i komandir se otisnuo u dubinu ugruvavši se toliko da nije bio sposoban da trenutno komanduje. Kad je komandant bataljona vidio šta se dogodilo odmah je prizvao svog zamjenika Stevu Samardžiju i rekao:

- Zastoj! Ne smije biti. Komandovaćeš četom dok se komandir ne oporavi. I naprijed uz brdo, na rovove i bunkere.

Uspinjanje je zamaralo borce. Šapatom su prenošena upozorenja komandira četa i vodova da se ne posustaje, da se grabi iz sve snage i orijentiše prema neprijateljskim vatrama. Prva četa Drugog bataljona, s komandirskom Veljkinom Miljevićem, političkim komesarom Perom Kneževićem i njihovim zamjenicima Stojanom Milnovićem i Brankom Bijelićem, našla se ispred žičane prepreke, neke drvene barake i razgranatog hrasta. Ustaše su bile dvadesetak metara od žice, pored razgorjele vatre, čas su grijale ruke, čas leđa.

- Da ih uzmem na nišan i spravim sa zemljom - šapatom je zatražio vodnik Prvog voda.

- Ni za živu glavu - odbio je komandir Veljkina i dodao - Moramo ih ščepati za guše!

- Neće ići lako - zamahao je vodnik glavom.

- Za mnom, kroz žičanu prepreku! Pažljivo da nas ne primijete.

Zamjenik komandira Stojan Milnović Stojanda otkrio je metalne poklopce na splotovima bodljikave žice i upozorio, da pri najmanjem potresu mogu zalupkati i uzbuniti ustaše. Borci su spretno puzali kroz žičanu prepreku. Ustaše i domobrani glasno su razgovarali i nisu primjećivali šta se događa. Neki su džarali vatru da se više razbukti i bolje ogrije. I pored svega, borci su se teško provlačili kroz žicu i orijentisali u mraku. Kad su dvije trećine čete prošle žičanu prepreku, nepažnjom jednog borca je zalupetao metalni poklopac i neprijateljski

vojnici su se trgli. Reznuli su pucnjevi i sastavila uraganska paljba. Borba se rasp-lamsala na širem prostoru, na liniji neprijateljske odbrane od rudnika Ljubije do uporišta blizu Bosanskog Novog. Borci Druge krajiške uskakali su u rovove i zemunice, u bunkere, kundacima i noževima primoravali ustaše i domobrane da polože oružje. Gubitaka je bilo na obje strane. Komandir Veljkina Miljević, Stojan Milnović Stojanda, Pero Knežević i jedan kurir, u času kad je zatreštalo oružje, uskočili su u prvi neprijateljski bunker i naletjeli na dvojicu kuvara koji nisu znali šta se uistinu događa. Veljkina je iz polumraka upitao:

- Šta radite?

- Pripremamo doručak. Mnogo si poranio - uzvratio je ustaša.

- Možda i nisam. Ne mrdajte! - strogo je Veljkina opomenuo, a Stojanda, Pero i kurir priskočili su da savladaju ustaše.

Padali su bunkeri i rovovi, neprijateljski vojnici bezglavo su bježali i ostavljali ratnu opremu. Mnogi nisu umakli iz svojih jazbina. U toku borbe donekle su promijenjeni pravci nastupanja bataljona Druge krajiške brigade. Treći bataljon se orijentisao prema Šurkovcu i protivniku zadavao ozbiljne udarce. Komandant bataljona Mile Vučenović i politički komesar Milan Vrhovac stalno su brinuli o sadejstvu sa ostalim bataljonima, komandire i političke komesare četa podsticali da stalno idu naprijed i postižu što bolje rezultate. Nastupanje nije prošlo bez žrtava. U jednom naletu na dobro utvrđeno vatreno gnijezdo, sa željom da ga neutrališu, ranjeno je nekoliko boraca, a među njima i politički komesar Druge čete Jože Štemberger. Drugovi su odmah pomogli ranjenom komesaru da se skloni ispod pljuska zrna i ukazali mu prvu pomoć.

Noć je lagano odmicala i borba dobijala u žestini. Ponegdje su gorjeli neprijateljski bunkeri, skloništa, barake i tako je uništavana neprijateljska linija odbrane.

Bataljoni Druge krajiške brigade likvidirali su neprijateljska uporišta Mišku Glavu, Malinića brdo, Januše, Šurkovac i Milojice. Na tom prostoru uništeno je oko 300 rovova i bunkera i ubijeno 30 neprijateljskih vojnika. Toliko ih je zarobljeno i odmah su upućeni u štab Prvog bosanskog udarnog korpusa. Zaplijenjeno je dosta oružja, municije i ratne opreme.

Jedinice Druge krajiške, u sadejstvu sa Trećim bataljonom Pete krajiške (korsarske) brigade, bez zastoja produžile su da progone neprijatelja, ugrozile rudnik Ljubiju i njegovu najbližu okolinu. Kakvo je stanje trenutno vladalo svjedoči izvještaj Zapovjedništva banjalučkog zdruga, za novembar 1942. u kojem se kaže: »Osamnaesti studeni 1942. godine. Postav »Jugozapad«. U 02,50 sati jake snage partizana izvršile su napad na postav »Jugozapad« kod sela Miške Glave (14,5 kilometara jugozapadno od Prijedora) i uspjele su da probiju postav 1. satnije ustaške Pripremne bojne Prijedor. Po izvršenom probiju partizani su u brzom zamahu napali s leđa 6. ustašku bojnu, 18. satniju 10. pješadijske pukovnije, 1. bojnu 1. pješačke pukovnije i za kratko vrijeme uspjeli da ih potpuno rasprše.

Zatim su partizani jakim snagama produžili nadiranje, obuhvatajući sa sjeverozapadne strane Ljubiju, sa namjerom daje opkole i zauzmu. Oko 19 sati počeo je jak napad na Ljubiju rudnik, pri čemu su partizani naročito jakom vatrom minobacača gađali zgradu gdje je bio smješten stožer zapovjedništva postava »Jugozapad«. Od jednog komada rasprsnute granate iz minobacača poginuo je pobočnik zapovjedništva natporučnik Vlatković. Borba kod Ljubije rudnika trajala je sve do 21 sat kada su pristigla pojačanja iz Prijedora i napad je odbijen. Partizani su se povukli i u toku ove noći nisu više napadali na Ljubiju rudnik.

U toku ovog napada partizani su uspjeli da zauzmu željezničku postaju muslimanska Ljubija i da je zapale. Željeznička pruga Prijedor - Ljubija prekinuta je od strane partizana..³⁰

Dok su bataljoni Druge krajiške ugrožavali rudnik Ljubiju, borbe su istovremeno vođene duž neprijateljske odbrambene linije prema Starom Majdanu i Sanskom Mostu, istina slabijeg intenziteta, ali dovoljne da privuku znatne neprijateljske snage. U tom rejonu, zapravo, na položaje domobranske domaće bojne Sanski Most i 3. bojne 10. pješačke pukovnije, kod Ruškovca, Starog Majdana, Zdene i Glavice, napade su izvodile jedinice Šeste krajiške udarne brigade. Kad se tome doda da su tri bataljona Pete krajiške zauzela Pivnicu, Suhaču i ugrozili uporište Hozića-kamen, na pravcu od rudnika Ljubije za Bosanski Novi, onda je praktično bila ugrožena cijela neprijateljska odbrambena linija »Jugozapad« i prilično uništena.

Poslije skoro dvadesetočasovne žestoke borbe, uzmakom od rudnika Ljubije i uspostavljanjem položaja u njegovoj neposrednoj blizini, borci Druge krajiške brigade su kratko odahnuli da nešto odmorniji opet krenu u teške okršaje, da napadaju i vođe odbrambene borbe. Neprijatelj se nikako nije mirio da rudnik Ljubiju i njegovu okolinu ispusti iz ruku. Željezna ruda imala je neprocjenjiv značaj za njemačku ratnu mašinu, zatim drvo i ostale sirovine iz Bosanske krajinje. Stoga su u rejon Ljubije i šire upućena pojačanja jedinicama koje su teško odolijevale i trpjele osjetne gubitke. Iz Prijedora je stiglo 400 zdrugovaca, vozom iz stanice Jasika, a odatle pješke, vodeći usput borbu sa jedinicama Druge i Pete krajiške brigade, koje su razorile dio željezničke pruge u blizini Islamske Ljubije. O dolasku neprijateljskog pojačanja, u izvještaju štaba Druge krajiške, 19. novembra, zapisano je: »Noćasnji napad na rudnik Ljubiju nije uspio, tj. bio je spriječen dolaskom pojačanja koje je neprijatelj dobio u toku privlačenja naših jedinica za napad. Neprijatelj je dobio pojačanje u dvije kolone, tj. cestom od Prijedora i od Carakova. U obadvije kolone bilo je Nijemaca. Naše čete koje su bile a zaštititi, morale su se povući pod pritiskom neprijatelja.

Naš sadašnji raspored jeste prema Ljubiji i rudniku Ljubiji pet četa, a četiri čete su upućene prema Tromedi s tim da je likvidiraju...«³¹

U toku borbe na prostoru od Islamske Ljubije prema rudniku Ljubiji neprijatelj je lukavo priredio iznenađenje Drugoj četi Drugog bataljona Druge krajiške brigade. Iz rudnika Ljubija naišla su tri neprijateljska tenka sa bijelim zabavama na kupolama. Komandir čete i njegov zamjenik pomislili su da će se enkovi predati i dali im znak da se približe. Motori su snažno zabrektali i tenkovi jurnuli naprijed. Njihove kupole su se odjednom zatvorile i nestalo je bijelih astava. Zatreštali su mitraljezi i grunuli topovi. Borci su, na sreću, imali dobre aklone koji su ih štitili od ubitačne vatre. Pri odbijanju napada tenkova nekoliko boraca bilo je lakše ranjeno.

Tromeđa je bila dobro utvrđeno neprijateljsko uporište. Brdo je dominiralo nad brežuljkastom okolinom i ustaše su imale dobar pregled. Noću su često koristile svijetleće rakete da bolje vide i kontrolišu prilaze Tromedi. Iz bunkera su e oglašavali puškomitraljezi i zrna su fijukala naokolo. Jedinice Drugog bataljona dobile su zadatak da napadnu i likvidiraju dobro utvrđeno i branjeno neprijateljsko uporište. Komandir Treće čete Slobodan Indjić dao je zadatak vodiku Njegovanu da dovede borce blizu bunkera, da upotrijebe ručne bombe i padnu unutra. Borci su išli oprezno i savladivali priličnu strminu. Odjednom u se našli na čistini blizu bunkera. Njegovan je predložio desetarima, da puzeći prilaze puškarnicama bunkera i prvi krenuo. Čulo se pucketanje suvaraka i pomuli udari laktovima i kolenima o smrzlu zemlju. Zatreperila je svijetleća raketa iznad glava boraca. Ustaše su primijetile šta se priprema i otvorile ubitačnu atru. Odgovoreno im je skoro istom mjerom, ali zrna nisu mogla probiti debele idove bunkera. Grunulo je nekoliko ručnih bombi ali nisu otvorile ulaz u bunare. Paljba neprijateljskih puškomitraljeza i mitraljeza je sasređena da odbije

vod boraca. U okršaju je teško ranjen vodnik Njegovan i nije mu se moglo prići. Poluonesvješćen grčio se na brisanom prostoru i ubrzo se smirio. Borci u zaklonu vrebali su priliku da se upute preko čistine i iznesu ranjenog vodnika. Njihove pokušaje onemogućavala je neprekidna vatra iz više neprijateljskih mitraljeza. Cio dan protekao je u obostranom pripucavanju i prijetnjama. Tek uveče grupa boraca uspjela se približiti ranjenom Njegovanu i donijeti ga u previjalište. Brigadni ljekar Levi Morie i bolničarka Nada Božić učinili su sve da spase ranjenog vodnika, ali je on izdahnuo u toku noći. Dok je brigadni ljekar ukazivao pomoć ranjeniku, lutajući kuršum prošao je kroz prozor i ranio ga u ruku.

NAPADI I PROTIVNAPADI KOD LJUBIJE

Nijemci i ustaše pokušali su da se rasterete pritiska na spoljnu odbranu rudnika Ljubije i preduzeli su energičan protivnapad na isturene položaje Prvog bataljona Druge krajiške brigade. Neprijateljskom streljačkom stroju pomagali su tenkovi i artiljerija. Na pravcu glavnog udara našla se Druga četa Prvog bataljona, s komandirom Ljubanom Budimirom, političkim komesarom Urošom Vujanovićem i zamjenikom komandira Brankom Katanom. Pet tenkova se bjesomučno ustremilo na borbeni raspored čete i nisu štedjeli municiju. Njima se bilo teško suprotstaviti bez protivtenkovskog oružja. Ručnim bombama i benzinskim flašama borci su pokušavali da zaustave čelične nemani i nije im polazilo za rukom. Tenkovi, istina, nisu smjeli nagaziti vatrenu liniju čete, ali su manevrisali u blizini, dobro su se čuvali i stalno otvarali vatru. Iza njih išle su grupe Nijemaca i ustaša koje su pažljivo vrebali. Kad bi tenkovi prišli sasvim blizu, iz zaklona i rovova bi poletjele ručne bombe i upaljene benzinske flaše i primoravale ih da ustuknu. I kad nisu imali podršku tenkova neprijateljski vojnici su išli naprijed i otvarali uragansku paljbu. Komandir čete Budimir zatražio je da ih borci puste sasvim blizu i onda ošinu. Činjeno je to nekoliko puta i stroj napadača je prorjeđivan. Međutim, njima su pristizala pojačanja i žešće su nasrnuli. U jednom trenutku su se izmiješali sa borcima na lijevom krilu čete i počela je borba prsa u prsa. U kritičnom trenutku vodnik Đuro Milošević podigao je puškomitraljez u visinu grudi i pokosio jednu grupu ustaša, koje su hitale s noževima na puškama da kasape sve pred sobom. Izuzetnim naporom svih boraca napadači su prisiljeni da ostave mrtve i ranjene, da pružaju otpor i uzmiču na polazne položaje.

Na Tromedi je i dalje vrililo. Neprijateljski vojnici bili su uvjereni da ih niko ne može istjerati iz tvrdih bunkera, rovova i saobraćajnica. Čak su prijetili i često pripucavali. Drugi bataljon se opet spremao da ih ugrozi i pokuša uništiti. Pripreme su vršene temeljno i obazrivo. Zamjenik komandira čete Stojan Milnović Stojanda zaputio se da ispita najpogodnije prolaze za četu i našao se između neprijateljskih bunkera. Kad je primijećen, on se našao pod unakrsnom vatrom užarenih puškomitraljeskih cijevi. Uzmicao je spretno, zaklanjao se u ulegnuća i ponekad nišanio u puškarne bunkere. Drugovi su ga štitili iz neposredne blizine, ali... Usijano zrno neprijateljskog puškomitraljeza pogodilo je Stojandu u rame i prošlo skoro kroz cijelo tijelo. U pomoć mu je priskočila bolničarka Savka Mandić i jedva ga izvukla u zaklon i previla mu tešku ranu.

Ponovljeni napad na dominantni vis Tromedu urodio je plodom. Borci Druge krajiške su žestoko jurišali, najprije su uništili nekoliko bunkera, ovladali rovovima i dokrajčili preostale otporne tačke.

Protivnapadi neprijatelja i dalje nisu prestajali. Na udaru su bili pojedini bataljoni Druge, Pete i Šeste krajiške i uspješno su se suprotstavljali nadmoći protivnika. Ujedno su učvršćivani odbrambeni položaji. Bataljoni Druge krajiške držali su položaje na liniji: Tromeda-Milojice-Janjoš, a Četvrti bataljon Pete krajiš-

ke na Vinogradini. Povremeno je dolazilo do sukoba sa neprijateljskim jedinicama i na položaju nije bilo hitnijih promjena.

Popodne, 22. novembra, tri neprijateljske satnije napale su položaje Trećeg bataljona Druge krajiške brigade i naišle na žestok otpor. Na kosama Janoša razvila se ogorčena borba. Jedna satnija je upala u vješto postavljenu klopku i nanijeti su joj osjetni gubici. Potom je uslijedio juriš i neprijatelj je protjeran prema Šurkovcu.

Noću, 22. i 23. novembra sastali su se komandanti, politički komesari i članovi štabova Druge i Pete krajiške brigade da zajednički analiziraju trenutnu borbenu situaciju i planiraju napad na rudnik Ljubiju i okolinu. Nakon razmjene mišljenja zauzeti su stavovi da u napad krene šest bataljona, tri iz Druge i tri iz Pete krajiške brigade. Očekivalo se pojačanje, zapravo jedan bataljon Prve krajiške brigade, ali on nije stigao iz rejonu Bosanskog Novog. Komandanti brigada Ratko Martinović, Miloš Šiljegović, politički komesari Niko Jurinčić, Žarko Zgonjanin, zamjenici komandanata Đurin Predojević, Ratko Vujović Čoče, zamjenici političkih komesara Dragoslav Mutapović i Dušan Misirača stalno su brinuli da se pripreme za napad, iako je vrijeme bilo kratko, temeljno izvrše i svi borci i rukovodioci upoznaju šta ih očekuje. Uspostavljena je veza sa jedinicama Šeste krajiške brigade na položaju kod Stare Rijeke i Starog Majdana, zatraženo je da ugrožavaju tamošnja uporišta i tako spriječe pristizanje pojačanja u Uubiju. Ugovoreni su znakovi raspoznavanja i zatražena je podrška artiljerije. Štabovi brigada, da bi što neposrednije uticali na tok borbe, došli su na vatrenu liniju na Tromedu i Janoš.

Napad je počeo uveče, 23. novembra, borba se rasplamsala na širem prostoru i neprijatelj se žilavo branio. Borci Druge krajiške naišli su na bodljikavu žicu, nagazne mine, tenkove, bunkere i tvrde zgrade u rejonu rudnika Ljubije i teško su mogli naprijed. I borci Pete krajiške, napadajući protivnika u Šurkovcu, Volaru, Panićima, Ljeskarama i Islamskoj Ljubiji naišli su na žestok otpor i nagazne mine. Noć je odmicala i nije bilo bitnijih promjena. Nijemci i ustaše, zahvaljujući ranije pristiglom pojačanju, branili su svaku stopu zemljišta i nisu popuštali. I pored toga, minerima Druge krajiške pošlo je za rukom da razruše rudničku žičaru, bunker za presipavanje rude i druga značajna postrojenja, tako da je rudnik Ljubija duže vrijeme onesposobljen za proizvodnju. U zoru je borba obustavljena. Jedinice Druge i Pete krajiške brigade povukle su se na polazne položaje i pripremile za odbijanje protivnapada. Neprijateljska artiljerija češće je dejstvovala i granatama zasipala položaje obiju brigada.

U višednevnim borbama na neprijateljskoj liniji »Jugozapad« Druge, Peta i Šesta krajiška udarna brigada postigle su zavidne borbene rezultate. Potpuno su uništile trostruku utvrđenu liniju odbrane od Suhače do Ljubije, a djelimično kod Stare Rijeke, Starog Majdana i Bosanskog Novog. Neprijatelju su nanijeti osjetni gubici u živoj sili i ratnoj tehnici. Vrhovni štab NOV i POJ, u Biltenu broj 20-21-22, o borbenom uspjehu krajiških brigada, objavio je i ovo: »... Divizije Prvog bosanskog korpusa, u svom nastupanju ka sjeveru, razbile su neprijateljske snage na položajima Suhača - Šurkovac - Ljubija, na lijevoj obali rijeke Sane. Tom prilikom zarobljeno je: jedna cijela domobranska bojna od 500 domobrana, 20 ustaša, 16 legionara i 6 oficira. Potpuno je razbijena jedna ustaška bojna koja je ostavila na bojištu 200 mrtvih vojnika. Zaplijenjeno je: 600 pušaka, 30 puško-mitraljeza, 10 teških mitraljeza, jedan teški bacač, 4 laka bacača, velika količina municije i ostale ratne opreme. U ovoj žestokoj borbi u kojoj je trebalo likvidirati 1000 bunkera i rovova, partizani su imali 30 mrtvih i 70 ranjenih.. «³²

U pomenutim borbama, iz Druge krajiške brigade, poginuli su: Pero Aničić, Lelija Đurić, Pero Đurić, Đurađ Talić, Ljubomir Gruban, Mile Kabić, Janko Kovrlija, Uroš Petoš, Slobodan Kondić i Mirko Sređić.

Zaplijenjeno oružje, municija i ratna oprema dobro su došli da se formiraju i naoružavaju nove jedinice, a takođe i postojeće, prihvatanjem i uključivanjem u svoje redove mladih ljudi. Uspjesi na liniji »Jugozapad« su imali i politički značaj, posebno među žiteljima zavedenima od ustaško-domobranske propagande. Mnogima je, naime, postalo jasno da se jedinice Narodnooslobodilačke vojske istinski bore protiv okupatora i domaćih izdajnika. S druge strane, u redovima neprijatelja zavlada su strah i panika.

BITKA ZA VRATA KRAJINE

Dok su vođene borbe na liniji Ljubija - Suhača i dalje, u štabu Prvog bosanskog korpusa vršene su pripreme za napad najak neprijateljski garnizon Bosanski Novi i okolna uporišta. Opravdano se mislilo da su sazreli uslovi za složenu i zamašnu bitku na ušću Une i Sane, da su neprijateljske jedinice moralno oslabljene, posebno domobranske i da se može računati na uspjeh. Komandant korpusa Košta Nađ uspostavio je saradnju s predstavnicima Glavnog štaba NOV i POJ Hrvatske i tada je dogovoreno da se istovremeno napadne neprijateljski garnizon Dvor na Uni. Pripreme su vršene brižljivo i zajedno.

U zapovijesti štaba Prvog bosanskog korpusa rečeno je da je Vrhovni štab NOV i POJ, poslije čišćenja prostora oko Ljubije, postavio u zadatak da se likvidira neprijateljski garnizon Bosanski Novi i na taj način oslobode vrata Bosanske krajine. Istovremeno ukazano je da je to produžetak gonjenja razbijenih neprijateljskih snaga na prostoru Bihać - Slunj i Bosanski Novi - Ljubija.

Uoči napada raspolagalo se podacima, dobijenim obavještajnim putem, da se u Bosanskom Novom nalaze slijedeće neprijateljske jedinice: dvije čete 721. njemačkog grenadirskog puka, jedinice 12. domobranske pješačke pukovnije, 1. i 2. bojna 3. ustaško-domobranskog gorskog zdruga, tri baterije haubica i jedna baterija brdskih topova, mjesna milicija i bataljon oružnika.

S obzirom da se nalazi na raskrsnici značajnih drumskih i željezničkih komunikacija, u Bosanski Novi moglo je brzo stići pojačanje iz najbližih garnizona Banjaluke, Prijedora, Bosanske i Hrvatske Kostajnice i Siska. U pomenutoj zapovijesti upozoreno je da svakodnevno dolazi do promjene brojnog stanja i rasporeda neprijateljskih jedinica i da se o tome vodi računa. Neke neprijateljske jedinice, naime, bile su često u pokretu, prebacivale se s jednog fronta na drugi i zaposjedale nove položaje. Odbranu Bosanskog Novog je potpomagao i oklopni voz koji se korisno mogao upotrijebiti u dolini Une i Sane. Štab Korpusa je raspolagao podacima da u Bosanskoj Kostajnici neprijatelj ima 17 tenkova i da oni brzo mogu, uzvodno uz Unu, stići u Bosanski Novi i upustiti se u borbu. Tenkovi su često krstarili drumom od Kostajnice prema Sunji i Volinji, štitili most i vijadukt na željezničkoj pruzi. Postojala su brojna neprijateljska utvrđenja na prilazima Bosanskom Novom, naročito pored željezničke pruge i drumova. Na pruzi Prijedor - Bosanski Novi - Dobrljin i Volinja; svaka zgrada željezničke stanice bila je prilagođenja za odbranu i vođenje duže borbe, a na razdaljini od svakih 500 metara pruge postojao je bunker sa posadom od 10 do 12 vojnika.

Štab Prvog bosanskog udarnog korpusa odlučio je da neprijatelja u Bosanskom Novom direktno napadnu Prva i Druga krajiška udarna brigada, zapravo njena dva bataljona, da Peta krajiška udarna, ojačana bataljonom Seste krajiške brigade, tuče neprijatelja u rejonu Blagaja, Kulskog brda i Poljavnica i štiti pravce od Prijedora i Kostajnice. Šesta krajiška, ojačana Trećim bataljonom Druge krajiške brigade, imala je zadatak da blokira, sa zapadne strane, Ljubiju, Staru

Rijeku i Stari Majdan, da napada neprijatelja jugozapadno od Blagaja, osvaja i zaposjeda pojedina uzvišenja i održava stalnu vezu sa štabom Druge krajiške brigade.

U skladu sa zapbviješću štaba Prvog bosanskog korpusa, napad je počeo 26. novembra u 23 časa. U dogovoru sa predstavnicima Glavnog štaba Hrvatske, njihove jedinice istovremeno su napale Dvor na Uni, zatim Laudanov šanac, Lebrenicu i Matijevice da bi puškomitraljeskom i minobacačkom vatrom privukle na sebe izvjesne neprijateljske snage iz Bosanskog Novog i tako olakšale nastupanje jedinica Prve i Druge krajiške brigade.

Prvi bataljon i Drugi bataljon Druge krajiške nastupali su na prostoru između Vješala i rijeke Sane i umješno se uklinjavali u borbeni raspored neprijatelja. Bataljoni Prve krajiške išli su zapadno od Vješala do rijeke Une da upadnu u centar grada i osvoje brojne otporne tačke neprijatelja. Sa položaja na Novskoj planini artiljerijska oruđa otvarala su vatru na Bosanski Novi, Vješala i Dvor na Uni. Neprijateljska artiljerija uzvratila je vatrom i nije postigla ozbiljnije rezultate. Najviše granata je eksplodiralo tamo gdje su nastupali streljački strojevi Druge krajiške brigade. Jedna granata je teško ranila komandira Druge čete Prvog bataljona Ljubana Budimira i upozorila da se opreznije nastupa. Budimir je odnijet u brigadno previjalište, a komandu nad četom preuzeli su Uroš Vujanović i Branko Katana. Neprijatelj je očekivao napad i solidno se pripremio za odbranu. To potvrđuje izvještaj Zapovjedništva 2. domobranske pješake divizije, od 25. novembra 1942, u kome se kaže da jedna povjerljiva osoba javlja da se jače partizanske snage skupljaju u prostoru: Ljubina, Međumajdan, Rujevac i Žirovac, koje namjeravaju napasti Dvor na Uni i Bosanski Novi.

Traženo je takođe od 714. njemačke divizije da se 3. satnija 2. gorskog zdru-ga, koja se nalazila kod bojne »Gerc«, u akciji oko Bosanskog Novog, vrati u Dvor na Uni.

Komandant Prvog bataljona Ranko Šipka i politički komesar Idriz Čejvan, procjenjujući novonastalu situaciju, bili su mišljenja da jedna četa treba, da se prikrađe neprijatelju s leđa kod bolnice i igrališta. Pozvali su komandira Treće čete Milana Zgonjanina i saopštili šta žele.

- Nešto ću učiniti - obećao je Zgonjanin i požurio u streljački stroj.

Izdvojio je ojačanu desetinu, s vodnikom Dušanom Carićem, naputio ih preko Capraga u dvorište Šurlanove kafane da ugroze artiljerijska oruđa na gradskom igralištu i otvore prolaz cijeloj četi da izbije na muslimansko groblje. Četa e istovremeno produžila gradskim ulicama i uspješno likvidirala brojna vatrena gnijezda.

Uspjeh je postigla i Prva četa Prvog bataljona, s komandirrom Petrom Bo-ojevićem i političkim komesarom Milošem Čibićem, stigla je do željezničke stan-ce i pokušala je zauzeti. S prozora i vrata, iza uglova, trešalo je neprijateljsko »ružje i nije se moglo naprijed. Nedostajao je minobacač koji bi osujetio plam-anje puškomitraljeza zavučenih u potkrovlje. Komandir je smišljao kako da se ipadne u dobro branjenu zgradu stanice a da pri tome ne bude gubitaka. Činilo nu se najprihvatljivijim da grupe bombaša, štice vatrom puškomitraljeza i pu-aka, krenu od kolosijeka željezničke pruge i aktiviranim bombama slome otpor >rotivnika. Njima je, istina, mogao zaprijetiti oklopni voz iz neposredne blizine, >mesti ih u napadu, ali se to čelično vatreno čudovište nije vidjelo u blizini. Bo-ojević se o svemu posavjetovao sa svojim zamjenikom i odmah su se saglasili la drugog izbora nema. Bombaši su smjelo išli, četvoronoške i puzeći, birajući nrtvi ugao i upotrebljavali ručne bombe. One su naizmjenično grominjale, a vate-ene munje liskale kroz otvore polupanih prozora i vrata. Neprijateljski vojnici jovikali su da se predaju, i počeli su izlaziti. U zgradu željezničke stanice ušla e desetina boraca sa zadatkom da spriječi bilo kakav saobraćaj prugom i dovla-čenje pojačanja. Izložena povremenoj vatri artiljerijskih oruđa i minobacača,

Druga četa je uporno nastupala i ostvarivala sadejstvo sa ostalim četama Prvog bataljona. Imala je i gubitaka, uglavnom ranjenih boraca i rukovodilaca, koji su iznošeni ispod ubitačne vatre i upućivani u brigadno previjalište. Lakši ranjenici, poslije ukazane prve pomoći, otpremani su u bolnicu u Podgrmeču, a teži, kojima je bila potrebna hirurška intervencija, Čeranovoj kući u Čadavici. Istim putem su odnošeni ranjeni borci ostalih četa i bataljona.

Uporno je nastupao i Drugi bataljon Druge krajiške, s komandantom Đurom Štrpcem i političkim komesarom Milom Maleševićem, od lijevog krila Prvog bataljona do Vješala, gdje je ostvarivao sadejstvo sa jedinicama Prve krajiške udarne brigade. Drugi bataljon je ušao u borbu bez Treće čete koja je ostavljena u zaštiti u rejonu Ljubije, ali se trudio da se njeno odsustvo ne osjeti. Prva četa, s komandirom Veljkinom Miljevićem i političkim komesarom Perom Kneževićem uklinila se dublje u neprijateljski borbeni raspored i ozbiljno ugrožavala njegove bokove i leđa. Uporedo je nastupala Druga četa, s komandirom Mihajlom Pejićem i političkim komesarom Miroslavom Mirom Majkićem i krvarila pred bunkerima i tvrdim zgradama. Neprijatelj se žestoko branio na svima pravcima i ponekad prelazio u protivnapade. Komandir Veljkina Miljević nije se obazirao na brojne vatrene prepreke i smrtnu opasnost i vodio je četu sve dublje u vatreni osinjak. U jednom naletu osjetio je jak bol u predjelu srca, zaustavio dah i malo se pognuo.

- Staje komandire? - upitao je njegov zamjenik, uviđajući da nešto nije u redu.

- Posiječe me, evo - pognu Veljkina glavu i pogled obori na ranjeno mjesto.

- Mislim da ću moći i dalje komandovati.

Zamjenik komandira pozvao je bolničarku da previje ranjenog komandira. Ona je pažljivo pogledala i opipala ranu i progovorila:

- Zaustaviću krvarenje i potražiti nosila.

- Kakva nosila? - obrecnuo se Veljkina. - Šta će mi to?

- Ozlijeđen si blizu srca i nije se igrati - opomenula je bolničarka.

- Samo mi ranu previ i ostavi me na miru, drugarice! - naredio je Veljkina odlučno i pokazao da će teško poslušati nečije savjete i napustiti borbeni stroj.

U pravcu nastupanja bataljona Prve krajiške brigade neprijatelj se u početku žilavo branio i počeo popuštati. Prvi bataljon, s komandantom Perom Đurićem i političkim komesarom Živkom Rodićem, napadajući s čela, boka i leđa, savladao je neprijatelja na Jablanici i domogao se artiljerijskih oruđa. Kad su osjetili žestinu vatre u udara, neprijateljski artiljerci predali su se i odmah su odvedeni u dublju pozadinu. Borci su ljubopitljivo opipavali i gledali zaplijenjena oruđa, pri čemu su donekle zaboravili da početnom uspjehu, po pravilu, ne treba pridavati preveliki značaj. Njihov kratkotrajni zastoj neprijatelj je iskoristio da se pregrupiše i pređe u protivnapad. Komandant Prve krajiške Vojo Todrović koji je ranije služio vojni rok u artiljeriji, španski borac, hitno je doveden da organizuje artiljerijsku vatru i komanduje baterijom. Na brzinu su pronađene nišandžije, punioci i drugi. Topovi nisu mogli dejstvovati zbog guste magle i odlučeno je da se izvuku s položaja kod Jablanice na Novsku planinu.

Sadejstvujući sa Prvim bataljonom, Treći bataljon Prve krajiške, s komandantom Borkom Arsenićem i političkim komesarom Jusufom Imamovićem, znatno se naprezao da svojim vatretnim klinom uđe što dublje u grad, da iznutra tuče i uništava neprijatelja. U tome je dosta uspio i na protivnapade protivnika odgovarao pojačanim napadima.

Zarobljena je bojna 12. domobranske pješačke pukovnije.

Borci Drugog bataljona Prve krajiške, s komandantom Dragutinom Stanićem i političkim komesarom Svetkom Kačarem, likvidirali su protivnika na Piramidi i Erića brdu i zašli u grad.

U gradu je neprestano vriilo od žestoke pucnjave. Neprijateljske jedinice ži-
avo su se branile i očekivale pomoć iz obližnjih garnizona. Radio-vezom bile su
>baviještene da je pomoć upućena i zatraženo da uporno odolijevaju. Neprija-
elj, očigledno, ni po cijenu znatnih žrtava, nije želio ispustiti iz ruku strateški
značajnu željezničku raskrsnicu na ušću dviju rijeka i ostati bez vrata za Bosan-
jku krajinu.

Jedinice pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske napadale su
Dvor na Uni, Laudonov šanac, Lebrenicu i Matijevice, na sebe privukle izvjesne
leprijateljske snage iz Bosanskog Novog i tako posredno olakšale nastupanje je-
iinica Prve i Druge krajiške brigade. U pomenutim uporištima, na lijevoj obali
Jne, neprijatelj se nije dao savladati i borbe su se sve više rasplamsavale.

Dva bataljona Pete krajiške ojačana jednim bataljonom Šeste krajiške bri-
gade, slomila su otpor neprijatelja u Blagaj Japri, Suhači, na Bulinoj glavi i Us-
inovcu i stvorili uslove za spriječavanje pristizanja pomoći u Bosanski Novi iz
ljubije i Prijedora. Napadnuto je i Kulsko brdo, dominantni vis na desnoj obali
sane kod Bosanskog Novog, ali ga jedinice Prvog bataljona Pete krajiške nisu
ispjele osvojiti i obezbijediti desni bok jedinica Druge krajiške brigade, koje su
'odile borbe u jugoistočnom dijelu grada.

O prvim časovima borbe u izvještaju štaba Prvog bosanskog korpusa, upu-
tnom Vrhovnom štabu NOV i POJ, pored ostalog kaže se, ovo: »Tačno u 23 časa,
!6. ovog mjeseca, kako je to našom zapovješću bilo predviđeno, otpočeo je na-
jad naših jedinica na Bosanski Novi i Dvor na Uni i okolna uporišta.

Već u 1 čas, danas 27. ovog mjeseca, dobili smo izvještaj da su dijelovi do-
nobranske bojne zarobljeni.

Do sada je zarobljena čitava domobranska bojna 12. pješadijske pukovnije
;a kompletnom mitraljeskom četom.

Jedna hrvatska brigada (Sedma hrvatska) ušla je, prema izvještaju koji smo
lobili, u Dvor na Uni i vodi ulične borbe...

Svi neprijateljski položaji južno od Bosanskog Novog (Kamen, Ekića brdo,
felkića brdo, Vješala) očišćeni su i naše jedinice dalje napreduju vodeći ulične
»orbe protiv Nijemaca kojih je, prema izvještajima zarobljenih domobranskih
»ficira, s obje strane Une bilo oko 400. Nijemci su prilikom izbijanja naših jedi-
lica u blizinu grada vršili protivnapade koji su odbijeni.

Do sada je zarobljeno 500 domobrana, nekoliko oficira, zaplijenjene 4 hau-
iice, dosta oružja i drugog ratnog materijala.. „³³

TENKOVI PREKRAĆUJU ODSUPNICU

Kad su vidjeli da domobranske jedinice koje su oružjem primoravali da pru-
aju otpor, nisu u dovoljnoj mjeri pouzdane, Nijemci i ustaše su se još grčevitije
ranili i u borbu uveli tenkove. Njihov nalet i udar najprije je osjetila Treća četa
rvog bataljona Druge krajiške brigade, već dosta zašla u dubinu glavne gradske
lice, čije su pojedine desetine napadale najtvrdje otporne tačke i bile znatno
daljene jedna od druge. I komandir čete Milan Zgonjanin se našao sa ojačanom
esetinom koja je krčila prolaz pored bolnice, da učutka neprijateljsku artilje-
iju u blizini. Taman kad se vratio da cijelu četu povede da udara u leđa nepri-
iteljskoj odbrani, da olakša Prvoj i Drugoj četi čiji su dijelovi napadali s čela,
[gonjanin je čuo snažnu buku tenkovskih motora i zastao da se bolje snađe. Ten-
ovi su nailazili preko mosta, kretali se glavnom ulicom i naglo skrenuli u jednu
porednu licu, zaleđa Trećoj četi i takoj odjekli odstupnicu. Situacija nije bila
»ezazlena. Treća četa trenutno nije mogla ni nazad ni naprijed. Pomoć se mogla

očekivati od preostalih četa, ali one nisu imale protivtenkovsko oružje i teško bi izašle na kraj s tenkovima. Komandiru nije preostalo drugo, nego da se brzo snalazi i pouzda u *sopstvene* snage. Politički komesar Rajko Lajšić i zamjenik komandira Gojko Milojica su zabrinuti čekali neki prihvatljiv prijedlog. Zgonjanin je procijenio da bi napad na tenkove, bez protivtenkovskog oružja, značio velike gubitke i tražio je povoljniji izlaz. Naredio je ojačanoj desetini da se povuče od bolnice i dođe u sastav čete. U isto vrijeme tenkovi su se ustremili i pošli u napad. S njihovih kupola grmjeli su topovi i štekali mitraljezi. Zgrade su, na sreću, dobro došle da se borci zaklone i lakše izdrže protivnapad i paljbu iz tenkova. Komandir Zgonjanin vidio je izlaz iz okruženja u povlačenju prema jablaničkoj crkvi i dijelu grada u kome se, prema njegovoj procjeni, nalazila neka od jedinica Prve krajiške. Vodniku Bogdanu Đurašinoviću naredio je da krči prolaz u označenom pravcu i da ga ostali podržavaju. Borci su pošli preko dvorišta gradskih kuća, bašta, sporednim prolazima i vješto izbjegavali direktni sudar sa tenkovima. Kod jablaničke crkve došlo je do sudara sa Nijemcima i ustašama. Poslije žestoke paljbe obračun je nastavljen kundacima i noževima. Nijemcima i ustašama su nanijeti gubici i morali su uzmaći. Ni Treća četa nije prošla bez gubitaka. Ranjen je komandir Zgonjanin, ali je sam zaustavio krvarenje i nastavio da komanduje. Ranije zadobio i politički komesar Rajko Lajšić. Najteže je ranjen vodnik Dušan Carić i drugovi su ga pažljivo nosili do previjališta. Pružajući otpor i uzmičući ispred tenkova, Treća četa se našla u blizini položaja jedne čete Prve krajiške brigade i pokušavala da uspostavi vezu. Komandir Zgonjanin je naredio kuriru da više i upotrijebi znakove raspoznavanja. Dozivanje nije pomoglo, s vatrene linije uzvraćena je psovka:

- Majku vam ustašku... ! Meni nećete podvaliti.

Zgonjanin je prepoznao glas komandira čete Bože Mlinarića, inače svog starog poznanika, iz sveg glasa ga počeo dozivati i objašnjavati:

- Božo, nije podvala! Borcima naredi da prekinu vatru i da nas prihvate. Tenkovi, Nijemci i ustaše navaljuju da nas unište.

Objašnjenje je odlazilo u vjetar i Mlinarićeva četa nije dala da se pride njenoj vatrenoj liniji.

- Šta ćemo sada? - zabrinuto je upitao zamjenik komandira čete.

- Od dva zla biraćemo ono manje - procijedio je Zgonjanin, donekle zlovoljan, osjećajući jače bolove ispod ranjenog ramena. - Juriša ćemo i ukliniti se...

- Zar na svoje drugove jurišati? - čudio se Gojko Milojica.

- Druge nema kad ne prihvataju da uspostavimo vezu i da nam pomognu.

- Ne mogu nas prepoznati u vrevi pucnjave - objašnjavao je Milojica u želji da se juriš odloži.

- Krećemo! - Zgonjanin bio je odlučan. - Nećemo, valjda, čekati da nam ustaše i Nijemci skaču na leđa.

Četa se grupisala u obliku klina, paljbom štitila sopstvene bokove i leđa, i nastupala prema Jablanici. Do prepoznavanja i uspostavljanja veze sa Mlinarićevom četom došlo je u času otpočinjanja juriša i sve se dobro završilo. Treća četa Prvog bataljona izvukla se iz čeljusti smrti i nastavila borbu na drugom pravcu.

U okruženju se našla i Prva četa Prvog bataljona. Nijemci i ustaše su joj zašli za leđa i opkolili je u rejonu željezničke stanice. Njima je, očigledno, bilo stalo da preotmu željezničku stanicu, da pokušaju uspostaviti saobraćaj prugom i transportovati pojačanja iz okolnih garnizona. Uz to bi omogućili oklopnom vozu koji se uglavnom zadržavao na pruzi prema Bosanskoj Krupi, na njenom dijelu koji prolazi kroz zapadni dio Bosanskog Novog, da se slobodnije kreće i tuče desni bok jedinica Druge krajiške i jedinice Pete krajiške brigade na domaću Kulsog brda.

Komandir Prve čete Petar Borojević i politički komesar Miloš Ćibić, uviđajući opasnost, donijeli su odluku da se vrši proboj iz okruženja. O tome su obaviješteni vodnici, desetari, borci i zatraženo da se umješno i hladnokrvno otvara breša u neprijateljskom borbenom rasporedu. I ovom prilikom udari klinom pokazali su se najpogodnijima i najviše zbunjivali neprijateljske vojnike. Prolazi iz okruženja najlakše su otvarani na mjestima gdje nije bilo njemačkih tenkova. Njihova pojava, naime, ponekad je stvarala bezrazložan strah kod boraca koji nisu bili dovoljno obučeni i snabdjeveni sredstvima za uništavanje oklopa. Iz nevolje izvučena je odgovarajuća pouka i nešto kasnije borci su poučavani da se suprotstavljaju tenkovima. Propustom se smatralo i to što protivtenkovski topovi nisu bili u streljačkom stroju u gradu da neposredno gađaju i odbijaju tenkove. Opkoljenoj Prvoj četi trenutno sve to nije ništa vrijedilo i morala je neprekidno odbijati napade i krčiti prolaz iz grada. Komandir Borojević je primjekom pokazivao kako se protivnik vješto savlađuje i obezbjeđuje odstupnica. U mraku naletio je na njemačkog podoficira, uspio ga likvidirati, a takođe i nekoliko vojnika. Juriši i protivjuriši su se smjenjivali. Neprijatelj je upotrebljavao ručne minobacače i bombe. Od eksplozije granate teško su ranjeni komandir Borojević i politički komesar Ćibić, ali nisu prestajali da komanduju i da vode četu iz vatrenog pakla. Njihovom upornošću se izašlo iz okruženja, ali su obojica morali odmah u bolnicu. Za komandira čete postavljen je Dušan Kondić.

Žestoki protivnapadi neprijatelja primorali su jedinice Prve i Druge krajiške brigade da se postepeno povuku, u svanuće 27. novembra, na polazne položaje i samo djelimično zadrže na nekim linijama koje su osvojili u toku noći.

U toku dana češće je tukla neprijateljska artiljerija, dolazilo je do manjih napada i dovođena su pojačanja. Već u 10 časova njemački zapovjednik u Bosanskom Novom naredio je 3. gorskom zdruhu da se odmah, iz rejona Blagaja, uputi u grad na Uni i Sani i pojača njegovu odbranu. Uviđajući da neće olako proći u Bosanski Novi, zapovjednik pomenutog zdruha tražio je oklopni voz i oklopna kola, ali ih nije dobio. Upućen mu je običan voz za transport, 3 vagona municije i ranjenika i srećno je stigao u grad. Takav ishod iznenadio je zapovjednika koji je u izvještaju napisao da je prednje evakuirano pravim čudom - bez zapreka - u Bosanski Novi. Bojne 3. zdruha, međutim, skupo su platile nastupanje prema gradu, o čemu svjedoči i dio izvještaja upućenog Ministarstvu domobranstva: »Do visine Sučog dola, i pored jakog otpora od strane neprijatelja, zdруг je stigao u potpunom redu, sa vrlo malim gubicima. Na ovoj liniji neprijatelj je izvršio snažan napad sa pravca kote 313 i sa pravca Vješala (kota 338) i nabacio je 3. bojnu i dijelove 1. bojne na rijeku Sanu. Poslije toga počeli su se dijelovi u neredu probijati dalje ka Bosanskom Novom. Istodobno je izvršen pritisak neprijatelja sa Dravca Japre i sa vrhova sjeverno od Sane. U ovom napadu učestvovalo je od strane neprijatelja oko 1000 pušaka, 10 strojopušaka, 5 strojnica, 4 minobacača haubička bitnica (zaplijenjena kod Bosanskog Novog sa mnogo streljiva). Što se tiče minobacača i haubičke bitnice podaci su potpuno tačni, jer je 50 posto -anjenih i poginulih mahom od bacača, odnosno od granata...

Pod ovim okolnostima Zdrug je stigao, oko 15 sati, u Bosanski Novi, gdje je i samom gradu ponovo upao u žestoku neprijateljsku vatru minobacača i haubičke bitnice i opet pretrpio velike gubitke. Po dolasku u Bosanski Novi, i pored eške situacije i stalne neprijateljske vatre, zauzimanjem svih preostalih časnika i dočasnika i dobrim držanjem momčadi, uspjelo je da se jedinice Zdruga, u roku •d pola sata, srede i upute u zauzimanje postava u mostobranu Bosanskog Novog. . ,»³⁴

Zdrug su slomili bataljoni Pete i Šeste krajiške, a Drugi bataljon Druge krajiške brigade napadao je njihov lijevi bok.

U istom izvještaju navedeno je da je 3. zdruk imao 9 mrtvih, 37 ranjenih i 480 nestalih vojnika, podoficira i oficira. Izgubljena su 2 topa, 7 strojica, 24 strojopuške i kompletno naoružanje nestalih vojnika. Desetkovani 3. zdruk je zauzeo položaje prema Jablanici i koti 236 i nastavio da se bori protiv jedinica Prve i Druge krajiške brigade.

NAPADI NE PRESTAJU

Iako su se povukli na polazni položaj, bataljoni Prve i Druge krajiške nisu odustali od napada i ujedno su odbijali protivnapade protivnika. A uveče, 27. novembra opet su krenuli na Bosanski Novi, ugrozili njegovu spoljnu i unutrašnju odbranu. Napadali su, uglavnom, istim pravcem kao i prethodne noći, u trokutu od lijeve obale Sane do desne obale Une, s namjerom da uđu dublje u grad i slome njegovu odbranu. Stalno se održavala veza i sadejstvo sa susjednim jedinicama, prije svega sa Osmom hrvatskom (banijskom) brigadom na lijevoj obali Une, u Matijevićima i Lebrenici. Od štaba pomenute brigade ranije je zatraženo da osvoji dijelove grada zapadno od rijeke Une, da u kućama postavi teške mitraljeze da tuku dio grada preko Une, da postavi protivtenkovski top i minobacače da gađaju neprijateljska uporišta oko mosta i uporišta u gradu...

Stalno je brinuto da se održavaju veze sa jedinicama Prve krajiške udarne brigade i ostvari sadejstvo. U tome se, međutim, nije uspijevalo kako se željelo.

Borba se pojačavala na pravcu napada jedinica Druge krajiške brigade. Njihovo nastupanje spriječavali su tenkovi, tako raspoređeni da ojačaju spoljnu i unutrašnju odbranu grada. Uz podršku sopstvenih jedinica, neprijateljski tenkovi povremeno su prelazili u protivnapade na borbeni raspored jedinica Druge krajiške i ometali njihovo uklinjavanje u centar grada. Na obje strane bilo je gubitaka u ljudstvu i ratnom materijalu. Dobrim pogađanjem pojedinih ciljeva, partizanski topovi, ispaljivanjem oko 200 granata razorili su više vatrenih objekata u gradu i ubili više vojnika i zloglasnog potpukovnika Josipa Lankaša. Neprijatelj se najžilavije branio na Jablanici, kod muslimanskog groblja i otuda prelazio u iznenadne napade. Cijele noći nisu prestajali napadi i protivnapadi. Ujutru su borci Prve i Druge krajiške, naročito pod pritiskom vatre iz njemačkih tenkova, morali na polazne položaje da tu predahnu i zadržavaju napade protivnika. Bili su izloženi posebno artiljerijskoj vatri i udaru tenkova, ali su odbranili sopstvene položaje.

Neprijatelj je sve više shvatao u kojoj je mjeri ugrožen garnizon Bosanski Novi, odlučio je da i dalje pojačava odbranu, da odoli i žešćim napadima. Iz Prijedora su upućene jedinice 202. njemačkog oklopnog puka da dopreme znatne količine municije i pojačaju odbranu Bosanskog Novog. Dočekani su i tučeni kod Gornje i Donje Dragotinje, od Četvrtog bataljona Pete krajiške brigade, ali nisu zadržane. Jedna bojna istog puka, u sadejstvu sa 4. bojnomo 2. gorskog zdruaga, pošla je iz Hrvatske Kostajnice prema jugu, stigla do Volinje, sa težnjom da deblokira Dvor na Uni i olakša teško stanje u garnizonu u Bosanskom Novom. Poslije odlaska oklopnih jedinica, iz Prijedora upućene su 6. satnija 721. grenadirskog puka i 4. bojna 3. gorskog zdruaga, uz podršku 3. baterije 661. topničkog sklopa, da odbace jedinice Pete krajiške brigade sa položaja kod Dragotinje i produže u Bosanski Novi. Kad su neprijateljske jedinice stigle zapadno od Dragotinje njima je pridodata jedna inžinjerijska četa da hitno popravi oštećenu željezničku prugu i razorene mostove na drumu. Iz ovog je bilo vidljivo da neprijatelj nastoji da osposobi komunikacije da bi brže priticao u pomoć opkoljenom i ugroženom garnizonu na ušću dviju rijeka. I pored toga, nije se odustajalo od napada na Bosanski Novi.

Iz Hrvatske Kostajnice, 28. novembra, u Bosanski Novi stigao je bataljon njemačkih vojnika i znatno su konsolidovali njegovu odbranu. Istog dana Josip Mažar Šoša, komandant divizije, Milinko Kušić, politički komesar divizije i njihovi najbliži saradnici održali su sastanak sa štabovima Prve i Druge krajiške brigade. Dogodilo se to u 15 časova, na borbenom položaju, pod zviždukom neprijateljskih topovskih i minobacačkih granata. Šoša je tražio da se podnesu izvještaji o dotadašnjim borbama i razlozima za nedovoljne uspjehe. Govorili su Vojo Todorović, komandant Prve krajiške i Pero Radović, rukovodilac Politodjela Druge krajiške udarne brigade. Poslije razmjene mišljenja i analize, Šoša je saopštio da je štab Prvog bosanskog kđarnog korpusa naredio da se noću, 28. i 29. novembra, pokuša zauzeti Bosanski Novi. Razgovaralo se o najpogodnijem vremenu za početak napada, sadejstvu i ostalom. Na kraju je odlučeno da napad počne u 20 časova, da Prvi i Treći bataljon likvidiraju neprijateljsko uporište Vidoriju i produže u grad, a Drugi bataljon Prve krajiške da napadne Jablanicu s čela da za sebe veže znatne neprijateljske snage i olakša ubacivanje i napredovanje bataljona obje brigade. Za pripremu je bilo malo vremena. Rukovodioci i borci, istina, već su dobro znali prilaze gradu, raspored neprijateljskih vatrenih objekata, staze za zaoblazjenje, ali nisu imali tačne podatke o pristiglim pojačanjima i njihovom rasporedu. Prvi bataljon i Drugi bataljon Druge krajiške brigade dobili su skoro isti zadatak: da napadaju na prostoru između rijeke Sane i muslimanskog groblja i da se uklinjavaju u dubinu grada.

Štabovi obju brigada pozvali su štabove bataljona da im izdaju naređenja i naglase značaj zauzimanja Bosanskog Novog. Potom su uslijedile odgovarajuće pripreme u četama.

Napad svih bataljona Prve i Druge krajiške brigade nije uslijedio istovremeno i kako je dogovoreno. Najviše poteškoća su imali Prvi i Treći bataljon Prve krajiške u nastupanju kroz uzani i skućeni prostor između Une i Vidorije. Do zastoja je došlo kad su naišli njemački tenkovi i otvorili vatru. Izvršeno je pregrupisanje u bataljonima. Dvije čete usmjerene su na neprijatelja u rovovima više Vidorije da privuku pažnju protivnika kako bi ostale jedinice lakše prolazile u dubinu grada. Ni to se, uslijed jakog neprijateljskog pritiska, nije moglo u *cjelosti* ostvariti.

Nastupajući desno od Jablanice i lijevom obalom Sane, borci Druge krajiške brigade ušli su dublje u grad, ali su dočekani snažnim protivnapadom neprijateljskih jedinica i tenkova. I sada im je prijetilo prekraćivanje odstupnice i opkoljavanje. Da bi se oslobodili pritiska i održali na dostignutim linijama, hitno je traženo da bataljoni Prve krajiške, ako na svom pravcu nastupanja ne mogu ući u grad, dođu kroz stvorenu brešu i pomognu u odbijanju protivnapada. U izvještaju zamjenika političkog komesara Prve krajiške brigade Milosava Milosavljevića, 30. novembra, dostavljenom štabu Prvog bosanskog korpusa, kaže se: »Oko 2 sata ujutro stiglo je obavještenje komandanta divizije, druga Šoše, da se snage Druge krajiške nalaze u gradu i daje potrebno hitno raditi da bi se istima pomoglo. Baš u tom momentu bio se povukao Prvi i Treći bataljon, kako rekossmo bez naređenja štaba brigade, i mi smo odmah izdali naređenje da se Prvi bataljon uputi u pomoć Drugoj brigadi, a da Treći bataljon izvrši juriš na neprijatelja, tako da bi ga vezao vatrom na ovom dijelu položaja. Kako su se izvjesni dijelovi Prvog bataljona bili povukli ranije i u tom momentu nalazili na Pošti, to ih je teže bilo brzo sakupiti i uputiti na zadatak. Kada je štab brigade stigao na Poštu, bio je obaviješten da su se snage Druge krajiške povukle iz grada.. «³³

Nijemci, ustaše i domobrani nisu, očigledno, ispuštali inicijativu iz ruku, pogotovo kad su dobili pojačanje i postigli izvjesnu nadmoć. Uklinjene bataljone Druge krajiške tukli su bočnom vatrom, naročito sa Kulskog brda, od obale

Sane i željezničke pruge, a takođe i s čela, sve više ih primoravali da se užurbano povlače kako bi izbjegli borbu u okruženju. Juriši i protivjuriši i dalje su se smjeњivali. Grominјale su ručne bombe i radili noževi. Neprijatelju su nanošeni gubici, ali i batalјoni Druge kraјiške nisu prošli bez žrtava. Živote su izgubili Jovo Bjelić, Janko Bucalo, Dušan Čarić, Miloš Čibić, Ratko Bucalo, Tomo Baškot, Dušan Radić, Simo Stijak, Đorđe Vujnović i Mile Crnomarković.

U analizi napada na Bosanski Novi ukazano je da se nije sasvim uspjelo zbog nedovoljnog sadeјstva јedinica, zanemarivanja žešćeg udara klinovima u dubinu neprijatelјskog borbenog rasporeda, gubljenja vremena oko sprovođenja zarobljenika, izvlačenja plijena i nedovoljne obučenosti boraca za borbu protiv tenkova. Propustom se smatralo i to što protivtenkovski topovi nisu bili u streljačkom stroju da neposrednim gađanjem odbijaju i uništavaju tenkove.

Iako nisu zauzele grad u teškim uzastopnim borbama, od 26. do 29. novembra 1942. Prva i Druga kraјiška udarna brigada јakom protivniku naniјele su *znatne* gubitke: ubijeno je više voјnika, podoficira i oficira, oko 800 ih je zarobljeno, a zaplijenjeno je, pored ostalog, 100 puškomitraljeza i mitraljeza, 800 pušaka, 6 artilјeriјskih oruđa, znatne količine granata, puščane i mitralјeske municije.

POLITIČKO-PARTIJSKI I KULTURNO-PROSVJETNI RAD

U saradnji sa zamjenikom političkog komesara Dragoslavom Mutapovićem i političkim komesarom Nikom Jurinčićem, članovi Politodјela Pero Radović, Tomaš Perović i Radenko Bročić preduzeli su mjere da se pojača politički rad, omasovljavaju i učvršćuju partiјske i skoјevske organizacije u batalјonima i četama. Ceste borbe i mijenјanje poloјaja, međutim, nisu omogućavali da se uradi koliko se želјelo. U to vrijeme u brigadi je bilo 126 članova KPJ (38 radnika, 71 zemljoradnik, oficir, podoficir i bivši žandar), a njeno brojno stanje bilo je slijedeće: 1.134 boraca i rukovodilaca. A to znači daje tačno svaki deveti bio član KPJ. Kad se tome doda i skoјevska organizacija, čije brojno stanje nije poznato, zatim kandidati za članove KPJ, onda je odnos daleko povoljniji.

Posebna pažnja poklanјana je pobolјšanju rada i djelovanja partiјske i skoјevske organizacije. Politički rukovodioci brigade i članovi Politodјela često su prisustvovali partiјskim i skoјevskim sastancima, raspravljali o propustima i ukazivali kako da se otklanјaju. Komunisti i skoјevci njegovali su drugarsku kritiku i samokritiku s cilјem da se što više razvije osjećanje odgovornosti i shvati koliko je ona neophodna u pripremama i izvršavanju borbenih i ostalih zadataka: Pri tome se polazilo od činjenice da su članovi Partije vrlo mladi, da se odlikuju borbenošću, odanošću, disciplinom i ličnim poštenјem. To je, uostalom, bilo mјerilo za njihov priјem u redove KPJ. Nedostajalo im je teoretskog znanja i iskustva u radu. Neki nisu, prema izvještaju zamjenika političkog komesara brigade, od 1. decembra 1942, dovolјno shvatali rukovodeću ulogu Partije i više su cijenili voјne nego političke rukovodioce. Bilo je poјava omalovažavanja i neshvatanјa potrebe teoretskog obrazovanja. Nedovolјno se radilo sa kandidatima za članove KPJ, bez potrebe se produžavalo njihovo staјiranje. Zanemarivanje politički rad na terenima kuda je brigada prolazila i vodila borbe protiv okupatora i njegovih pomagača. Pomalo se sektašilo u omasovljenju partiјskih i skoјevskih redova. Za tako nešto nije bilo razloga jer se radilo o mladim ljudima koji su se isticali u јurišima na protivnika, uličnim borbama, bombaškim okršajima, odbijanju tenkova, spašavanju ranjenika i obezbjeđivanju odstupnica.

Stalno su ulagani naporі da se pobolјša partiјsko-politički i kulturno-prosvjetni rad. Iskusniji politički i partiјski rukovodioci zaduženі su za pojedine novostvorene sektore: voјni, politički, za djelovanje na terenu gdje se boravi, kulturno-prosvjetni i omladinski. Preciznije su razgraničene dužnosti političkih ko-

rpesara i njihovih zamjenika. Prvi su imali obavezu da neprekidno brinu o političkom vaspitanju boraca, a drugi da rukovode radom partijskih organizacija i brinu o sprovođenju njihovih odluka. Sačinjen je plan političkog rada i odabrane H¹⁷16 ZA P¹⁷oradu. Potom su uslijedile četne, bataljanske i međubataljanske političke konferencije. Na taj način ojačana je politička aktivnost i saradnja od delegata vodova do političkih komesara bataljona. U početku su dominirala predavanja i razgovori o moralu u Narodnooslobodilačkoj vojci, o stanju na savezničkim frontovima i borbama u našoj zemlji. Borci su pažljivo slušali izlaganja političkih komesara, u razgovoru tražili objašnjenja, a teže se usuđivali da iskažu sopstveno razumijevanje događaja. Ulaganje napor da borci više učestvuju u diskusiji, da se ne ustručavaju i ne zaziru ako u svom izlaganju i pogriješe. Konferencije su bile nešto življe kad se raspravljalo o unutrašnjim pitanjima vodova, četa i bataljona. Istovremeno pojačan je rad sa kandidatima za članove KPJ i dosta ih je primljeno u njene redove. Sve je to doprinijelo da poraste broj članova KPJ i da se odabiraju novi kandidati.

Održano je nekoliko političkih zborova sa narodom iz podgrmečkih sela. Tom prilikom o vojno-političkoj situaciji u našoj zemlji i svijetu govorili su politički komesari i komandanti. Na zborovima izvođen je prigodni kulturno-zabavni program koji je redovno prerastao u veselje naroda i boraca. Nastupali su četni i bataljonski horovi, recitatorske grupe, izvođači skečeva i solisti na muzičkim instrumentima.

Pojavili su se bataljonski listovi i četne džepne novine. Omladinci Prvog bataljona objavili su svoj list »Mladi Krajišnik« pisali o pitanjima od značaja za jačanje discipline, borbenog zalaganja i morala. List su uređivali: Robert Sole, Zora Kovačević, Josip Tvrz Pepi. Izašao je i prvi broj brigadnog lista »Položaj«. Bataljonske listove Politodjel uputio je Centralnom komitetu KPJ uz napomenu da želi da se ukaže »... na sve nedostatke. Mi ih uočavamo prilično, ali nismo htjeli da ih uklanjamo, kao napisane, da biste pored naših izvještaja, imali detaljniji pregled stanja u brigadi..«³⁶

Oživio je i rad skojevske organizacije u brigadi. Njenom aktivnošću bili su obuhvaćeni svi najmlađi borci, njih oko 450 aktivista.

Pojačanim političko-partijskim radom učvršćena je i omasovljena partijska organizacija. Već u prvoj polovini decembra 1942 u brigadi bilo je osamnaest partijskih jedinica sa 198 članova. Bio je to osjetan porast u odnosu na novembar iste godine. Od pomenutog broja članova KPJ bilo je 70 radnika, 106 zemljoradnika, 20 intelektualaca, 1 oficir i 1 podoficir.

NAPADI NA SANSKI MOST I OBLIŽNJA UPORIŠTA

Poslije borbi kod Bosanskog Novog Druga krajiška brigada upućena je na položaje bliže Sanskom Mostu, Starom Majdanu i Staroj Rijeci. Borci subili premoreni od višenedjeljnih uzastopnih borbi i mnogi su željeli da malo predahnu. Vremena za odmor, međutim, nije bilo i jedinice su se pripremale za naredne okršaje. Uslijed gubitaka u borbama brojno stanje brigade bilo je smanjeno i preduzete su mjere da se popuni. Na spisku je bilo 1134, a za borbu sposobno oko 815 boraca i rukovodilaca. U dopisu štaba Četvrtke krajiške udarne divizije, 1. decembra 1942, upućenom Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu i Okružnom komitetu KPJ za Podgrmeč, o potrebi mobilizacije ljudstva i popune jedinica, kaže se i ovo: »U posljednjim akcijama na Bihaću, Suhači, Ljubiji, Bosanskom Novom, naše jedinice imale su velike gubitke u ljudstvu, koji se penju na par stotina izbačenih iz stroja.

Potrebno je hitno popuniti izbačene iz stroja, kao i nadopuniti naše jedinice, u vezi sa zaplijenom većih količina oružja.

S tim u vezi tražićemo od komande Vojnog područja za Podgrmeč da izvrši mobilizaciju vojnih obveznika kao i omladine za jedinice ove divizije.

Smatramo daje ova mobilizacija pored vojničkog i politički akt od vrlo velike važnosti kako za našu vojsku tako i za pozadinu. Radi toga se obraćamo drugarskim forumima da sa svoje strane učine sve da ova mobilizacija bude po našu borbu vojnički i politički uspješna. Potrebno bi bilo dati podređenim partijskim organizacijama u vojsci i pozadini direktive da izvrše, preko niza sastanaka, konferencija i mitinga, političke pripreme pozadine za ovu mobilizaciju. Mišljenja smo da bi ovaj štab (ili štab Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa) mogao organizovati jedan kratak desetodnevni vojno-politički kurs za novomobilisane... »³⁷

Pomenute činjenice ukazuju da je Druga krajiška brojno oslabljena ušla u borbe oko Sanskog Mosta i daje popunu, u najboljem slučaju, mogla dobiti krajem decembra.

Napad na Sanski Most i okolinu planirao je i brižljivo pripremao štab Prvog bosanskog udarnog korpusa u saradnji sa štabovima Četvrtе i Pete krajiške udarne divizije. Cilj nije bio samo da se osvoji grad na Sani i obližnja uporišta. Naprotiv. Bile su predviđene borbe širih razmjera, na prostoru do Bosanskog Novog, Prijedora i Banjaluke, na pravcima dejstva brigada Četvrtе i Pete krajiške divizije, gdje su se nalazila manja i veća neprijateljska uporišta i značajne željezničke i drumske komunikacije. U zapovijesti za napad na Sanski Most, 6. decembra, štab pomenutog korpusa naglasio je: »... Ova akcija predstavlja nastavak i gonjenje razbijenih neprijateljskih snaga na prostoriji Bihać - Slunj i u međuprostoru između Bosanskog Novog i Ljubije, od izuzetnog je vojničkog i političkog značaja. Ona je u planu naše uspješne ofanzive na svim stranama kako na sektoru Bosanske krajine tako i na sektorima Kninske krajine, Hrvatske, Dalmacije i centralne Bosne... »³⁸

Za napad na Sanski Most i okolna uporišta određene su Druga i Šesta krajiška brigada Četvrtе krajiške udarne divizije, Prva i Četvrta krajiška brigada i Sedma krajiška polubrigada Pete krajiške udarne divizije. Štabovi dviju divizija razmotrili su i usaglasili plan napada i brigadama izdali zapovijesti za otpočinjanje borbi. Njimaje priključen artiljerijski divizion Prvog bosanskog korpusa da im olakša početni udar bombardovanjem neprijateljskog garnizona i da ih kasnije podržava.

U Sanskom Mostu i okolini bile su slijedeće neprijateljske snage: 1, 2, 3. i 5. bojna 10. domobranske pješadijske pukovnije, 12. četa 721. njemačkog grenadirskog puka 714. divizije i ustaška milicija nepoznate jačine. Prema nekim procjenama ustaše su naoružale i stavile pod svoju komandu oko 2000 civila koji su zavedeni njihovom lažnom propagandom, pobjegli u grad i bili nezbrinuti. U Prijedoru nalazio se jedan puk 714. njemačke divizije i služio za intervencije na pravcima koji budu ugroženi. Stoga su preduzete mjere da se spriječi njegov dolazak u Sanski Most.

Korpusnom zapoviješću bilo je precizirano da jedinice Četvrtе krajiške udarne divizije blokiraju Bosanski Novi sa južne i istočne strane, da ga demonstrativno napadnu u toku borbe za Sanski Most, odnosno jedinice Pete krajiške brigade, da parališu komunikacije prema Prijedoru i tako privuku znatnije neprijateljske snage. One su, dalje, morale blokirati Ljubiju i Stari Majdan i demonstrativno ih napadati, uspostaviti položaje u Koprivni i onemogućiti korišćenje komunikacije u slučaju pristizanja neprijateljskih jedinica od Prijedora. U sklo-

37 Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 8, dok. 112.

38 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 406, reg. br. 5-1, F-1.

pu ove široke i složene operacije bataljoni Druge krajiške brigade dobili su za datak da zauzmu neprijateljska uporišta na domaku Sanskog Mosta - Umce i Mikanovo brdo - da se potom upute u grad i upuste u ulične borbe. Jedan bataljon orijentisan je da obezbjeđuje pravac od Prijedora i Starog Majdana.

Napad je počeo 10. decembra u 23 časa. Artiljerijski divizion ispalio je više granata, koje su uzdrmale grad i jače branjena uporišta u okolini. Prvi i Drugi bataljon Druge krajiške ustremili su se na Mikanovo brdo, Umce i Demiševce. U prvom naletu pokazalo se da žilavi protivnik neće olako popustiti, da ima dobre zaklone u rovovima, zemljano-drvenim bunkerima, da se ogradio teško savladivim spletovima bodljikave žice i ponegdje postavio nagazne mine. Brojne prepreke nisu dale da se uporišta zaobiđu, ugroze s leđa i bokova. Borcima Druge krajiške nije preostajalo ništa drugo, nego da uporno napadaju i pokušavaju otvoriti prolaze u ogradi od bodljikave žice. Upotrebljavane su ručne bombe, za kidanje bodljikave prepreke. I pojedini borci, štice puškomitraljeskom i puščanom vatrom, sa kliještima u rukama, puzili su prema spletovima bodljikave žice i pokušavali je isjeći. Sve je to zadržavalo bataljone Druge krajiške u nastupanju u centar jgrada u kome je vrlo od pucnjave, izbijali požari i plamsale svjetleće rakete. Stab brigade tražio je da se napad pojača i neprijatelj brže neutralise. Štabovi bataljona su došli u streljački stroj, čete podsticali da stalno napadaju i uništavaju teško savladivu prepreku. Borci su smjelo išli naprijed, ponegdje uspijevali, a ponegdje morali uzmaći ispod ubitačne vatre i žestine neprijateljskog protivudara. Bilo je mrtvih i ranjenih boraca. Komandir Prve čete Drugog bataljona Veljkina Miljević, sa teškim nezalječenim ranama, zadoboje-
nim u napadu na Bosanski Novi, krišom je napustio bolnicu u Podgrmeču i došao u borbeni stroj. Četu je uporno vodio i postupno otvarao breše u naizgled neprobojnoj liniji odbrane. Osjećao je skoro nesnosne bolove, pojačane izuzetnim fizičkim naporima, ali ih je savlađivao i prednjačio u nastupanju. Njegov primjer su slijedili komandiri Druge i Treće čete i neprijateljska odbrana; poslije višerasovne teške borbe, počela je popuštati. Ustaše i domobrani iskakali su iz zaklona i bezglavo bježali preko brda i potoka u pravcu grada. Uspjehu na Umcima je doprinijelo pristizanje pomoći od Šeste krajiške koja je osvojila Brajića Tavan i Djedovaču, zapravo njenog Drugog bataljona, čiji su borci nesebično jurišali zajedno sa borcima Drugog bataljona Druge krajiške brigade. Na Mikano-
vom brdu Prvi bataljon Druge krajiške uporno je napadao i krvario. Nekoliko boraca je ranjeno i odmah su otpremljeni u previjalište i bolnicu. Prva i Druga četa zauzele su nekoliko rovova i bunkera. Iz rovova i bunkera naredne vatrene linije neprijatelj je bjesomučno tukao i nije namjeravao popustiti. Komandant bataljona Ranko Šipka tražio je da čete jurišaju i uskaču u neprijateljski borbeni raspored. Komandiri četa i vodnici vodova pripremili su borce za odlučni obračun. Bombaši su pripremili ručne bombe i pažljivo birali ciljeve. Odjednom se gromoglasno zaorilo:

- Udri Kozaro! Ne daj bandi da pobjegne!

Borci su prihvatili borbeni poklič i potrčali u pravcu neprijatelja. Neke je zadržala bodljikava žica, cijepala im odjeću i sjekla kožu, ali se oni nisu osvrćali na nevolju, spretno su se izvlačili i produžili za drugovima koji su već uskočili u rovove i sručivali bombe u bunke. Započela je borba prsa u prsa. Tupo su odjekivali udarci kundaka, sjekli bajoneti i čuli se krice. Preživjeli neprijateljski vojnici bacali su oružje i nestajali u mraku. Neki su noževima sjekli obuću, zbacivali je s nogu da bosonogi brže bježe.

Savlađivanjem protivnika na Umcima, Mikano-
vom brdu, Brajića Tavanu i Djedovači bataljoni Druge i Šeste krajiške brigade sasvim su se približili Sanskom Mostu u kome se čulo štekatanje puškomitraljeza i eksplozije ručnih bombi. Borbe u dijelu grada na lijevoj obali Sane već je vodio Prvi bataljon Šeste krajiške i trebalo mu je priskočiti u pomoć. Premoreni borci Prvog i Drugog bata-

ljona hitali su u dolinu Sane. U nastupanju su morali osvojiti još dva jaka neprijateljska uporišta, Demiševce i Pobježje. Komandanti bataljona brinuli su da se nastupa po planu. Borci su oprezno prilazili Demiševcima, mnogi sa gorčinom pri pomisli da su više puta ranije, čak i prije formiranja brigade, pokušavali da osvoje ovo uporište i nisu uspijevali. Sada im se ukazala prilika da ranije propušteno nadoknade. U prvom naletu bombaši i puškomitraljesci bili su iznenađeni slabim otporom protivnika. Komandiri četa nisu povjerovali da će se uporište Demiševci olako predati i najprije su pomislili da je u pitanju neka varka. Na to su upozoreni vodnici i desetari. Poneki hitac sa suprotne strane nije predstavljao naročitu opasnost. Borci su upali u rovove, bunkere i tvrde zgrade, lakše nego što su se nadali. I mogli su se uvjeriti da su neprijateljski vojnici pobjegli, da se nisu usudili da se brane da ne bi doživjeli sudbinu Mikanovog brda i Umaca. Na Pobježju, takođe, nije bilo ozbiljnijeg otpora i bataljoni su se sasvim približili gradu. U dolini Sane svuda je ključalo od nesnosne pucnjave, i moglo se zaključiti da su jedinice Prve, Četvrtre i Šeste krajiške udarne brigade zašle daleko i duboko u grad i da se ulične borbe pojačavaju.

O početku i razvoju borbe u okolini Sanskog Mosta, u izvještaju štaba Prvog bosanskog korpusa, 11. decembra upućenom Vrhovnom štabu NOV i POJ, rečeno je: »Poslije dva sata likvidiranje Brajića Tavan, a poslije tri sata Djedovača. Nakon pet sati i pet uzastopnih juriša pali su Umci, Mikanovo brdo, Kamengrad, Čaplje, Kruhari, a u jednom naletu i čuveni po utvrđenjima i zločinima Demiševci. . .«³⁹

Treći bataljon Druge krajiške otišao je neprimijećen, prije početka napada, u dolinama između Mikanova brda i Suhače prema Dževaru i Koprivni da postavi zasjedu na raskrsnici puteva od Prijedora, Ljubije i Sanskog Mosta. Bataljonu je pridodat brigadni protivtenkovski top da s pogodnog položaja sprečava pristizanje neprijateljskih tenkova u Sanski Most. U toku noći čete su zauzele položaj i postavile prepreke na drumu. Radilo se užurbano i vješto su maskirane ukopane protivtenkovske mine. U toku noći neprijatelj se nije pojavljivao od Prijedora i Ljubije i Treći bataljon nije vodio borbu.

U svanuće Prvi bataljon i Drugi bataljon Druge krajiške upustili su se u borbu na zapadnoj periferiji grada i namjeravali dublje u sistem neprijateljske odbrane da uspostave sadejstvo sa bataljonima Prve krajiške i bataljonima Četvrtre krajiške brigade angažovanima u uličnim borbama u Sanskom Mostu, kod Sokolskog doma, Sreskog načelstva, kod osnovne škole i blizu mosta na Sani. Na tom prostoru borci Prve i Četvrtre krajiške naišli su na žilav otpor protivnika ojačan jedinicama koje su se povukle iz okolnih uporišta. Bobrena situacija se tako donekle promijenila u korist neprijatelja. Sada su jedinice Prve i Četvrtre krajiške, umjesto združenog napada na neprijatelja u zgradama Sreskog načelstva i osnovne škole morale odbijati neočekivane i snažne napade od mosta na Sani. Komandant Prve krajiške Vojo Todorović i zamjenik komandanta Stevo Rauš odlučili su da bataljoni izvedu snažan udar i pokušaju slomiti otpor protivnika. U 6 časova razvila se žestoka borba. Naročito su tučene neprijateljske jedinice koje su stigle s lijeve obale Sane i pritisak nije popustio na tvrde zgrade. Ubijeno je više neprijateljskih vojnika, zaplijenjene, pored znatnih količina oružja i municije, tri haubice, jedan protivtenkovski top i razna ratna oprema. Artiljerijska oruđa, međutim, nisu se mogla koristiti zbog nedostatka zatvarača koje su poslužiocci bacili u dubinu rijeke. Neprijatelj je odolio snažnom naletu i prešao u protivnapad. Upotrijebio je tri tenka i nije štedio municiju, a ustaške jedinice su

z Sasine uspjele potisnuti jedinice Sedme krajiške polubrigade, stići na istočnu stranu grada i ugroziti leđa borbenog poretka Prve i Četvrte krajiške brigade. J nepovoljnoj situaciji nije bilo drugog izlaza nego da se bataljoni pomenutih brigada povlače i izbjegavaju opkoljavanje. Išlo je to sporo i teško. Sanski Most je jritiskala gusta magla i slabo se vidjelo, borci nisu mogli da se orijentišu i prepoznaju napadače. Dolazilo je tako do iznenadnih sudara, hvatanja u koštac i uče kundacima. Kad se razišla magla iz Banjaluke su dolijetali avioni, bombardiovali i mitraljirali jedinice Prve, Druge, Četvrte i Šeste krajiške brigade, ali im tisu nanijeli gubitke. One su se tek oko podne, 11. decembra, u cjelini povukle la polazne položaje i malo odahnule. Povremeno su dejstvovali minobacači i tojovi. Na njihovu vatru je odgovarao, pod komandom Stjepana Kraljevića, Stanja Vasiljevića i Dane Miljuša, Prvi artiljerijski divizion, sastava tri haubičke baterije, čije su granate zasipale centar Sanskog Mosta i njegove prilaze.

Borbena situacija nalagala je da se pojača obezbjeđenje prema Prijedoru, Starom Majdanu i Ljubiji. Stoga su bataljoni Druge krajiške orijentisani da zauzmu položaje u Koprivni, Oštroj Luci i bliže Starom Majdanu.

Poslije povlačenja iz grada štab Prvog bosanskog korpusa obavijestio je Vrhovni štab NOV i POJ i druga Tita šta je zaplijenjeno i koliko je neprijateljskih ojnika zarobljeno: »Zaplijenjeno je prema nepotpunim podacima dosada 3-4 »rotukolska topa, isto toliko bacača, kao i teških mitraljeza, mnogo pušaka, municije i ostale spreme. Zarobljeno je oko 150-200 domobrana (zaštitnica štaba 'ete divizije zarobilaje sama 45 domobrana), nešto Nijemaca, legionara i ustaša. Neprijatelj je imao mnogo mrtvih i ranjenih, dok naše jedinice dosada su imale 2 mrtva i do 100 ranjenih. Predala se jedna četa, kompletna »zelenog kadra« - etnika.

Zasjede prema Starom Majdanu, Prijedoru, Škrljevitij i Sasini vodile su u •ku čitavog dana snažne borbe, a naročito na cesti Prijedor - Sanski Most, gdje 5 neprijatelj nadirao ujačini od 1 bojne uz pomoć tenkova i pokušao pružiti poIOČ napadnutom garnizonu, što su zasjede uspješno odbijale natjeravši neprijtelja u bijeg..⁴⁰

Još u toku borbe u Sanskom Mostu, u prijedopodnevrim časovima, Vrhovni ;ab NOV i POJ raspolagao je podacima o pokretu neprijateljskih jedinica iz Prijodora i o tome obavijestio štab Prvog bosanskog korpusa slijedećom depešom: Sada smo saznali daje neprijatelj uputio pojačanje iz Prijedora prema Sanskom lostu i to u bornim kolima i nešto pješadije. Na pogodnom položaju sačekajte vc snage i odbacite ih ka sjeveru.⁴¹

Četa Nijemaca i bataljon domobrana, podržani tenkovima i artiljerijom, napupali su drumom za Sanski Most, stigli do Koprivne i naišli na zasjedu Trećeg ataljona Druge krajiške. Razvila se oštra borba. Njemački vojnici i domobrani Dskakali sa karoserija kamiona i nisu željeli da duže vode frontalnu borbu. Jeno su njihovi tenkovi išli drumom da otvore prolaz ostalim vozilima. Oni su spjeli da se djelimično ukline u borbeni raspored Trećeg bataljona i uđu u zalak Trkulje. Njihovo napredovanje, istina teško i sporo, koristili su Nijemci i omobrani da obuhvatom s bokova, prijetnjom opkoljavanja i prekraćivanjem dstupnice, borce Trećeg bataljona primoraju da se povuku. Tada je borba dogigla kulminaciju, puškomitraljezi i ostalo oružje neštedimice trošili su minici-i. Komandiri četa Branko Mitrašinović, Đuro Vučenović Busen i Simo Mrda ažili su od vodnika, desetara i boraca, da protivnika što duže zadržavaju i ne ropuste u Sanski Most. Nijemci i domobrani, međutim, nisu odustali od namje-; da po svaku cijenu prođu u grad na Sani i pomognu opkoljenom garnizonu, ta to ih je tjerala naredba komandanta 714. njemačke divizije da se Sanski Most

40 Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 8, dok. 169.

41 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 406, reg i br. 1/1-14/1.

nikako ne ispusti iz ruku. U gradu se nalazio i domobranski general Brozović koji je stalno tražio pomoć iz susjednih garnizona, a od jedinica pod njegovom komandom da pojačavaju odbranu i postavljaju razne prepreke na ulicama.

Vatra iz tri tenka i dva artiljerijska oruđa stalno je zasipala borce Trećeg bataljona. Njihovi bokovi bili su sve više izloženi udarima neprijateljskog streljačkog stroja. Protivtenkovski top pokušao je da zaustavi tenkove, ali nije uspijevao. Najsrčaniji borci, vodnici i politički delegati Manojlo Bujić, Vlado Bujić, Vojislav Kečan, Milan Gončin, Nedeljko Ljubišić, Ranko Budimir, Dragan Šurlan, Rade Serdar, Milan Kubota, Nikica Milić, Ilija Kecman, Simo Topić, Jovanka Budimir i drugi, zaustavljali su tenkove zapaljivim benzinskim flašama, ručnim bombama i puškomitraljeskom vatrom. To je potrajalo skoro cijeli dan. Predveče se spustila magla koja je smanjivala vidljivost. Komandiri četa više nisu mogli pratiti pokrete neprijateljskih streljačkih strojeva. Jedino se dobro čula huka tenkova i po tome se moglo ocijeniti dokle su stigli. A kad je žestoka vatra sasređena u bokove Trećeg bataljona, komandantu Mili Vučenoviću nije preostalo ništa drugo, nego da dozvoli četama da se povuku na sigurnija mjesta i zauzmu nove položaje. Uveče su Nijemci i domobrani produžili i stigli u Sanski Most. Bilo je to znatno pojačanje i ohrabrenje neprijateljskim jedinicama u gradu da lakše izdrže i odbijaju naredne napade.

PONOVNI NAPADI NA SANSKI MOST

Bez obzira što je u prvom napadu bio uzdrman i izgubio niz spoljnih uporišta, neprijatelj je čvrsto držao grad, južne i istočne prilaze. Kratki zastoje u borbi dobro mu je došao da postavi brojne žičane i ostale prepreke, prava šah-polja nazagaznih mina ispred bunkera, kod katoličke crkve i željezničkog mosta. Najugroženiji sektori odbrane pojačani su jedinicama koje su pristigle iz Prijedora. Tri tenka imala su zadatak da priteknu u pomoć tamo gdje uslijedi najžešći napad i gdje počne popuštati odbrana.

Napad je počeo prije ponoći. Jedinice su nastupale skoro istim pravcima kao i u prethodnom napadu. Prvi bataljon Prve i Drugi bataljon Četvrtke krajiške brigade napali su protivnika bliže katoličkoj crkvi i željezničkoj stanici i namjeravali dublje u grad. U nastupanju naišli su na žičane prepreke i minska polja. Na tom prostoru neprijateljske jedinice su se žilavo branile, bjesomučno tukle puškomitraljezima, mitraljezima, minobacačima i topovima. Borci su morali žaleći u zaklone i sačekati da najteže protutnji. A neprijateljska vatra nije jenjavla... Sa zapadne strane napali su grad bataljoni Šeste, a dijelovi Druge krajiške brigade sa sjevera i grad se našao u vatrenom obruču. Treći i Četvrti bataljon Četvrtke krajiške brigade napali su spoljno uporište Čaplje, obuhvatajući ga sa sjevera i juga i nisu ga uspjeli potpuno osvojiti. Sjutradan su neprijateljske jedinice bez borbe napustile čaplje i pobjegle u Sanski Most. I Drugi bataljon Prve krajiške našao se pred teško savladivim preprekama i ubitačnom vatrom. U borbu su stupili neprijateljski tenkovi, krstarili kod najugroženijih pravaca i otvarali vatru. Napadi i protivnapadi su se smjenjivali do svanuća i brigadama nije preostalo drugo, nego da se povuku na polazne položaje.

Na zahtjev Josipa Mažara Šoše, komandanta Četvrtke krajiške udarne divizije, jedinice Druge krajiške brigade, pored stalnog ugrožavanja druma između Prijedora i Sanskog Mosta, napale su neprijateljska uporišta Stari Majdan i Staru Rijeku. Ustaše i domobrani pružali su otpor i pokušavali preći u protivnapad. Pojačanim udarima primorani su da napuštaju rovove i bunke i bježe prema Kozinu i Ljubiji. Njihova uporišta su zapaljena da ih, u slučaju povratka, ne mogu koristiti.

U toku dana protivnik u Sanskom Mostu nije ostavljan na miru. Baterije Prvog artiljerijskog divizionu povremeno su otvarale vatru i granatama zasipale grad. Tukli su i minobacači sa okolnih visova. Artiljerijsko-minobacačka vatra znrivala je neprijateljske jedinice i nanosila im gubitke. Oštećen je i jedan avion koji je sletio na poljanu pored grada. Avioni su dolijetali sa aerodroma Zaužani pored Banjaluke, dopremali municiju i hranu opkoljenom garnizonu, vakuisali ranjenike, pojedine predstavnike ustaške vlasti i više oficire. Iz Sanskog Mosta otišao je avionom i domobranski general Brozović, lukav i dovitljiv, koji se prerušio, za vrijeme prvog napada na grad, u bolesnika i grupa boraca koja nije prepoznala kad je upala u kuću u kojoj je ležao. Domaćicu su upitali ko eži u krevetu, a ona je odgovorila da je to njen ujak i da boluje od tifusa.

Treći napad na Sanski Most uslijedio je na prijedlog štaba Prve krajiške brigade. S prijedlogom su se saglasili Slavko Rodić, komandant Pete krajiške divizije, Košta Nad, komandant Prvog bosanskog korpusa i članovi njihovih štabova. Dni su jedino tražili da štabovi brigada povedu računa da se borci dobro odmomore pripreme za teške okršaje.

Istočnu stranu grada 13. decembra ugrozili su bataljoni Prve krajiške i skoro cijelu noć napadali spoljnu odbrambenu liniju. Neprijateljski vojnici žilavo su se branili iz bunkera, rovova i obližnjih kuća. Bataljoni Šeste krajiške brigade uspjeli su i pored ubitačne minobacačke i topovske vatre, da pređu razdaljinu od 1000 metara, Zdene i Pobježja, pokidaju bodljikavu žicu i upadnu u zapadni dio grada. Pravac prema Prijedoru i dalje obezbjeđivala je Druga krajiška brigada. Iz Prijedora napadali su borci Četvrte krajiške brigade, pod komandom Mitine Morače, ustašama zadali snažan udarac i natjerali ih da bezglavo pobjeglu. Sedma krajiška polubrigada zatvarala je pravac prema Banjaluci i napala četnike na Razboju.

U samom gradu neprijatelj je izveo više protivnapada da se oslobodi pritiska. Naročito se okomio na bataljone Šeste krajiške da ih odbije od mosta na Sani i izbaci iz grada. Žestoka borba trajala je više časova i jedinice Prve i Šeste krajiške odstupile su na polazne položaje.

Na kraju se uvidjelo da se neprijatelj u Sanskom Mostu ne može savladati uslijedila je blokada. Prvi i Drugi bataljon Prve krajiške zauzeli su položaje sjeveroistočno od grada, u blizini spoljne linije neprijateljske odbrane, češće otvarali vatru i uznemiravali protivnika. Treći bataljon upućen je nizvodno, desnom obalom Sane, da izbije u visinu Pejića, Usoraca i Tomašice i odbija napade od riječara. Njemu je pridodat Treći bataljon Četvrte krajiške, s komandantom Višom Bodirom Vicukom, sa zadatkom da se potpuno zatvori prostor između ane i Gomjenice i ugrožava željeznička i drumska komunikacija između Banjaluke i Prijedora. Četvrta krajiška posjela je položaje prema Bronzanom Majdanu, a Sedma krajiška polubrigada prema Vilusima i Kadinoj Vodi. One su zajednički štatile pravac od Banjaluke i progonile četnike u području Manjače. Šesta krajiška brigada blokirala je zapadnu stranu Sanskog Mosta i neprijatelju nije opustila da se izvuče prema Prijedoru i Ljubiji. Druga krajiška brigada držala je položaj, počevši od druma i rijeke Sane u visini Oštre Luke do rudnika Kozina i Ljubije. Ona je istovremeno sadejstvovala sa Šestom krajiškom i imala cilj da astupa prema Ališićima, Ništavcima, Rasavcima, Briševu i Čarakovu.

Blokada Sanskog Mosta nije značila i zatišje. Svakodnevno su, naime, vođene manje i veće borbe na prilazima gradu i osujećivano pristizanje pomoći iz okolnih garnizona.

U izvođenju napada na garnizon Sanski Most bilo je propusta, koji su neprijatelju pomogli da se lakše brani. Brigade Četvrte i Pete krajiške udarne divizije nisu u dovoljnoj mjeri međusobno uskladile napade i nisu ih izvele istovremeno u zakazano vrijeme, na svima pravcima. Neprijatelju je to pomoglo da se akcije prestruji prema potrebi pojačava ugroženije dijelove odbrane. Netač-

nom se pokazala procjena da su neprijateljski vojnici demoralisani i da neće pružiti snažan otpor. Izostao je vatreni udar klinovima, neprimjetno ubacivanje više vodova za leđa protivniku da ga iznenade i zbune u času kada počne napad na spoljnu liniju odbrane. Bataljoni i čete napadali su najčešće frontalno i klasičnim streljačkim strojem. Na taj način sporo se nastupalo i bilo je znatnih gubitaka u živoj sili. Neuspjehu je doprinijelo i nedovoljno snalaženje Prvog bataljona Sedme krajiške polubrigade, koji nije djelovao u skladu sa primljenim zadatkom, i tako dopustio brojno jačoj i dobro naoružanoj ustaškoj jedinici iz Sasine da udari u leđa borcima Prve i Četvrtke krajiške brigade i uđe u grad na Sani. Napadi su izvođeni po svaku cijenu, razumljivo u težnji da se neprijatelj porazi, a nije uvaženo upozorenje Vrhovnog štaba NOV i POJ i druga Tita, saopšteno depešom - da se Sanski Most napada dok se situacija kod neprijatelja ne izmijeni. A ona se izmijenila već poslije prvog napada, 12. decembra, kada su neprijatelju stigla znatna pojačanja iz Prijedora, Sasine i okolnih uporišta.

Iako Sanski Most nije zauzet u višednevnim teškim borbama postignuti su zapaženi rezultati, protivniku nanijeti osjetni gubici u živoj sili i ratnoj tehnici. Tome su znatno doprinijeli i borci Druge krajiške udarne brigade. U trodnevnim napadima uništena je spoljna odbrana, uporišta Brajića Tavan, Umci, Mikanovo brdo, Demiševci, Pobriježje, Čaplje, Škrljevitica, Tomina i Sasina.

U tom vremenu jedinice Druge krajiške brigade ubile su i ranile oko 230 i zarobile 40 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjene su znatne količine oružja i municije. Uništen je, pored ostalog, neprijateljski tenk.

U vremenu od 10. do 20. decembra, iz Druge krajiške brigade poginula su 24 borca a ranjeno 80 boraca i rukovodilaca.

DUŽ BRZAKA NA SANI

Blokadi Sanskog Mosta poklanjana je izuzetna pažnja. Vrhovni štab NOV i POJ naredio je štabu Prvog bosanskog korpusa da se grad na Sani potpuno izoluje, da se presijeku sve veze ovog neprijateljskog garnizona prema Prijedoru. Ovom prilikom mislilo se na uskotračnu željezničku prugu od Prijedora do Sanskog Mosta i krak željezničke pruge od Baltin-Bara do rudnika Ljubije. One su, istina, ponegdje kidane, ali je neprijatelju polazilo za rukom da ih popravi i osposobi za saobraćaj.

Treći bataljon Druge krajiške uputio se preko Ništavaca i Rasavaca željezničkom mostu na Žegru, nedaleko od Baltin-Bara. Mineri su nosili desetinu kilograma razornog eksploziva da miniraju most i ometu transportovanje rude iz Ljubije u Prijedor. Štab bataljona razradio je plan napada i obezbjeđenja iz nekoliko pravaca. Ojačani vod boraca, s komandirima čete Simom Mrdom, pregazio je Sanu između Zecova i Gačana, zaputio se desnom obalom rijeke prema Baltin-Barama i zalegao u zasjedu. U željezničkoj stanici bilo je više neprijateljskih vojnika i povremeno su otvarali vatru. Komandir Mrda nije dao da im se odgovara znajući da to čine iz straha, da nisu primijetili, u mrkloj i hladnoj noći, koga imaju u blizini.

- Raspalićemo po njihovom vozu - dodao je on - ako naide od Prijedora, zatutnji prema mostu na Žegru i Ljubiji.

Borci su zalegli u oplići jarak, cijevi oružja okrenuli prema željezničkoj stanici i pruzi. Bilo im je hladno na smrznutoj zemlji i neki su treskali nogama i rukama da ih zagriju.

Na drugoj strani, lijevoj obali Sane, prema Čarakovu i duž željezničke pruge prema Ljubiji, dvije ojačane čete, Prva i Druga, štatile su pravac od uporišta na zapadnoj strani i Prijedora. Štab bataljona bio je u napuštenoj kući na samoj obali rijeke u blizini mosta. Komandant Mile Vučenić brinuo je o svemu: da se

eksploziv što prije postavi između željezničkih šina na mostu, da čete čvrsto drže dostignute položaje i ne uzmaknu dok se zadatak ne izvrši. Radi toga je upućivao kurire u komande četa da odnesu njegove poruke i saznaju kakva je situacija. Kuriri su se vraćali sa povoljnim vijestima - da neprijatelja nema u blizini i da je svuda mirno. Prividni mir, na domaku jakih neprijateljskih uporišta Prijedora i Ljubije, iskusnog komandanta nije mogao zavarati i odlučno je tražio da požure mineri. A oni su svojski prionuli na posao i tako postavljali eksploziv da bude što veći učinak. Na kraju su zatražili odobrenje da eksploziv aktiviraju. U noći se prolomila snažna eksplozija, plamena munja bljesnula visoko i dio mosta se stropoštao u rijeku. To je ujedno bio znak četama da se povuku sa isturenih položaja i krenu u Rasavce.

0 napadu na most kod Žegra i posljedicama, domobranski oficir za vezu pri štabu 714. njemačke divizije obavijestio je, 14. decembra, glavni stožer domobranstva: »Skupina za sabotaže zapalila u noći, 13. decembra, željeznički most preko Sane, 3,5 kilometra južno od Prijedora. Vatra ugašena. Popravak će trajati oko 10 dana...«⁴²

Činjenica da je saobraćaj između Prijedora i Ljubije bio paralisan oko 10 dana, daje spriječeno odvoženje rude u okupatorske željezare, ukazuje daje akcija Trećeg bataljona imala izuzetan značaj.

Neprijatelj se nije mirio da Sanski Most ostavi u blokadi. Na osnovu naređenja komandanta 714. njemačke divizije u Prijedoru formirana je specijalno kombinovana borbena grupa od njemačkih vojnika, legionara, ustaša i domobrana. Njen je cilj bio da nastupa uzvodno, s obje strane Sane, da odbaci jedinice Prve, Druge i Šeste krajiške brigade sa dostignutih položaja, da uđe u Sanski Most i znatno ojača njegovu odbranu. Grupa je računala i na sadejstvo jedinica u blokiranom gradu, zapravo na njihove pokušaje da napadaju, makar i djelimično, prema Prijedoru i donekle ugroze pozadinu jedinica Druge krajiške brigade. Već 16. decembra pomenuta neprijateljska grupa, od oko 800 vojnika, od toga 200 Nijemaca, posla je od Prijedora, preko Tukova i Čarakova, u pravcu Rasavaca, da zaštiti sopstvenu inženjersku jedinicu koja je opravljala most kod Žegra. Na brežuljkastim uzvisinama iznad drumu a Sane, borci Trećeg bataljona zauzeli su položaj, protivnika pustili sasvim blizu i zasuli ubitačnom vatrom iz pušaka i puškomitraljeza. Iznenadeni i zbunjeni neprijateljski vojnici nisu se mogli snaći u prvi mah i mnogi su pokošeni rafalima i plotunima. Nijemci i ustaše, pryoravani od svojih oficira, počeli su se sređivati i pružati otpor. Ubrzo im je stiglo pojačanje. Brojno nadmoćniji žešće su napadali i dalje trpjeli gubitke. Njihova bremoć, ipak, postupno je došla do izražaja i borci Trećeg bataljona morali su jdstupiti. Nijemci i ustaše su odvezli 3 kamiona mrtvih i ranjenih vojnika. I Treći bataljon je izgubio 7 boraca, a 7 ih je ranjeno.

I narednih dana dolazila je do izražaja, bez obzira na žrtve, neprijateljeva apornost da prođe u Sanski Most. Istovremeno je dolazilo do napada neprijateljskih jedinica iz blokiranog grada. One su vozom pokušale preko Trnove i Usoraca proći u Prijedor. S druge strane Sane protivtenkovski top Druge krajiške brigade zasuo je voz granatama i oštetiio lokomotivu. Voz je ostao na otvorenoj pruzi, a neprijateljska jedinica se iskrcala i pješke pokušala izaći iz okruženja. Iz Prijedora je istovremeno pošao voz u pravcu Sanskog Mosta. Vukle su ga dvije lokomotive, jedna naprijed, a druga gurala otpozadi. Vagoni su bili puni vojnika. Pokret voza su primijetili borci minobacačkog odjeljenja Trećeg bataljona Druge krajiške brigade, odmah zauzeli pogodan položaj u Ništavcima i izračunali elemente za gađanje. Kad se dugačka kompozicija, od 23 vagona, našla u visini Pejića na nju je otvorena minobacačka vatra. Granate su zaredale u blizini prednje lokomotive i vagona. U visinu je prskalo kamenje i zemlja. Voz je

pokušao ustuknuti nazad i pobjeći u Prijedor. Jedna minobacačka granata pogodila je lokomotivu i vagoni i kompozicija nije mogla nazad. Vojnici su iskočili iz jednog vagona u sredini, otkočili dio kompozicije dajući lokomotivu na začelju povuče u željezničku stanicu u Pejićima. Ostavljene prednje vagone i lokomotivu napali su borci Trećeg bataljona Prve krajiške, s komandantom Borkom Arsenićem i političkim komesarom Jusufom Imamovićem, zarobili 2 njemačka vojnika i zaplijenili nešto ratne opreme. Vagoni i lokomotiva su spaljeni.

Sjutradan su nastavljene borbe još većom žestinom. Šest neprijateljskih napadnih kolona, oko 1000 vojnika, iz nekoliko pravaca silovito se ustremilo na položaje Druge i Šeste krajiške brigade. Najjači napadi su uslijedili od Prijedora, Ljubije i Kozina. Bataljoni Druge krajiške držali su čvrsto posjednute položaje i nisu uzimali. Istovremeno neprijateljske jedinice iz Sanskog Mosta napale su položaje Četvrtog bataljona Šeste krajiške i zauzele Pobježje. Jača neprijateljska jedinica se prokrala iz opkoljenog grada, u visini Trnove, čamcima prebrodila Sanu i naišla na zasjedu nedaleko od Pobježja. U žestokom sudaru, izloženi vatri iz 10 puškomitraljeza i 2 teška mitraljeza, neprijateljski vojnici su prisiljeni da se povuku i odnesu 30 mrtvih. Protivnapad bataljona Druge krajiške brigade urodio je plodom i na ostalim pravcima. Neprijatelj je odbijen, uz ošjetne gubitke, u polazne garnizone, ali se nije očekivalo da će dugo mirovati. Štab 714. njemačke divizije nikako nije odustajao od namjere da deblokira Sanski Most i planirao je uzastopne napade uzvodno s obje strane Sane. Nijemce, očigledno, nisu obeshrabrivali raniji neuspjesi i gubici. Vozom je stiglo njih 400 u Pejiće, željezničku stanicu, i pješke su morali, zbog pokidane željezničke pruge, prema Sanskom Mostu. Njihove namjere je prozrio štab Trećeg bataljona Prve krajiške i borce rasporedio u zasjedu u jednoj vododerini iza Damjanovića kuća. Nijemci su dosta slobodno išli preko čistine i nisu slutili šta ih očekuje. Kilometar iza njihovog streljačkog stroja, na Breziku i Kneževića brdu, bila je četa Trećeg bataljona Četvrte krajiške, a na lijevoj obali Sane četa boraca Trećeg bataljona Druge krajiške brigade. Nijemci su tako ušli u klopku iz koje se teško mogla izvući živa glava. Komandant bataljona Arsenić je prvi potegao obarač. Za rafalom uslijedili su naizmjenični plotuni. Više Nijemaca je palo, a preživjeli su okrenuli leđa. Vatra u bok i leđa ih je primorala da bježe prema nasipu uskotračne željezničke pruge i obali Sane. Kad su tamo stigli i zalegli u zaklone, u leđa su dobili kuršume s druge strane obale rijeke i ošamućeni počeli trčkarati preko brisanog prostora. Zrna su ih obasipala s više strana i obarala. Neki su sumanuti skakali u hladne talase i tonuli. Za kratko vrijeme likvidirano je više njemačkih vojnika. U izvještaju komandanta i političkog komesara Trećeg bataljona Prve krajiške o gubicima neprijatelja kaže se da je zarobljeno 6, ubijeno 50 i udavilo se 30 njemačkih vojnika. Među ubijenima su bili jedan njemački major i poručnik. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza, mali bacač sa 122 granate, 5 strojnica, 5 pištolja, više pušaka, 6000 metaka, sanduk ručnih bombi i znatne količine razne ratne opreme.

U borbi poginuo je borac iz Trećeg bataljona Prve krajiške, a 17 ih je ranjeno. Život su izgubili i puškomitraljezac Simo Topić i njegov pomoćnik Bogdan Aleksić, borci Trećeg bataljona Druge krajiške brigade.

Nijemci i njihovi pomagači i dalje nisu odustajali od namjere da deblokiraju Sanski Most i gubitak su nadoknađivali dovođenjem svježih pojačanja. Napali su položaje bataljona Druge krajiške brigade, uz prethodnu artiljerijsku paljbu i bombardovanje iz vazduha, s namjerom da zanoće na dostignutoj liniji i sutradan produže dalje. Upornim nastupanjem stigli su do Ništavaca, zanoćili u vozilima na drumu, seoskim kućama na dostignutoj liniji, u rovovima u ništavačkom kestenaru. Štab Trećeg bataljona naredio je komandirima četa da se u svanuće izvrši napad i neprijatelj potisne nazad u Prijedor. Za pripremu napada nije bilo dovoljno vremena. Nedostajali su potpuniji podaci o rasporedu, naoružanju i brojnom stanju neprijateljskih jedinica. Sve to nije smjelo uticati da se odus-

ine od napada. U zoru čete su se razvile u streljačke strojeve i obazrivo se pri-
ližavale protivniku. Prva četa je išla na neprijateljske rovove u kestenjaru, Dru-
a na drumu pored Sane, a Treća je štitila pravac od neprijateljskih uporišta Sta-
e Rijeke i Briševa. Komandir Prve čete Branko Mitrašinić, jedan od najhrab-
ijih u bataljonu, instiktivno je osjetio da borba neće biti laka, da će se Nijemci
sstoko braniti, pa je računao na momenat iznenađenja i vodnicima savjetovao
a se hitro bace ručne bombe i uskače u rovove. Oprezno, zastajkujući i zadr-
avajući dah da bolje razaznaju šta imaju pred sobom, borci su išli od stabla do
tabla kestena i zurili u mrak nagrižen kolutom zore na istočnoj strani neba. Ko-
iandir Mitrašinić primijetio je škiljkanje lampe na rubu kestenjara i proci-
nio da je protivnik sasvim blizu. Svjetlo su zapazili skoro svi borci i odmah
ivatili da od oklijevanja više neće biti. Bombaši su prvi poletjeli i pobacali ručne
ombe. Naizmjenični tutanj je uzdrmao neprijateljsku liniju rovova i razvila se
gorčena borba. Komandir Mitrašinić je vikao da se nikako ne posustaje i da
; protivniku zadaju snažniji udarci. Njegove pozive su prihvatili vodnici, dese-
iri, borci, i borbeni poklici su se razlijevali u vrevi pucnjave. Neprijateljski voj-
ici su trpjeli gubitke i počinjali uzmicati. Mitrašinić je želio nekolicini pre-
ratiti odstupnicu i smjelo je hitao naprijed. Posječen nesnošljivim bolom, on je
Dsrnuo i dah mu se presjekao. Drugovi su priskočili da mu ukažu pomoć. Krv
liptala i komandir nije došao svijesti. Većina boraca nije znalo da je njihov
abri komandir izdahnuo i neprijatelja su otjerali preko Rasavaca. A kada su
Dznali najtužniju vijest, odali su mu dužne počasti i sahranili ga. Komandovanje
tom preuzeo je Mitrašinićev zamjenik Rade Serdar, ali je ubrzo teško ranjen
ipućen u bolnicu. Za komandira je potom postavljen Petar - Perica Vukojević
eta je stalno išla iz okršaja u okršaj. Tih dana došlo je do drugih kadrovskih
omjena u Trećem bataljonu. Za komandira Treće čete postavljen je Nikica Mi-
za komandira Druge čete Branko Popović, a Simo Mrda i Đuro Vučenović
asen postali su zamjenici komandanata bataljona.

U borbi kod Ništavaca, u izvještaju štaba Četvrtre krajiške divizije, upu-
nom štabu Prvog bosanskog korpusa, navedeno je: »Brigada je držala položaje
Ruškovca preko Briševa do Rasavaca, vršeći na ovaj način zaštitu od Kozina,
ibije i Prijedora. Ujutro, 16. decembra, izvršenje napad na neprijatelja u selu
štavci. Jačina neprijatelja: jedna bojna Nijemaca i legionara, oko 400 svega,
m prilikom su nanijeti neprijatelju veliki gubici, preko 60 mrtvih i ranjenih,
prijatelj je u paničkom bjekstvu umakao u Prijedor odvučavši mrtve i ranjene
kamionima. U ovoj akciji je iz Trećeg bataljona poginulo 7 boraca a 8 ranje-

Predah je obično trajao nekoliko časova, tek toliko da se Nijemci, legionari
bmobrani, pregrupišu, srede sopstvene redove i opet krenu. Tako se dogodilo
decembra, kada su ojačane neprijateljske jedinice krenule od Prijedora, Lju-
2 i Kozina da po svaku cijenu prođu u Sanski Most. Na udaru se našao Treći
aljon Druge krajiške u rejonu Rasavaca i Ništavaca. Neprijateljska artiljerija
:la je žestoko i krčila put sopstvenim streljačkim strojevima. Zasuti ubitač-
ni vatrom, borci Trećeg bataljona pružali su otpor i umješno se povlačili na
ove kod Oštare Luke. U međuvremenu dobijeni su podaci da je neprijatelj
astruko brojniji i da neće olako zastati. Istovremeno su napadnuti Prvi i Drugi
:aljon od neprijateljskih jedinica koje su pristizale iz Ljubije. Borci Prvog ba-
lona iz zasjede su ubili oko 50 neprijateljskih vojnika, ali su pristizale nove je-
lice i uporno napredovale. Neprijateljski minobacači su prosto preoravali uz-
enja iznad Ljubije i Kozina, zapravo položaje Prvog i Drugog bataljona. Napad
isljedio i oa Sanskog Mosta i neprijatelj se domogao Demiševaca i Došen-
a. U takvoj situaciji bataljonima naređeno je da zauzmu nove položaje na liniji

Ruškovac, Igralište i Molovan. Neprijateljske jedinice su sada prošle u opkoljeni garnizon, ali deblokada nije dugo trajala. Bataljoni Druge krajiške i narednih dana izvodili su više napada na neprijatelja, ugrožavali drum od Sanskog Mosta za Prijedor i Ljubiju.

U periodu od početka napada na Sanski Most, pored već pomenutih, poginuli su: Dmitar Bašić, Dušan Čanković, Stole Davidović, Mirko Ergarac, Relja Jovanović, Nikica Kolundžija, Ratko Grujić, Vaskrsije Grujić, Dušan Lončar, Dušan Paripović, Milenko Stojaković, Gojko Spanić, Rade Babić, Ilija Ivković, Ilija Karlica, Jovo Matijević, Petar Radinović, Mile Sredić, Ljubo Stojnić i drugi.

FORMIRANJE ČETVRTOG BATALJONA I OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

U Bosanskoj krajini održavani su vojno-politički kursevi, mladi ljudi pripremani da rukuju oružjem i stupaju u partizanske jedinice. Jedan od tih kurseva je održan u oslobođenom Cazinu. Pohađali su ga omladinci pretežno iz Bihaća i područja Cazinske krajine. A kada su stekli osnovna vojna i politička znanja i upitani u koju jedinicu žele, njih većina se opredjelila za Drugu krajišku brigadu. Dolaskom mladih ljudi stvoreni su uslovi za formiranje još jednog bataljona. Njih, istina, nije bilo dovoljno i štab brigade odlučio je da se jedan broj starijih boraca, iz postojećih bataljona, uvrste u jedinicu koja je formirana. Kasnije se pokazalo da je to bilo sasvim dobro, iz prostog razloga što su prekaljeni borci bili u prilici da svoja dragocjena iskustva prenose na novodošle drugarice i drugove. Za komandanta bataljona određen je Stevo Samardžija, dotadašnji zamjenik komandanta Drugog bataljona. Tokom formiranja bataljona vršena je kadrovska popuna i drugih rukovodećih mjesta. Za političkog komesara bataljona postavljen je Mile Malešević, dotadašnji politički komesar Drugog bataljona, a za zamjenika Milan Obradović, dotadašnji zamjenik političkog komesara čete u Prvom bataljonu.

Bataljon je imao oko 200 boraca i rukovodilaca, koji su raspoređeni u tri streljačke čete, kao i kod već postojećih bataljona. Za komandira Prve čete određen je Mirko Simić, Druge čete Đurađ Mrda, a za komandira Treće čete Dragan Šurlan, svi već iskusni ratnici i hrabri borci. Nedostajalo je oružja da se borci potpuno naoružaju ali je, ipak, nabavljeno iz intendature Četvrte krajiške divizije. Kad je Četvrti bataljon organizaciono sređen, tada se uvidjelo da je pedeset posto novodošlih boraca, a pedeset posto iz ostalih bataljona brigade. Odnos je bio povoljan i s vremenom se poboljšavao, ali na taj način što su se novajlije prekaljivale u borbama i postajale iskusnije. Praksa je, inače, pokazala da većini boraca nedostaju vojna znanja, da smatraju sramotom da se zaklanjaju u borbi, da neke radnje nerado izučavaju i usvajaju, a to je imalo nenadoknadive posljedice u pojedinim borbama. Ginulo se, naime, i kada su se gubici mogli izbjeći ili svesti na minimum. U bataljonu su formirane partijske i skojevske organizacije, koje su sačinile svoje planove i uporno radile na ideološkom obrazovanju mladih ljudi. I pored živosti i pregalaštva, novodošli borci željeli su da što prije dožive vatreno krštenje i zapitkivali kada će u borbu. Njima je odgovarano da taj trenutak nije daleko.

Uputstvo Vrhovnog štaba NOV i POJ o potrebi organizovanja obavještajne službe u mobilnim jedinicama dostavljeno je obavještajnim centrima Četvrte i Pete krajiške udarne divizije, sa zahtjevom da se ono temeljito prouči i po njemu postupi. U pomenutom uputstvu, pored ostalog, rečeno je: »Hitno pristupite solidnoj i temeljitoj organizaciji obavještajnih centara brigada, bataljona i povjerenika po četama i baterijama, jer od dobro i solidno postavljene obavještajne mreže zavisi i budući rad i uspjeh obavještajne službe. Pošto za sada nemamo dovoljan broj sposobnih drugova za ovu službu nemoguće nam je organizovati

u svakom obavještajnom centru dvije sekcije: obavještajnu i za kontrašpijunažu. Zato neka obavještajni centri vrše službu po objema sekcijama. Samo se mora striktno dijeliti jedna služba od druge, zadaci i izvještaji pojednoj i drugoj sekciji moraju biti odvojeni. Voditi kurs ka tome da se pronađu i osposobe drugovi koji će poslije kraćeg vremena biti uključeni u obavještajne centre, te ćete tek tada moći odijeliti jednu i drugu sekciju posebno i odrediti šefove sekcija.

Posvetiti naročitu pažnju izboru ljudi za ovaj rad. Izabrati bistre, inteligentne, okretno i pronicljive ljude koji će u svojoj jedinici dalje razgranati obavještajnu mrežu (naročito u četama, vodovima i desetinama).

Iznad svega čuvati tajnost u ovom poslu. Obavještajni organi ne smiju znati jedan za drugog, izuzev u vrlo nužnim slučajevima. Obavještajnim organima uvijek davati zadatke posebno.. «⁴⁴

U skladu sa uputstvom u štab Druge krajiške brigade došli su Vojin Mitrov, rukovodilac Obavještajnog centra Prvog bosanskog korpusa i Drago Mažar rukovodilac Obavještajnog centra Četvrtke krajiške divizije, da organizuju obavještajnu službu, da odaberu izvjestan broj ljudi za ovaj posao i da ih upute u rad. Poslije svestrane razmjene mišljenja, razgovora sa pojedinim kandidatima, donijeta je odluka da rukovodilac Obavještajnog centra u Drugoj krajiškoj bude Vojin Oljača, a u bataljonima Đuro Poljak, Dušan Uzelac, Mitar Polovina i Mirkó Bundža.

U početnom periodu, a i kasnije, posao obavještajaca nije bio ni malo lak i jednostavan. Od njih je traženo da budu »oči i uši« u jedinicama, da pribavljaju podatke o snazi i namjerama neprijatelja na terenima gdje je brigada napadala i vodila odbrambene bojeve. Oni su ujedno brinuli da neprijateljska špijunaža ne pridobije nekog borca, da ne ubaci nekog svog doušnika, petokolonaša ili panikera. Početni obavještajni uspjesi su nagovještavali i više. Kasnije će se to potvrditi i biti od višestruke koristi.

SASTANAK POLITIČKIH KOMESARA I BRIGA O LJUDIMA

U Sanici, 26. decembra 1942. održanje sastanak političkih komesara brigada i divizija. Sastanak je otvorio Osman Karabegović, politički komesar Prvog bosanskog korpusa. U uvodnoj riječi zatražio je da politički komesari govore o dotadašnjem političko-partijskom radu i da se usvoje zaključci za naredni period. Politički komesar Druge krajiške, Niko Jurinčić, u kraćem izlaganju objasnio je da je politički rad poboljšán od vremena kada je formiran Politodjel, da se usvaja plan na konferenciji svih političkih radnika, uz prethodne diskusije i mišljenja na četnim, bataljonskim i međubataljonskim konferencijama. Bilo je manjkavosti jedino u razradi nekih tema, uglavnom zbog nedovoljne izgrađenosti pojedinih političkih komesara. S druge strane, bilo je objektivnih teškoća u izvršavanju plana političkog rada i zbog čestih, danonoćnih borbi jedinica Druge krajiške. Predasi između dvije borbe omogućavali su borcima da se kratko odmore, nešto prezalogaje i odmah uzmu oružje, da odbijaju napade protivnika ili preduzimaju protivnapade. U političkom obrazovanju boraca i rukovodilaca, prema Jurinčićevim riječima, postizani su bolji rezultati kad su članovi Politodjela, politički komesar brigade, politički komesari bataljona i njihovi zamjenici, ostvarivali češće neposredne kontakte sa političkim komesarima četa i političkim delegatima vodova, detaljnije im razjašnjavali pojedina pitanja i bliže ih upućivali kako to sve da prenesu borcima. Dotaknuto je i jedno dosta osjetljivo pitanje - briga o životu boraca i rukovodilaca, uz konstataciju da je ona nedovoljna. Na to su navodili pokazatelji da borci često ginu, zadobijaju teže i lakše

rane i tada kad se to može izbjeći. Među palima bilo je 28 članova KPJ, a njih 56 je ranjeno. Ginuli su i rane zadobijali i mnogi članovi Skoja. Za nepuna dva mjeseca borbe, počevši od bitke za Bihać do blokade Sanskog Mosta, život je izgubio 91 borac, a ranjeno je 338 boraca i rukovodilaca. Među poginulima bio je komandir i zamjenik komandira čete, politički komesar čete, 4 vodnika, 2 politička delegata vodova i 6 desetara, a među ranjenima 5 komandira i 5 zamjenika komandira četa, 6 političkih komesara i 7 zamjenika političkih komesara četa, 10 vodnika i 16 političkih delegata vodova. Gubici su se negativno održavali na borbeno raspoloženje i zalaganje boraca. Stoga im je bio potreban duži odmor da se oporave i temeljnije pripreme za naredne okršaje.

O kulturno-prosvjetnom radu politički komesar Jurinčić rekao je da sasvim ne zadovoljava i da se uglavnom svodi na pjevačke horove i izdavanje brigadnog i bataljonskih listova. Nedovoljna pažnja posvećivana je dramskim sekcijama, izvođačima raznih skečeva i prigodnih igranki. Kontakti sa pozadinom bili su zadovoljavajući, naročito u vidu narodnih zborova, pravih političkih manifestacija kada su govorili o spolnoj i unutrašnjoj situaciji istaknuti, u narodu omiljeni partijsko-politički radnici, predstavnici nove vlasti, politički komesari i komandanti. Zborovi su se obično završavali kulturno-zabavnim programom, veseljem i kozarskim kolom.

U domenu djelovanja političkih komesara bila je briga o intendaturi i sanitetu. Politički komesar brigade ocijenio je daje zadovoljavajući rad saniteta i da je rad intendature pogoršan, novom organizacijom. On nije obrazložio u čemu se to pogoršanje iskazivalo, ali očigledno nije bio zadovoljan načinom snabdijevanje i ishranom boraca. U to vrijeme, naime, borci su se ponekad žalili daje hrana slaba, da je dobijaju neredovno i u manjim količinama.

U zaključcima naglašeno je da treba preduzeti efikasnije mjere da se uočeni nedostaci u političkom radu što brže otklanjaju, da se politički komesari u tome potpuno angažuju i da se manje bave intendaturom i sanitetom. Da bi im se donekle olakšalo i omogućilo da se bolje snalaze, bilo je predloženo da se sačini neka vrsta političkog priručnika, na osnovu postojeće političke literature, u kome bi se jasno naznačilo šta Partija traži, kakve obaveze i odgovornosti nameće ljudima koji imaju određene političke funkcije. Za političke komesare rečeno je da moraju postati duša jedinice, da će tako steći puno povjerenje boraca, najlakše doznati koja ih politička pitanja interesuju i davati prave odgovore.

Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, s Đurom Pucarem Starim na čelu, raspravljao je posljednjeg decembarskog dana 1942. o uzrocima gubitaka u krajiškim brigadama. Tom prilikom razmatrano je i stanje u Drugoj krajiškoj brigadi i konstatovano, skoro na identičan način kao i četiri dana ranije na sastanku političkih komesara, daje imala velike gubitke. U ime Oblasnog komiteta KPJ, Pucar je uputio izvještaj Centralnom komitetu KPJ i predložio, pored ostalog, niz mjera da se ispoljene slabosti otklanjaju i gubici u ljudstvu svedu na najmanju mjeru. Predloženo je da Vrhovni štab NOV i POJ, preko štaba Prvog bosanskog korpusa i štabova divizija, izda strogo naređenje da se borci krajiških brigada svestranije obučavaju u rukovanju oružjem, primjeni taktičkih radnji, vođenju borbe u naseljenim mjestima. »Mora se - rečeno je u pomenutom izvještaju - posvetiti jedno određeno vrijeme za vojne vježbe i za vojnu teoriju. To se do sada u našim jedinicama praktikovalo vrlo malo ili skoro ništa. «⁴⁵

Iznijeto je, takođe, da rukovodioci nisu polagali računa o gubicima u ljudstvu i traženo da se pojača njihova odgovornost. Događalo se da pojedini partijski rukovodioci, čak i zamjenici političkih komesara brigada, ne znaju koliko je članova KPJ izgubilo živote. Pucar je naglasio daje to krajnja nemarnost u vođenju brige o ljudima, da se članovima KPJ u jedinicama mora posvetiti daleko

45 Zbornik dokumenata NOR-a, tom IX, knj. 2, str. 481-487.

veća pažnja. »Po našem mišljenju - stoji u izvještaju - članovi Partije nisu oni koji će slijepo i po svaku cijenu davati svoje živote. Članovi Partije treba da budu među prvim a i da služe za primjer svima ostalima, ali to ne znači njihovo izdvajanje i guranje u sigurnu smrt, kao što je bilo slučajeva na Sanskom Mostu i Bosanskom Novom. . . »⁴⁶

Đuro Pucar Stari nije propustio da upozori da vojni rukovodioci treba da znaju da jedna jedinica, ako je stigla na polazni položaj za napad, ne bi smjela započeti bitku dok ne stignu i ostale da zajednički udare... Njegovo mišljenje je bilo daje napad bolje odgoditi nego jednom jedinicom ući u borbu bez podrške drugih jedinica. Upozorio je, takođe, da se vojnim rukovodiocima skrene pažnja da mlade i neiskusne borce poštede, da ih izvjesno vrijeme ne vode u velike i složene okršaje, jer se pokazalo da oni najviše stradaju, da im je neophodna markar i minimalna vojna obuka.

Na izvještaj Oblasnog komiteta KPJ i njegovog sekretara, Vrhovni štab NOV i POJ odmah je reagovao upozorenjem da se posveti veća briga borcima i rukovodiocima, da se više brine o njihovom životu, napadi na neprijatelja bolje pripremaju i usklađuju.

Preduzete su praktične mjere da se jedan broj rukovodilaca uputi na niži i viši kurs Vojne škole u Bihaću. Na pomenute vojne kurseve upućeno je i nekoliko vojnih rukovodilaca iz Druge krajiške brigade. Kursevi su trajali 30 dana. Na nižem kursu slušaoci su se obučavali za dužnosti komandira četa, a na višem za komandante bataljona i brigada. Kandidati su morali imati određene moralno-političke i vojne kvalitete: političku zrelost, hrabrost, uslove za razvoj i usavršavanje u komandovanju i vođenju vojnih jedinica. Vrhovni štab insistirao je da se Ranko Šipka, komandant Prvog bataljona, pošalje na viši vojni kurs. Traženju je udovoljeno, i pošto se Šipka nije vratio na raniju dužnost, za komandanta bataljona postavljen je Dušan Egić, dotadašnji zamjenik, a za zamjenika komandanta postavljen je Milan Zgonjanin, komandir čete iz Prvog bataljona. Bilo je i drugih kadrovskih promjena. Stevo Samardžija, komandant u formiranju Četvrtog bataljona, na zahtjev Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, upućen je na dužnost u srednju Bosnu. Na njegovo mjesto, za komandanta Četvrtog bataljona Dostavljen je Slobodan Indić, komandir čete iz Drugog bataljona, a za njegovog zamjenika Đuro Vučenić Busen, komandir čete iz Trećeg bataljona. Momir iapor, politički komesar čete iz Drugog bataljona, predviđen za političkog komesara Četvrtog bataljona, takođe je određen na dužnost u srednju Bosnu sa itevom Samardžijom, pa je Mile Malešević ostao na istoj dužnosti, a na njegovo mjesto, u Drugom bataljonu, postavljen je Miro Majkić, politički komesar čete iz Drugog bataljona. Nikica Milić postavljen je za zamjenika komandanta Trećeg bataljona, Branko Popović za komandira Treće čete, a Mile Popović za komandira Druge čete.

Kratkotrajno zatišje i manje borbene akcije kod Sanskog Mosta, na komunikacijama prema Prijedoru i Ljubiji, omogućili su većini jedinica da se odmore, >bučavaju u rukovanju oružjem, taktičkim vježbama, izvođenju napada i odbraie, uvježbavanju strojeve obuke, higijeni i ostalome. Na isturene položaje išlo se ia smjenu i brinulo da neprijatelj ne priredi neko neprijatno iznenađenje.

Analizirani su rezultati borbenog puta Druge krajiške brigade, šta je sve po-itigla za 5 mjeseci intenzivnih borbi i pokreta, činjenice su potvrđivale daje postignuto mnogo, da su rezultati mogli biti i bolji da su pravovremeno uočavani otklanjani izvjesni nedostaci. Kada je to sagledano, politički i vojnički se intenzivno radilo da propusta bude što manje. Istaknuti su i borbeni uspjesi - da je brigada za posljednja dva mjeseca ubila i zarobila oko 820 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjene su znatne količine oružja, minicije i ratnog materijala raznih vr-

I
sta. Nisu prećutani i ukupni sopstveni gubici u živoj sili: daje 155 boraca i rukovodilaca izgubilo živote u borbi za slobodu, a ranjeno teže i lakše 487, što je skoro polovina sastava brigade na dan njenog formiranja. Među poginulima bili su: 4 komandira i zamjenik komandira čete, 2 politička komesara i zamjenik političkog komesara čete, 11 vodnika i političkih delegata i 7 desetara, a među ranjenima su: komandant i zamjenik komandanta bataljona, 3 komandira i 3 politička komesara četa, 6 zamjenika komandira i zamjenik političkog komesara čete, 13 vodnika i vodnih delegata, kao i 20 desetara. Njihova mjesta popunili su novodošli borci i tako je brojno stanje povećano. Posljednjeg decembarskog dana 1942. godine, Druga krajiška brigada u svom sastavu je imala 1.418 boraca i rukovodilaca.

VRHOVNI KOMANDANT JE IZVRŠIO SMOTRU

Nova 1943. godina, počela je značajnim događajem za jedinice Druge krajiške brigade. U Lušci-Palanci, u prisustvu Osmana Karabegovića, političkog komesara Prvog bosanskog korpusa i Milinka Kušića, političkog komesara Četvrte krajiške divizije, održana je Konferencija političkih komesara i zamjenika političkih komesara četa i bataljona. Uvodno izlaganje podnio je Niko Jurinčić, a potom se razvila diskusija. Isticani su uspjesi u dotadašnjim borbama i političkom radu, ali nisu zaobidene i slabosti. I ovom prilikom zahtijevano je da se više brine o borcima, da im se ne dozvoli da po svaku cijenu, kada su izgledi za postizanje uspjeha minimalni, kreću u napade i stradaju. Na skupu govorili su Karabegović i Kušić. Usvojeni su odgovarajući zaključci s obavezom da se uporno sprovede u jedinicama.

Novu godinu su borci skromno proslavili u Lušci-Palanci i okolnim naseljima. Mještani su pripremili probranu hranu i pozvali borce u svoje domove da ih počaste. Održane su prigodne priredbe za vojsku i narod. Borci i mještani veselili su se skoro cijelu noć. U to vrijeme odštampan je drugi broj brigadnog lista »Položaj« i pripremani naredni brojevi bataljonskih listova. Politički rad intenzivno se odvijao. U jedinicama su proučavane odluke AVNOJ-a, razna uputstva Vrhovnog štaba NOV i POJ, članci »Borbe«, »Proletera« i »Krajiškog partizana«. Na političkim časovima postavljali su borci razna pitanja i tražili objašnjenja pojedinih događaja. Najčešće su tražili da im se više objasni izdajnička uloga jugoslovenske kraljevske vlade u Londonu, kada će uslijediti slom sila Osovine i sva nuti dan slobode. U to vrijeme, naime, u priličnoj mjeri vjerovalo se u ono što se željelo - da se bliži kraj rata.

Ubrzano vršene su pripreme za smotru brigada Četvrte krajiške divizije u Jasenici, na sredokračić druma između Sanskog Mosta i Bosanske Krupe. Komandant divizije Josip Mažar Šoša bio je inicijator smotre, znajući šta ona znači za njeno borbeno i moralno jačanje. O svojoj namjeri Šoša je konsultovao komandante i političke komesare brigada i dobio njihovu podršku. Sjećajući se toga događaja, Dimitrije Bajalica, politički komesar Šeste krajiške brigade, pored ostalog, napisao je: »Inicijativu za smotru, koliko se sjećam, dao je Šoša, prvi komandant ove divizije. O tome sam razgovarao sa Milošem Šiljegovićem, tadašnjim komandantom Pete brigade. Složili smo se u tome da je Šoša kao rijetko ko od nas znao šta smotra znači za naše borce i za njihovu borbenost, kada vide jedni kod drugih naoružanje i opremu, kada vide čime i sa kime ulaze u nove bitke pred kojima smo stajali. Veliku pouku je Šoša - složili smo se nas dvojica - izvukao iz smotre koju je održao na Kozari, poslije kozarske ofanzive. Znao je on i da organizuje i da pripremi smotru..«⁴⁷

Šoša je tražio da smotru brigada Četvrte krajiške divizije izvrši Vrhovni komandant Josip Broz Tito. Komandant korpusa Košta Nad, 4. januara 1943, dopisom Vrhovnom štabu NOV i POJ, obavijesto je o mjestu i vremenu smotre i zamolio: »Molimo da na ovu smotru i zbor dođe i drug Vrhovni komandant, kome smo to već telefonom javili. Drug Vrhovni komandant trebao bi da dođe 7. januara oko 8 časova iz Bihaća preko Bosanske Krupe, Radića i Suvaje (Čardak) za Srpsku Jasenicu. Smotra je zakazana za 11 časova...«⁴⁸

Jedinice Druge krajiške nestrpljivo su očekivale dan smotre. Na partijskim i skojevskim sastancima saopšteno je da predstoji marš iz Lušci Palanke, da borci dotjeraju odjeću, obuću, da podmažu i očiste oružje. Kuda se to ide? Mnogi su znatiželjnici pripitkivali i nisu dobili potpun odgovor. Naime, tajilo se mjesto i vrijeme održavanja smotre. Stoga nije bilo čudno što su borci nagađali i prednost davali svojim pretpostavkama. Neki su sebi dozvolili da, polazeći od njihovog doprinosa narodnooslobodilačkoj borbi, prednost daju ovom ili onom selu u slobodarskom i partizanskom Podgrmeču. Većina ih je odabrala Lušci Palanku, u tom uvjerenju bi ostali, da se jedan puškomitraljezac nije prisjetio i primijetio: »Da se smotra ovdje održava, drugovi, ne bi se ovoliko pripremali za marš. Štalno nam komandir pridikuje da vodimo računa o obući, da ćemo duže pješati.«

Nagađanja nisu prestala i kada su jedinice krenule. U bataljonskim kolonama zaorila se pjesma. Razvijene su zastave. Išlo se prema Bosanskoj Krupi i više nije bilo teško odgonetnuti da je Jasenica u tome pravcu. Usput se nailazilo na omladinske pozadinske čete, žene, starije ljude i pionire. Svi su se zaputili drumom prema Bosanskoj Krupi. Mladi i stari, razdragani, pozdravljali su borce Druge krajiške i radoznalo ih gledali. S osmjehom na usnama, mladi borac Milan Gavrilović prišao je grupi omladinki i omladinaca i upitao:

- Kuda ćete po ovoj zimi i nevremenu?
- Kuda i vi - prkosno je uzvratila jedna omladinka. - Na smotru!
- Ala ćemo se napjevati - oduševio se Milan, poznati pjevač i igrač u kolu kozarskom.

- Biće veselja - prihvatili su omladinci i omladinke i zakoračali uporedo sa bataljonskom kolonom.

Na vidiku se ukazala Jasenica. Komandant brigade Ratko Martinović i za-njenik komandanta Đurin Predojević dali su uputstva komandantima bataljona cako da skreću kolone prema mjestu za postrojavanje. A pjesma boraca, čiji se iho razliječio do padina mrgodnog Grmeča, nije gasnula. Ona će prestati tek na upozorenje komandira četa da se slušaju komande i skreće u označenom pravcu. Pjesma se orila i sa drugih strana. U selo, pritisnuto snijegom, savijale su kolone Pete i Šeste krajiške udarne brigade. Na položaju prema Sanskom Mostu, -jubiji, Prijedoru i Bosanskom Novom, na lijevoj obali Sane, ostavljen je Drugi bataljon Šeste i bataljon Osme krajiške brigade, a pravac prema Banjaluci i deslu obalu Sane do Prijedora štitile su jedinice Pete krajiške udarne divizije. Okupljeni narod sa ushićenjem posmatrao je svoje borce, a kada su stigla artiljerijska (rudra Prvog divizion, sa cijevima ukošenim u nebo, mladi su se sjatili da izbliza >riviruju i ponešto zapitkuju artiljerce. Komandant divizion Stjepan Kraljević, udarski inženjer, daje znake da se ljubopitljivci malo udalje da artiljeri bolje ramjesto i poravnaju oruđa. Njemu se usprotivi jedna djevojka i zajapurena po-ika:

- Ne može to tako, družo komandante!
- A kako može? - iznenađeni Kraljević blago upita.
- Evo, ovako! - prope se ona na prste, okrenu se, prizva nekoliko svojih vršnjakinja i zajedno se približiše haubici, koju su pripremali Rade Bursać, Uroš

Vuleta, Novak Kecman i Dušan Puzigaća. - Hoćemo da je okitimo i darujemo - objasni omladinka.

Njene drugarice izvadiše peškire, vezene košulje, čarape, iz svojih torbi i privezaše na cijev haubice. Slično se događalo i na drugoj strani, kod postrojenih brigada... Pristizala su seoska kola i dovlačila raznovrsnu hranu. Iz lotri su virila pečena bravada, prasići, kokoške, pogače, sirevi... Narod Podgrmeča naspreamao je najbolju hranu da nahrani svoju diviziju, da pogosti Vrhovnog komandanta i njegove najbliže saradnike. O događaju u Jasenici Košta Nađ je zapisao: »Nikad do tada nisam vidio toliko slavlja. Činilo mi se kao da je došao sav narod Podgrmeča. Neki su stigli čak i iz kozaračkih sela: i zbog smotre svojih mladića svrstanih u četiri bataljona Pete kozaračke i dva bataljona Druge krajiške, ali i zbog mitinga, u nadi da će vidjeti samog Tita... Slika naroda je neopisiva. Sve što su djevojke i žene krile u svojim škrinjama, sve lijepo i čisto, njihova svakodnevna ruha, njihove najljepše haljine, njihove još nenošene marame - sve su sad izvukle i stigle u Jasenicu najsvečanijeg izgleda...«⁴⁹

Brigade su postrojene na zaravni između raskršća i seoske crkve. Na čelu Druge krajiška udarna, zatim Peta i Šesta krajiška udarna i Prvi artiljerijski divizion. Nešto dalje nalazi se svečana tribina ukrašena Titovom slikom, zastavama i zimzelenim granjem. Brigade su tako postrojene, da poslije smotre mogu čvrstim korakom prodefilovati pored tribine. Komandant Šoša uzvikuje:

- Divizija mirno!

Komandanti brigada prihvataju njegovu komandu, zatim komandantni bataljona.

- Divizija na desno ravnajs! - traži Šoša da se sve uvežba prije pojave i nailaska vrhovnog komandanta druga Tita.

I pogled mu skrenu na drum prema Bosanskoj Krupi. Očekuje vozila. Postrojavaju se omladinke i omladinci. Čak i pioniri, prijeko od Četvrte divizije. Na čelu bataljona Druge krajiške bili su njihovi štabovi - komandanti, politički komesari i njihovi zamjenici, ispred njih štab brigade - komandant, politički komesar i njihovi zamjenici. Takav je poredak i kod ostalih brigada i bataljona. Komandant Šoša zadovoljan je i odmjereno strog. On upozorava da se ništa ne smije poremetiti. Potčinjeni ga razumiju i netremice gledaju.

Začulo se brektanje motora. Automobil je izletio iz krivine, skrenuo prema osnovnoj školi i stao. Pojavio se Tito i za trenutak zastao pred rijetko viđenim prizorom. Čvrstim korakom prišao mu je Košta Nađ i kratko raportirao. Potom se Tito pozdravio sa Đurom Pucarem Starim, Osmanom Karabegovićem, Slavkom Rodićem, Ilijom Došenom, Milinkom Kušićem i ostalima i ušao u malu zagrijanu prostoriju osnovne škole. Sa njim su došli dr Ivan Ribar, predsjednik AVNOJ-a, Vlado Zečević, član Vrhovnog štaba NOV i POJ i drugi. U razgovoru s komandantom korpusa i ostalima, drug Tito se interesovao za stanje u jedinicama, za njihovo borbeno raspoloženje, kako su opremljene za ratovanje u zimskim uslovima, i osvajanje naseljenih mjesta. Želio je vidjeti Ratka Martinovića, komandanta Druge krajiške, s kojim je išao u jesen 1941. na pregovore sa Dražom Mihailovićem, na Ravnu goru u Srbiji. Ratko je bio dežurni divizije i ubrzo se pojavio, u skladno skrojenoj uniformi, utegnuto kaiševima, stao mirno i odsječno pozdravio. Tito je ustao, pružio mu ruku i upitao:

- Kako si?

- Dobro je. Zadovoljan sam - uzvratilo je Martinović.

On se pozdravio i sa Vladom Zečevićem i u šali upitao:

- Je li, pope, zašto ne obriješ bradu?

Tito je to čuo i umiješao se:

- Davno se želio obrijati, a nismo mu dozvolili. Neka njegove brade.

Svi su se nasmijali. Razgovor je još potrajo i Tito je izašao iz tople prostorije. U tome času odjeknula je Šošina komanda:

- Divizija mirno! Divizija pozdrav na desno!

Sve se stišalo hiljade očiju boraca gledale su svog vrhovnog komandanta. Šoša mu je čvrstim koracima došao u susret, odsječno pozdravio i raportirao:

- Druže Tito, Četvrta krajiška udarna divizija je spremna za smotru. U stroju se nalazi 4.700 boraca.

Drug Tito je naišao ispred boraca Druge krajiške brigade. Zamjenik komandanta brigade Durin Predojević predao mu je raport. Tito je produžio prema stroju Pete i Šeste krajiške brigade i Prvog artiljerijskog divizionu. Potom se popeo na svečano ukrašenu tribinu, pesnicu prinio sljepoočnici i uzviknuo:

- Drugovi borci i rukovodioci Četvrte slavne krajiške divizije - smrt fašizmu!

- Sloboda narodu! - odjeknulo je nadaleko.

Šoša je opet stao mirno i komandovao:

- Divizija, na mjestu voljno!

Na svečanu tribinu došli su dr Ivan Ribar, Đuro Pucar Stari, Vlado Zečević, Košta Nad, Branko Poljanac, Ilija Došen, Osman Karabegović i Slavko Rodić. Prisutni su klicali Titu i ostalim rukovodiocima i smirili se tek kada je politički komesar Prvog bosanskog korpusa pozdravio Vrhovnog komandanta i zamolio da uzme riječ. Drug Tito je najprije iskazao daje radostan što mu se ukazala prilika da pozdravi, u ime Vrhovnog štaba, borce i narod Bosanske krajine, da je *ponosan što se našao među potomcima predaka koji su bili spremni da se bore protiv tlačitelja i ugnjetača*. Poslije gromoglasnog aplauza, on je nastavio: »Mrski neprijatelj je htio da istrijebi Srbe u Bosni i počeo je od Krajišnika. Vi ste se digli na ustanak skoro goloruki, osvojili ste u borbi oružje koje sada imate, i na taj način vi ste spasili srpski narod u Bosanskoj krajini od pokolja i zvjerstava neprijatelja. A šta bi bilo da niste uzeli puške u ruke? Tijela vaših sestara, majki i drugarica, vaše djece, punila bi jame i bosanske gudure. Ali ne samo to. Vi ste postigli velike pobjede i uspjehe u toj borbi, vi ste svojom borbom zadivili cijeli svijet. Vi ste znali da razlikujete krivce od nedužnih, vi ste znali da odvojite krvnika³ aveliça i njegove ustaše od poštenog hrvatskog naroda - i to je takođe jedna velika zasluga u današnjoj borbi. Svi naši narodi danas čvrsto stoje u bratskoj zajednici i zato se uspjesi postižu...«⁵⁰

U ime AVNOJ-a, krajiškim borcima i narodu Bosanske krajine obratio se dr van Ribar. Potom je Danica Medan, iz Srpske Jasenice, u ime Okružnog odbora antifašističkog fronta žena za Podgrmeč, govorila o rezultatima koje je postigla iva organizacija i drugu Titu predala dar, vezenu košulju, vuneni džemper, šal, ukavice i čarape. Uslijedio je defile jedinica Četvrte krajiške udarne divizije.

Domaćini su druga Tita i njegove najbliže saradnike doveli za bogatu trpezu. Za istim stolom našli su se komandanti i politički komesari Druge, Pete, Šeste i Osme krajiške udarne brigade: Ratko Martinović, Niko Jurinčić, Miloš Šiljgoić, Žarko Zgonjanin, Milorad Mijatović, Dimitrije Bajalica, Hamdija Omanović Avdo Čuk. Za vrijeme ručka politički komesari brigada, u ime boraca i rukodilaca, pozdravili su svoga Vrhovnog komandanta. Bili su tu članovi štabova rigada, predstavnici artiljerijskog divizionu i svih bataljona.

Poslije ručka drug Tito se zaputio među borce i narod i zaigrao u kozarskom olu. Razdragani borci odjednom su zatražili da im Vrhovni komandant ponovo ovi i prosto ga donijeli na tribinu. On je tada raspoložen, pored ostalog, ekao:

»Prolazeći kroz Podgrmeč ja nisam vidio popaljenih kuća, a to je veliki rezultat vaše borbe da sačuvate vaše gole živote, svoja sela i domove. Ja sam isto

tako uvjeren da ste vi spremni da oslobađate i pomognete ostalim krajevima naše zemlje, da pomognete Srbima, Hrvatima i ostalim našim narodima, da na svojim popaljenim domovima, da na zgarištima izgrade nove domove i bolji i srećniji život.

Drugovi i drugarice, ja sam radostan što mogu da vidim vašu ogromnu ljubav i povjerenje prema našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci, prema našem velikom savezniku - Sovjetskom Savezu. Ja vam kažem da niko nije pokazao toliko požrtvovanja i ljubavi prema ovoj našoj borbi kao vi. Ja gledam vaše žene kako iznose i poklanjaju svoje rukotvorine vojsci, rukotvorine koje su one radile uz svjetlost lojanica. Recite mi, drugovi, koja je armija doživjela tako nešto u našoj zemlji osim naše? Tako jedinstvenog fronta i pozadine nikada nije bilo u istoriji naših naroda. A to je veliki zalag za našu pobjedu. . .⁵¹

Tito se opet našao u kozarskom kolu. Do njega su igrali i pjevali i borci Druge krajiške. Jedan od njih, Milan Gavrilović, izdvajao se ljepotom glasa i natpjevavanjem. U jednom trenutku uhvatio je Tita za ruku. I drugi su željeli da se nađu do druga Tita u kolu koje se ritmički savijalo, prerastalo u dvored, trored i na kraju se upetostručilo.

Kad je izašao iz kola, druga Tita je pozdravio dječak Draško, komandant pionirskog odreda, s oružjem o ramenu. Tito je prigrlio dječaka, interesovao se kako žive i rade pioniri, uglavnom djeca palih boraca sa Kozare, koji su bili smješteni u Domu u Srpskoj Jasenici.

- Nije nam loše, ali... Šoša ne da da stupimo u brigade - požalio se Draško i zamolio: - Druže Tito naredi Šoši da nas pusti u Drugu i Petu brigadu.

Drug Tito se prvo nasmijao, onda uozbiljio i objasnio pionirima da su još mali i nejaki za borbene napore i teškoće. I pored svega, mnogi od ovih pionira postali su borci krajiških brigada i u hrabrosti nisu zaostajali za svojim starijim drugovima.

Uveče je drug Tito uzvicima radosti naroda i boraca, ispraćen u Bihać. A bataljoni Druge krajiške brigade dobili su naređenje da se pripreme za višednevni naporni marš.

POKRET ZA POTKOZARJE

Još nije presahlo prepričavanje utisaka sa smotre, o susretu sa drugom Titom, kada su borci Druge krajiške dobili naređenje, 8. januara da krenu u Kozaru i Potkozarje. Vijest je posebno obradovala borce Prvog i Trećeg bataljona, pretežno rodom iz Potkozarja, jer su se nadali da će sresti nekoga od svojih najbližih, ako nisu stradali u toku neprijateljske ofanzive.

Štab Prvog bosanskog udarnog korpusa, na osnovu obavještajnih podataka, znao je pouzdano da se jače neprijateljske jedinice prikupljaju u Bosanskoj Dubici, Kostajnici, Bosanskom Novom, Prijedoru i Banjaluci i pretpostavljao da može uslijediti ofanziva na slobodnu partizansku teritoriju. Stoga odlučeno je da Druga i Peta krajiška udarna brigada hitno krenu u Potkozarje i dejstvuju na komunikacijama koje su značajne za pokrete neprijateljskih jedinica i transport ratnog materijala. U naredbi za pokret stajalo je da obje brigade pređu rijeku Sanu na prostoru između Blagaja i Donje Dragotinje, da vrše pritisak prema Bosanskoj Dubici i Kostajnici i ostalim uporištima da time ometaju i smanjuju koncentraciju neprijateljskih jedinica na Baniji i dijelom ih vezuju za sebe. Brigade su, dalje, morale uništiti neprijateljske posade na Karanu, u Potkozarju i Lijevču polju, prihvatiti mlade ljude u svoje redove i stvoriti uslove za formiranje još jedne krupnije jedinice. Na kraju obje brigade imale su zadatak da ugroze drumsku

51 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 12, reg. br. 1-1, 2-1.

i željezničku komunikaciju od Bosanske Gradiške do Banjaluke i od Banjaluke do Prijedora.

Marševske kolone Druge krajiške noću su stigle na lijevu obalu Sane, nedaleko od Blagaja, odmah se čamcima prevezle preko studene i skoro zaleđene rijeke, prešle željezničku prugu i drum i domogle se obližnjih visova. Nešto ranije Sanu su prešli bataljoni Pete krajiške, porušili dio željezničke pruge i uspostavili osiguranje prema Bosanskom Novom i Prijedoru. Sa brigadama bio je komandant Četvrtre divizije Josip Mažar Šoša i neposredno učestvovao u planiranju dejstva. Po prelasku rijeke Šoša se konsultovao sa štabovima brigada o rasporedu i daljem nastupanju jedinica. Odmah je prihvaćeno da Prvi bataljon Pete krajiške pstane na prostoru Karana, da ostala tri bataljona, zajedno sa bataljonima Druge krajiške, požure prema Kozari i usput napadaju neprijateljska uporišta. Bataljoni Druge krajiške porušili su 3 kilometra željezničke pruge, pragove i šine bacili a Sanu i napali neprijateljsko uporište u željezničkoj stanici Donja Dragotinja. Posada je uvidjela da neće odoljeti napadu i zatražila pomoć. Iz Prijedora stigao e oklopni voz i otvorio žestoku vatru. Neprijatelj je bio nadmoćniji i napad je abustavljen.

Kod Martin brda, načičkanog rovovima, ispred kojih su bili spletovi bodljikave žice i nagazne mine, Prvi i Četvrti bataljon Druge krajiške sukobili su se sa Iva bataljona 5. domobranske pješadijske pukovnije i četom Nijemaca. Borba e trajala više časova i neprijatelj je bio primoran da se povuče na polazne položaje. Poginula su 4 a ranjeno 12 neprijateljskih vojnika. Život je izgubilo 10 baa Druge krajiške brigade.

O snazi i rasporedu neprijatelja očigledno se nije raspolagalo sa dovoljno >odataka. Stoga su obavještajci prionuli na posao. Već 16. januara znalo se da i Bosanskom Novom ima 1.600, Kostajnici 5.000, Bosanskoj Dubici 3.000, Prijeloru 4.500, Jelovcu 400, Orahovi 150, Knežici 70, Mrakovici 300, Martin brdu 400 leprjateljskih vojnika i oficira. Pored toga, postojale su manje ustaške i legioarske posade u željezničkim stanicama i bunkerima duž pruge od Bosanskog lovog do Prijedora i Banjaluke. Neprijatelj se očigledno pripremao za ofanzivu irih razmjera.

Druga i Peta krajiška produžile su u Marine i Knežicu. Kozarska sela bila x popaljena, opljačkana i odavala tužnu sliku. Mnogi njihovi žitelji pobijeni su toku ofanzive na Kozaru i otjerani u ustaške logore iz kojih se malo ko vratio, u i tamo nalazilo se nešto mještana u opustošenim selima. Oni su izlazili iz svoi kućeraka, pozdravljali borce Druge i Pete krajiške, nudili im ono što su imali koru suva hljeba i kakav takav krov nad glavom. Kad je sve to vidio, Šoša je iredio da se izdvoji nešto hrane i soli iz brigadne komore i podijeli mještanima :la kuda se prolazilo. O teškom stanju u Potkozarju i posljedicama neprijateljje ofanzive on je izvijestio štab Prvog bosanskog korpusa, navodeći i ovo: »Ima jrodica koje se prehranjuju samo na taj način što odlaze u susjedna sela i traže logram-dva brašna, pa opet su rado i tu zadnju koricu kruha davale partizama, iako su ovi to odbijali.. «⁵²

Ubrzo je štab korpusa preduzeo mjere da se pomogne napaćenom narodu nekoliko hiljada kilograma žita poslao u Potkozarje.

Borci Pete krajiške, zapravo bataljon pod komandom Petra Mečave, pokuša svojiti neprijateljsko uporište u Knežici i nije im pošlo za rukom. Nedostao je protivtenkovski top da razbije zidine dobro branjene zgrade i betonske ankere. Za to vrijeme borci Druge krajiške postavili su obezbjeđenja prema crnjem Jelovcu i Prijedoru. Na ovom prostoru brigade se nisu duže zadržale. ab divizije naredio je da se ubrzanim maršem ode u rejon Podgradaca, bliže smunikaciji Bosanska Gradiška - Banjaluka i u Lijevče polje. Hladnoća je pri-

lično stizala. Na vrhovima i padinama Kozare bijelio se dubok snijeg. Borci Druge krajiške su nesustalo koračali i približavali se cilju. Pokret je izvođen u najvećoj tajnosti iz razumljivih razloga - u blizini nalazila su se neprijateljska uporišta i češće se oglašavali puškomitraljezi i puške. Smetala je i gusta magla. Brigada se približavala Podgradcima. U varošići je vladao mir. Ojača izviđačka jedinica upućena je da provjeri ima li neprijatelja u blizini. Nekoliko oružnika otkrilo je ko se približava i otvorili su vatru. Uzvraćeno im je više nego što su se nadali. Oružnici su tada uvidjeli da bi njihov otpor bio besmislen i bezglavo su pobjegli.

U rejonu Gornjih i Donjih Podgradaca borci su malo predahnuli i pojeli mršavi obrok. U vodovima i četama ponovljeno je ono što se već znalo - daje glavni zadatak da se likvidiraju neprijateljska uporišta u gradiškom Potkozarju, ugrozi komunikacija između Bosanske Gradiške i Banjaluke, ometaju pokreti i koncentracija njemačkih, ustaških i domobranskih jedinica za predstojeću četvrtu ofanzivu.

Prvi bataljon napao je i likvidirao oružničku postaju u Gornjim Podgradcima.

Drugi bataljon, pod komandom Sime Mrđe, opkolio je oružničku posadu u Karadordevu, 18. januara, i pozivao je da se preda. Oružnici su uzvratili uraganom iz pušaka i puškomitraljeza. Brisani prostor nije omogućavao da se bombaši prikradu debelim zidovima, kroz prozore i puškarnice ubace ručne bombe. Ipak, grupe bombaša su izvele više napada ali bez uspjeha. Oružnici su se grčevito branili. Dva borca su ranjena. Na ponovni poziv da se predaju, oružnici nisu štedjeli municiju. Bombaši i puškomitraljesci pokušali su da se domognu ulaznih vrata u prizemlju kasarne. Put im je prepriječilo stotine kuršuma i tri uzastopne eksplozije bombi. Opet su morali u zaklon. Noć je odmicala i Simo Mrda smišljao je šta pametno da se preduzme, a da borci ne stradaju. Kuriraje uputio da trkom ode u štab brigade i zatraži protivtenkovsko oruđe. I borba je nastavljena do svanuća. Ujutro je cijev protivtenkovskog topa okrenuta u sredinu zgrade. Nišandžija Vaso Vujinović se pogurio iza štita i čekao komandu da otvori vatru. Granata je bljesnula u zidu i nestala unutra. Od eksplozije je pokuljao dim i prašina kroz otvor u zidu. Poslije naredne eksplozije oružnici su povikali da se predaju. Izlazili su prljavi od prašine i barutnog dima sa rukama iznad glave. Neki su imali ogrebotine na licu i rukama. Zarobljeno ih je 22, a 7 je ranije poginulo. Zaplijenjeno je njihovo oružje i oprema.

Štab brigade odlučio je da se borci Prvog, Drugog i Trećeg bataljona, prije uvođenja u okršaje u rejonu Topole i na komunikaciji za Banjaluku, malo odmore, a da Četvrti bataljon zatvori pravac od Bosanske Gradiške. Međutim, neprijatelj se nije mirio da olako gubi uporišta i značajne komunikacije i odmah je pošao u protivnapad. Iz Bosanske Gradiške je upućena 4. ustaška bojna, a iz Topole bataljon njemačkih vojnika. Njihov cilj je bio da se domognu Karadordeva i tu utvrde za dužu odbranu. Ustaše su stigle u Vrbašku i prešle most na Jablanici. Na njih je otvorena vatra i u panici su ustuknuli. Nijemci su uspjeli doći do Dragelja, ali se nisu usudili da pređu Jablanicu. I na njih je otvorena žestoka vatra i morali su nazad. Ubijeno je 9 i ranjeno 28 neprijateljskih vojnika.

U narednom napadu Nijemci su pribjegli lukavstvu. Obukli su bijela maskirna odijela i neprimijećeni prikrali se položajima Četvrtog bataljona. U tom času većina boraca, mladih i nedovoljno iskusnih, bila je u seoskim kućama u kojima su sušili odjeću i obuću. Predstraže su kasno primijetile neprijateljski streljački stroj i dale uzbunu. Nijemci su uskakali u dvorišta i kuće i otvarali vatru. Mladi borci dograbili su oružje, zadržavali napadače i trkom se povlačili. Neki su pogođeni kuršumima padali i zadobijali rane. Komandir čete Đurađ Mrda, hrabar i iskusen, dograbio je puškomitraljez i rafalima prekraćivao nastupanje vojnicima u bijelim odijelima. Nekoliko ih je oborio i zavisio su ostali

pored zaleđene rječiće. Nijemci su okrenuli tri puškomitraljeza i više pušaka da učtkaju neustrašivog komandira. To im je pošlo za rukom tek kada su se osmjelili da jurišaju. A za to vrijeme većina mladih boraca umakla je smrtnoj opasnosti.

Kad su čuli pucjavu i vidjeli u kakvoj je nevolji Četvrti bataljon, u pomoć su pohitali borci Drugog bataljona i otvorili vatru na protivnika. Puškomitraljezac Slavko Praštalo gađao je iz stojećeg stava i rafalom zahvatio nekoliko napadača. Trojica su se samo praćaknula, razgrnuli snijeg i umirili. Praštalo je i dalje vrebao i obarao napadače. A oni su prosto izvirali iz zasljepljujuće bjeline i naljivali. Vodnik je opomenuo puškomitraljesca da se prigne zemlji i čuva. On ga, izgleda, nije čuo i u borbenom zanosu zaboravio je da mu se može i najgore dogoditi. Borba je dostizala kulminaciju. Komandir čete Dušan Vuković priskočio je puškomitraljescu Trivunu Puvaliću i zatražio:

- Da te odmjenim...

Zgrabio je puškomitraljez, čvrsto ga obujmio, počeo nišanimi i odjednom se srušio. I Trivunovo lice krv je iznenada oblila. On je zaprečaćeno jedva pogledao i zaustio:

- Šta se ovo dogodi.

Komandir Vuković više nije imao snage da bilo šta objasni i isprekidano je amolio:

- Iznesite me odavde.

Priskočilo je nekoliko boraca i komandira su odnijeli u zaklon. Za njima je lošao puškomitraljezac Trivun, video daje kuršum eksplodirao i parčići isjekli komandirovo lice.

Borba je vođena do uveče. Napadači su odbijeni uz osjetne gubitke. Ni bataljoni Druge krajiške nisu prošli bez gubitaka.

Komandant divizije Šoša koji je neposredno objedinjavao i usmjeravao boriena dejstva Druge i Pete krajiške brigade, od njihovih štabova zatražio je da se iojačaju udari i pritisne na neprijatelja na komunikaciji između Bosanske Graiške i Banjaluke, posebno na uporišta u Gornjoj, Srednjoj i Donjoj Topoli i Klačicama. U vezi s ovim zahtjevom, štabovi brigada razradili su i uskladili plan zadničkih napada. Druga krajiška, kojoj je pridodat jedan bataljon Pete krajiške smjerena je na uporište u Topoli, u kojoj se nalazilo dosta kulturbundovaca, ešto ustaša i domobrana, a Peta krajiška na Klačnice, gdje se nalazila 18. satnija). domobranske pješačke pukovnije, manje grupe ustaša i oružnika. Pored toga, už drumu od Bosanske Gradiške i Banjaluke, s obzirom na njegovu propusnu iOC i značaj za transport njemačkih, ustaških i domobranskih jedinica koje su mcentrisane za predstojeću četvrtu neprijateljsku ofanzivu, postojala su jača bezbjedenja, a u pomoć su mogla pristići i pojačanja iz pomenutih neprijateljskih rnziona. Otuda je napad na ovu komunikaciju i pomenuta uporišta izkivao veliku smjelost, obazrivost i snalažljivost.

Potpuno se smrklo kad su kolone Druge krajiške pošle u pravcu Topole. Od ive spustila se gusta magla i slabo se vidjelo na razdaljini od metar-dva. Postola je opasnost da se izgubi orijentacija i skrene sa označenog pravca. Vodiči - ještani potkozarskih sela - dobro su poznali teren, prave puteve i prečice do spoje. Jedan je bio toliko samouvjeren da je zamjeniku političkog komesara unibu Maglajliću izjavio da bi i žmureći pronašao Topolu. I zaista se nije zatalo. U Gornju Topolu prvi je ušao Prvi bataljon. U selu je vladao mir i ništa : neobično nije događalo. Mrak i gusta magla prikrivali su kuće i ulice. Jedino ponegdje, iza nezastrih prozora, žmirkalo svjetlo. Komandant bataljona Dum Egic tražio je da se zalazi sve dublje i dublje i pronalaze neprijateljski vojnici, aprijed se nalazio drum i nekoliko zgrada preuređenih za odbranu. Komandiri :ta Dušan Kondić i Gojko Milojica išli su sa udarnim grupama i u nevidu narezali oči. Odjednom su se našli licem u lice sa njemačkim vojnicima i jedva

su ih mogli raspoznati. Nijemci su bili neobazrivi, nešto razgovarali i očigledno nisu pretpostavljali da partizani mogu ući u njihovo uporište. Komandiri četa osjetili su da je pravi trenutak za juriš i komandovali da se napada. Iznenadeni i zbunjeni Nijemci su padali i počeli da bježe. Neki su sustizani, a mnogi su uzimali prema drumu i poljani iza sela i nasumice otvarali vatru. Grupe puškomitraljezaca i bombaša pokušavale su da im presjeku odstupnicu i da ih savladaju. U tome su samo djelimično uspjeli. Razbijeni Nijemci koristili su gustu maglu i bježali preko zamrznute i osniježene zaravnj, u Bosansku Gradišku. Slično se dogodilo u Srednjoj i Donjoj Topoli, pogotovo kad su čete Drugog bataljona, predvođene Ilijom Srdićem, Perom Kneževićem, Nikolom Milanovićem, Slavkom Salopekom, Stojanom Rajlićem i Boškom Bundalom, podigle kulturbundovce iz njihovih lijegala i primorale da bježe na sve strane. Ovim napadom i uspjehom ujedno je štićen pravac od Bosanske Gradiške i posredno pomagano borcima Pete krajiške brigade, koji su napali Klačnice i tukli protivnika.

Dok je borba trajala na poljima sjeverno od Topole, zamjenik komandanta brigade Đurin Predojević naredio je da se postave i dobro maskiraju protivtenkovske nagazne mine na ulazu u selo. Minerij su donijeli priručni alat, vješto iskopali nekoliko rupa, u njih pohranili mine i pažljivo ih zatrpali. Bila je to dobra prepreka u slučaju da neprijateljski tenkovi naiđu od Bosanske Gradiške.

Ujutru je uslijedio protivnapad. Streljački strojevi ustaša naišli su od Bosanske Gradiške, pokušali iskoristiti gustu maglu, zaći za leđa borcima Drugog bataljona i spriječiti im odstupnicu prema Podgradcima. Ustaše su primijećene, pripuštene sasvim blizu, zasute ubitačnom vatrom iz puškomitraljeza i pušaka, a ponegdje i ručnim bombama. Puškomitraljezac Pero Rađenović je kratkim rafalima, na razdaljini od svega dvadesetak metara, zadržao grupu razjarenih ustaša i više ih ubio. Preživjeli su okrenuli leđa i nestali u magli.

Zavidne rezultate je postigla i Peta krajiška brigada u napadu na uporište Klačnice koje je do temelja razorila. Četvrti bataljon, pod komandom Rade Kondića, porazio je 18. domobransku satniju, zaplijenio 150 pušaka, 2 teška mitraljeza, 2 topa, znatne količine puščane municije, ručnih i topovskih granata.

U borbama u Potkozarju i na komunikaciji Banjaluka - Bosanska Gradiška živote su dali borci i rukovodioci Druge krajiške brigade: Tomo Aleksić, Lazo Budimir Lazić, Marko Balać, Savo Delić, Lazo Desnica, Rade Grahovac, Nedeljko Grujić, Ostoja Gvozden, Alija Hasanović, Mile Jakovljević, Dušan Kondić, Mićo Kalanj, Ilija Ljubojević, Đurađ Mrda, Jošo Mastikosa, Gavro Mikan, Branko Mršić, Slavko Praštalo, Enes Pašalić, Dragutin Radnović, Petar Sučević, Rade Šarenac, Dušan Vuković, Nikola Živković, Vučen Anić, Dušan Bilbija, Dušan Čulić, Veljko Carić, Dušan Đaković, Rade Kovačević, Milan Marković, Miloš Milojica, Dara Savić, Mirko Vojvodić, Milan Vidičević i drugi.

Već 20. januara 1943, u sklopu šire strategijske zamisli o izvođenju četvrte ofanzive, neprijateljske jedinice su ugrozile slobodnu teritoriju Podgrmeča nadiranjem od Prijedora i Sanskog Mosta i to u dva pravca: prema Vrpolju, uzvodno Sanom i drumom prema Lušci-Palanci. Pravac prema Podgrmeču, zapadno od Sanskog Mosta, branile su jedinice Šeste krajiške brigade razvučene na dosta širokom prostoru. Da bi se taj pravac mogao što bolje štititi, štab Prvog bosanskog korpusa naredio je 21. januara Drugoj i Petoj krajiškoj udarnoj brigadi da usiljenim maršem krenu preko Kozare, Karana i Sane i dođu u Podgrmeč. U prvo vrijeme se računalo da će obje brigade poslužiti za rezervu i uvođenje u borbu na ugroženim pravcima na širem prostoru od Bosanskog Novog, Prijedora, Sanskog Mosta i Banjaluke. Razvoj događaja će nametnuti da se one, ipak, upuste u danonoćne teške borbe u samom Grmeču i okolini.

U Gornjim Podgradcima sačinjen je plan usiljenog marša koji je započeo noću 22. i 23. januara. Komandant brigade Ratko Martinović izdao je naređenje

la se bataljonske kolone kreću već dobro znanim stazama, da zaobilaze neprijateljska uporišta i borbu prihvataju samo u slučajevima kad drugačijeg izlaza nema. Jak mraz i hladnoća su smetali borcima prilikom marševanja i usporavali pokret. Komandant divizije se našao na čelu brigadne kolone i insistirao da se brzo ide. Potčinjeni komandanti su uzvratili da se čini sve što se može, a on je samouvjereno primijetio:

- Može se i više, drugovi, može!

Sa uzvišenja iznad Dragotinje i Svodne kolone su silazile prema željezničkoj stazi i drumu između Bosanskog Novog i Prijedora i stizale na obalu Sane. Skokom i čamcima su užurbano prevoženi preko rijeke i upućivani dalje. Prelaz preko Sane štitili su, od pravca Bosanskog Novog, borci Drugog bataljona Šeste krajiške, obezbjeđivali prihvati i odlazak dublje na slobodnu teritoriju.

U to vrijeme situacija na istočnim i sjeveroistočnim prilazima Grmeču bila je djelimično nepovoljna. Istovremeno je bio ugrožen pravac prema Ključu i Saliću gdje su napadu neprijatelja odolijevale jedinice Pete krajiške udarne divizije. Neprijateljske jedinice su stigle u Benakovac i namjeravale su prema Srpskoj Jasenici. Komandant divizije Šoša je naredio Drugoj krajiškoj brigadi da se uputi u tome pravcu.

BORBE NA BENAKOVCU I GRMEČU

Četvrta neprijateljska ofanziva, šifrovano nazvana operacijom »Vajs«, smišljena je pripremana, u najvećoj tajnosti, da bi počela 20. januara 1943. godine, /eć početkom novembra 1942. Hitler se sastao u Glavnom stanu u Vinici, sa Anom Pavelićem i komandantom Jugoistoka, general-pukovnikom Lerom. Tada je odlučeno da se uništi Titova partizanska država, zapravo slobodna partizanska teritorija u Lici, Baniji, Kordunu i Bosanskoj krajini. Na sastanku u Rastenburgu, 18. i 19. decembra iste godine, kome su prisustvovali Hitler, Ribentrop, Jajzel, Čano, Kavaljero, i sastanku u Rimu, 3. januara 1943, između Lera i Kavaljera, konačno je razrađen i usvojen njemačko-talijansko-ustaški plan o velikoj operaciji protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Za pomenutu operaciju angažovane su: njemačka SS divizija »Princ Eugen«, 717. njemačka divizija, 69. legionarska divizija, 714. njemačka divizija, 5. italijanski korpus, jačine 3 divizije, znatne četničke, ustaške i domobranske snage. Izvođenje operacije bilo je zamišljeno u tri dijela: »Vajs 1« na prostoru između Karlovca, Ogulina, Knina, osanskog Petrovca, Prijedora i Gline, »Vajs 2« između Drvara, Livna, Jajca i Juča, »Vajs 3« na preostalom dijelu slobodne partizanske teritorije, u dolini Neretve i Hercegovini. Neposredni udar prilikom izvođenja prvog i drugog dijela neprijateljske ofanzive, posebno u rejonu Podgrmeča, osjetiče i jedinice Druge krajiške udarne brigade, pružiti snažan otpor i preduzimati protivnapade.

Komandant njemačkih trupa, general Liters, očividno računao je na lako brzo postizanje uspjeha kada je, pored ostalog, SS diviziji »Princ Eugen« i 717. njemačkoj diviziji naredio da munjevitim prodorom zauzmu Bosanski Petrovac, Bihać, opkole slobodnu teritoriju Podgrmeča, unište partizanske jedinice, bolnice sa ranjenicima u Grmeču, organe narodne vlasti, zbjegove žena i djece i potpale mnoga sela. Na prilazima Podgrmeču, njemačkim, ustaškim i domobranskim jedinicama suprotstavile su se Četvrta i Peta krajiška divizija, na frontu kod osanskog Novog, Ljubije, Sanskog Mosta i Ključa. Komandant 717. njemačke divizije, general Dipold računao je da će njegove jedinice, u nastupanju od Sanskog Mosta, Vrpolja i Velagića, izbiti na drum između Ključa i Bosanskog Petrovca i u pomenuti grad stići za svega 12 časova i tu se sresti, prema planu, sa rethodnicom SS divizije »Princ Eugen«. Međutim, od ovih namjera nešto će se stvariti tek u skoro jednomjesečnim borbama i uz ogromne gubitke u živoj sili ratnoj tehnici. Na ovom dijelu slobodne partizanske teritorije napade su odbi-

jale Prva, Četvrta i Sedma krajiška udarna brigada čiji su borci i rukovodioci ispoljili veliki heroizam i borbenu izdržljivost. Nijemci su pokušali da prodru drumom od Sanskog Mosta za Bosansku Krupu i Grmeč obuhvate sa sjevera i sjeveroistoka. I na tom pravcu napadale su jedinice 717. njemačke divizije. Njihove napade odbijale su jedinice Šeste krajiške udarne brigade i Treći bataljon Prve krajiške, a kada su Druga i Peta krajiška stigle u Podgrmeč, angažovane su u borbama u ovom rejonu i u dubini Grmeča. I pored gubitaka u početnom periodu nastupanja od Sanskog Mosta prema Lušci-Palanci, 737. puk i 202. oklopni bataljon 717. njemačke divizije su uspjeli proći preko Skucanog Vakufa i Majkića Japre i utvrditi se u Benakovcu. Njih su napadale jedinice Šeste krajiške brigade, ali ih nisu potisle sa dostignute linije. U nepovoljnoj situaciji komandant i politički komesar Četvrte krajiške divizije, Josip Mažar Soša i Milinko Kušić, na sastanku u Lipniku, kad su proučili borbenu situaciju, donijeli su odluku da Druga krajiška hitno krene na područje Benakovca, zajedno sa jedinicama Šeste krajiške brigade osujeti prodor neprijatelja prema Srpskoj Jasenici i Bosanskoj Krupi, da ga opkoli i energično napada kod Majkića Japre i Benakovca. Borci Druge krajiške bili su iznenađeni saznanjem da se protivnik tako duboko uklinio u slobodnu teritoriju Podgrmeča, daje zauzeo mjesta u kojima su bili organi narodne vlasti, komande partizanskih područja, pozadinske službe i ostalo. I narodu je prijetio masakr neviđenih razmjera, s obzirom da je njemački general Litters, u zapovijesti za izvođenje operacije, naglasio da se objesi ili strijelja svako ko je učestvovao ili učestvuje u borbi protiv njemačkih, ustaških i domobranskih jedinica, da se sva lica od 15 godina i starija otjeraju u koncentracione logore. Rečeno je i to daje opravdana svaka mjera koja je potrebna za osiguranje trupa i smirivanje, da niko od vojnika ne smije biti pozvan na odgovornost zbog prestrogog postupanja.

U Potkalinju vršene su detaljne pripreme za čvrsto opkoljavanje i uništavanje njemačke grupacije u Benakovcu. Komandant divizije Soša upoznao je članove štaba Druge i Šeste krajiške brigade o trenutnom stanju u Podgrmeču. On nije tajio da je stanje teško i da su potrebni izuzetni borbeni naponi da se neprijatelju nanose udarci. Ujedno tražio je da se borci dobro pripreme za predstojeće sudare. Komandantima i političkim komesarima brigada i njihovim zamjenicima neizbrisivo se urezalo u pamćenje da su jedinice SS divizije »Princ Eugen« bile pred samim Bihaćem i daje svaki čas očekivan njihov ulazak u Bihać, kao i dalje nadiranje prema Bosanskom Petrovcu i daje neprijatelj u rejonu Bosanske Krupe. Soša im je prenio i poruku vrhovnog komandanta druga Tita - da jedinice Četvrte krajiške divizije odbace 737. njemački puk i ostale neprijateljske jedinice iz Podgrmeča.

Nijemci su predosjećali jači protivnapad i željeli postići što više. Ujutru, 28. januara, silovito su napali centar Benakovca u namjeri da prošire svoje položaje i provjere kakve im se snage suprotstavljaju. Naumljeno su ostvarili negdje do podne, ali su ih ubrzo napali njihovi avioni i zasuli bombama. A kada je nespo razum otklonjen, avioni su u niskom letu mitraljirali i bombardovali položaje jedinica Šeste krajiške brigade, koje su suzbijale protivnika da ne produži iz Benakovca dalje. Neprijateljske jedinice željele su prodrijeti u Hašane da pljačkaju životne namirnice i pale, ali su odbijene prema opkoljenoj grupaciji. Od Fajtovaca prema Skucanom Vakufu najprije je pošla neprijateljska konjička patrola, ali je potučena od jedinica Trećeg bataljona Prve krajiške. Za njom se zaputila jedna motorizovana kolona, praćena pješadijskim streljačkim strojem, ali je doživjela istu sudbinu. Kad se sve ovo sagleda, Druga krajiška išlaze u susret veoma aktivnom i žilavom protivniku.

Prvi, Drugi i Treći bataljon Druge krajiške pošli su od Potkalinja, uveče 28. januara, da vatrenim poluobručom ugroze protivnika u Benakovcu. Komandant brigade Ratko Martinović i zamjenik komandanta Đurin Predojević uspostavili

• u vezu sa zamjenikom komandanta Šeste krajiške brigade i razradili plan sa-
lejštvaja jedinica. Pri tome imali su na umu zahtjev štaba Prvog bosanskog kor-
puse da se slobodna partizanska teritorija Podgrmeča brani po svaku cijenu.
Dvo se potpunije može razumjeti kad se ima u vidu da su na prilazima Grmeču
u samoj planini, bile partizanske bolnice pune ranjenika i bolesnika, uglavnom
ifusara, koji nikako nisu smjeli pasti neprijatelju u ruke. I brojne izbjeglice već
; u bile na grmečkoj strani od komunikacije gdje se protivnik ušančio i nije po-
puštao. A organi narodne vlasti, partijske, skojevske i omladinske organizacije
adili su na tome da se mještani podgrmečkih sela sklanjaju u teško prohodnu
snijegom zavejanu planinu.

Napad je počeo u ugovoreno vrijeme. Puškomitraljezi su tako zaštekali da
; je grominjanje puškama teško razaznavalo. Nijemci su bili u rovovima, u seos-
kim kućama, bunkerima i tenkovima ukopanima u zemlju. Njihovi puškomitra-
jezi ubitačno su se utrkiivali u sasipanju rafala i sprječavanju nastupanja boraca
Druge i Šeste krajiške brigade. Iz neprijateljskih rovova su dolijetale i ručne
jombe. Naprijed se nije moglo bez većih žrtava. A komandanti bataljona, poli-
ički komesari, komandiri četa vodili su brigu, koliko se to moglo u ovako ne-
>ovoljnirrf okolnostima, da se prođe sa što manje gubitaka. Borci su sada ispo-
javali više vještine u borbi izbliza, izbjegavali smrtonosne hice i umješno uzvra-
ali. Ponegdje uspjeli su da uskoče u neprijateljske rovove, ali su morali uzmaći
spred jurišnih grupa. Borba je trajala, s manjom i većom žestinom, skoro cijele
toči, ali se ništa bitnije nije izmijenilo. Istina 737. neprijateljski puk našao se u
ačem obruču, bez veze sa sopstvenom pozadinom, ali očigledno nije odustajao
>d namjere da u pogodnom momentu produži za Srpske Jasenice i prema Bo-
anskoj Krupi, što im je planom određeno. U noćnim sudarima Druga krajiška
^gubila je 5 boraca, a 10 je ranjeno. A poginuo je i 21 neprijateljski vojnik, dok
u 34 ranjena.

Sjutradan, štabovi bataljona analizirali su minulu borbu i izvukli odgovara-
aće pouke. Bilo je očigledno da se tvrdi bunker, zakloni, tenkovi čije su kupole
;dino bile iznad ravni zemlje, bez većih žrtava mogu uništiti protivtenkovskim
ostalim artiljerijskim oruđima. S takvim gledištem složio se štab brigade i 2
rotivtenkovska topa dovučena su na položaj da neposredno biraju ciljeve i ga-
aju. Komandant divizije Šoša pobrinuo se da baterija haubica, pod komandom
ade Santrača, takođe bude angažovana i da granatama zasipa neprijateljska
tvrđenja.

Komandant 737. njemačkog puka osjetio je šta se mora izdržati i grupisao
dinice na prostoru najpogodnijem za odbranu. Iz Žujanovića i Majkića, pre-
3 Đukanovića i drumom od Lušci-Palanke, doveo je pojačanje u Benakovac i
^ajkić Japru. Istovremeno nadao se da će stići pomoć iz pravca Sanskog Mosta,
tuda je pošla združena njemačko-ustaška jedinica, ali su je dočekale jedinice
rećeg bataljona Prve krajiške i Četvrtog bataljona Šeste krajiške i odbile u Faj-
ivce i Kisak.

Opkoljen na Benakovcu, neprijatelj je utvrđivao i pojačavao liniju odbrane
šumi iznad drumu, na obali rječice Japre i kod kuće lugara Bundala. Druga kra-
ška, 29. januara, odnosno njen Treći bataljon, ugrožavala je neprijateljsku gru-
aciju polubočno s južne i zapadne strane i oslanjala se na desno krilo jedinica
este krajiške brigade na položaju od Podvidače do Potkalinja. Istog dana oče-
ivalo se da Četvrti bataljon Druge krajiške stigne u njen sastav i pojača pritisak
a protivnika. Dva bataljona Pete krajiške dobila su naređenje da se upute u Ha-
ine i prema Benakovcu, a dva su ostala na položaju prema Ljubiji i okolnim
porištima. Osmu krajišku brigadu i Banijski partizanski odred držali su polo-
ije od Novske planine do Otoke i Bosanske Krupe i sprečavali prodor jedinica
39. legionarske divizije. Na Novskoj planini držala su položaje dva bataljona

Šeste krajiške, a jedan njen bataljon, zajedno sa Trećim bataljonom Prve krajiške, prema Sanskom Mostu i Starom Majdanu.

Naredni napad na neprijatelja, utvrđenog na Benakovcu i Majkića Japri, brižljivo je pripremljen i u naređenju štaba Četvrte krajiške divizije, 30. januara, ukazano na sljedeće: »Uništenjem neprijateljske grupe koja je prodrla na slobodnu teritoriju Grmeča, nanijele bi naše jedinice snažne udarce neprijatelju, u njegovoj namjeri da raskomada našu slobodnu teritoriju, koja je baza naše vojničke i političke moći, kao i nada svih neoslobođenih krajeva.

Naše sve jedinice i borci moraju biti svjesni razbojničkih planova fašističke ofanzive na našu Narodnooslobodilačku vojsku i slobodnu teritoriju u momentu kada Crvena armija uništava dnevno na desetine fašističkih divizija, kreće se nezaustavljivo na zapad, a savezničke američko-engleske trupe iz Afrike prema Evropi.

Mi svi moramo dati sve od sebe da razbojničke planove udruženih fašističkih dželata i izdajica našeg naroda razbijemo, preuzmemo inicijativu i ovu fašističku skrpanu ofanzivu pretvorimo u našu fabriku oružja i konačni obračun sa fašističkim okupatorom i njegovim razbojničkim društvom. . . »⁵³

U skladu sa zapoviješću, bataljoni Druge krajiške blokirali su neprijatelja i zauzeli polazne položaje za napad na liniji od Gušćeg brda prema Bobica glavici, zgradi Komande područja Benakovac, preko kote 627 do Dukina brda, Potkalinja i Adamovića kuća. Jedan bataljon pripremljen je da napada između kota 473 i 405 ukoliko ih neprijatelj ne posjedne i pruži otpor.

Jedan bataljon Šeste krajiške dobio je zadatak da napada od Majkića Japre, zapravo od Adamovića kuća do drumu kroz Benakovac, a jednim južno od pomenutog drumu do kote 530 i 495. On je ojačan dvjema četama Trećeg bataljona Prve krajiške. Prvi artiljerijski divizion Prvog bosanskog korpusa imao je zadatak da u toku dana odredi elemente za gađanje tvrdih zgrada, uzvišenja, bunkera i da izvrši neophodnu korekciju. A uveče, kada uslijedi napad sa više strana, posebno na pravcu nastupanja streljačkih strojeva bataljona Druge krajiške, Prvi artiljerijski divizion imao je zadatak da otvara brzu paljbu i bombarduje najotpornija vatrena gnijezda. Prateća oruđa Četvrte divizije imala su sličan zadatak, s tom razlikom što su protivtenkovska oruđa u toku dana morala tući neprijateljske avione u brišućem letu i ometati da precizno izručuju smrtonosne tovare.

Prema podacima kojima je raspolagao štab Druge krajiške (i štabovi ostalih brigada), u Benakovcu i okolini bile su oko dvije bojne neprijateljskih vojnika, toliko i u komori koja je raspolagala sa 1.000 tovarnih i jahaćih konja. U neprijateljskom borbenom stroju bili su Nijemci i legionari zapravo cio 737. puk 717. njemačke divizije, dobro uvježbani za borbu na brdovitom i planinskom zemljištu, u svima vremenskim uslovima, nepopustljivi i riješeni da se bore do posljednjeg daha. Oni su se istovremeno nadali da će im pristići pomoć iz Sanskog Mosta i Bosanske Krupe i to ih je još više podsticalo da se nepopustljivo bore.

Dok su planirali napad, komandant divizije Šoša i politički komesar Kušić dobili su obavještenje da su neprijateljska kolona i komora, koje su ranije pokušale da stignu do opkoljene grupacije i odbijene, opet krenule od Fajtovaca i drumom za Benakovac. Stoga su hitno, da se ne bi odvajale jedinice koje su predviđene da udare na Benakovac i Majkić Japru, preduzeli mjere da druge snage presretnu i odbiju neprijateljsko pojačanje. Šoša je ujedno naredio štabu Pete krajiške brigade da se njena dva bataljona približe Benakovcu i pripreme za uvođenje u borbu.

Da bi olakšali položaj opkoljene grupacije, njemački avioni često su dolijetali, bombardovali partizanske položaje na Benakovcu, kod Majkić Japre, na ulazu u sjeverni i sjeveroistočni dio Grmeča. Bjesomučnog bombardovanja nisu

bile pošteđene kolone izbjeglica, na putu prema osnižeženoj planini, partizanske bolnice i zbjegovi. Protivavionskog oružja nije bilo da se koliko-toliko ometaju i suzbijaju naleti aviona. Na njih je otvarana vatra iz puškomitraljeza i pušaka, čak iz protivtenkovskog topa, ali nijedan nije oboren.

130. januara, cijelog dana, neprijateljski avioni dolijetali su na položaje Druge i Šeste krajiške, prosipali bombe i mitraljirali, najčešće neprecizno i nije bilo znatnijih gubitaka. Njima su signalnim znacima, najčešće svijetlećim raketama, pomagali opkoljeni Nijemci koji su bili u prilici, s obzirom na malu razdaljinu, da dobro osmatraju položaje Druge krajiške.

U 22 časa je uslijedio napad na dobro utvrđenog protivnika na Benakovcu i u Majkić Japri. Grupe bombaša i puškomitraljezaca pokušavale su da otvore brešu u neprijateljskoj liniji odbrane i nailazile na žestok otpor. Na pravcu nastupanja Prvog i Drugog bataljona bombaški dvoboj povremeno je prerastao u zaglušujući tutanj. U sve to ulivali su se povici da se nastupa i lomi tvrda linija odbrane. Nekoliko boraca je teže i lakše ranjeno i bolničarke su priskakale da ih sklone sa vatrene linije. Kratkotrajna uzmicanja pojedinih vodova i četa korišćena su da se predahne i ponovo krene. A Nijemci nikako da popuste. Prilaz "ovovima branili su svežnjevima ručnih bombi i naizmeničnim rafalima puškomitraljeza. Visok snijeg, donekle je pomagao borcima da se neprimijećeni prikradaju i pokušaju uskočiti u neprijateljske rovove. Među njima bili su Milan Gavrilović, Ilija Bukarica i drugi. Dohvatili su se jedne tranšeje, potisli grupu Nijemaca i namjeravali dalje. Neprijateljski vojnici znali su šta to znači ako se rascine njihova kružna odbrana i silovito su pošli u protivnapad. Izgubljeno su pretili uz znatne žrtve, ali i četa komandira Ilije Srdića nije prošla bez gubitaka. Napadi i protivnapadi prestali su tek ujutru i jedinice Druge krajiške vratile su se na polazne položaje. Na licima boraca i rukovodilaca primjećivao se veliki zazor. Neredovna ishrana, nespavanje, danonoćni oprez i upuštanje u borbu, sve e to iscrpljivalo u tolikoj mjeri da je slabila udarna moć četa i bataljona.

Danonoćne borbe iscrpljivale su i Nijemce i skoro su ostali bez municije i hrane. Radio-vezom tražili su da im se vazdušnim putem dopreme najnužnije količine ratnog materijala da bi i dalje mogli odolijevati napadima Krajišnika. Na vedrom nebu, kad se potpuno razdanilo, posljednjeg januarskog dana pojavilo e više neprijateljskih aviona. Letjeli su visoko iznad podgrmečkih sela i munjeito se počeli obrušavati. Na položajima jedinica Druge krajiške munjevito je od-
knulo:

- U rovove! U rovove! Neka puškomitraljesci nišane i tuku!

Metalno su lepetnuli zatvarači puškomitraljeza. Šest aviona našlo se iznad ava boraca. Manje su bombardovali i više mitraljirali. Uzvraćeno im je iz više uškomitraljeza i pušaka. Avioni su kružili, izvlačili se u visinu i ponovo se obilaživali. Jedni su sada ispustili nekoliko bombi na položaje Druge krajiške, a rugi pakete s hranom i municijom svojoj opkoljenoj jedinici. U prvi mah borci su prozreli šta se to dešava i šta leti iz visine i nešto dalje od njihovih rovova, ešto tereta, sa svilenom padobranskom kupolom, palo je u borbeni raspored rećeg bataljona Druge krajiške. Borci su najprije posumnjali daje to neka podda, možda tovar tempiranog eksploziva i nisu potrčali da ga povuku u zaklon, ajprije se snašao komandir Manojlo Buić, kad je primijetio na nebu i nekoliko anspornih aviona, sa dvojicom drugova dopuzio do ovećeg paketa i vješto su i dovukli u zaklon. Kad su ga otvorili, zazelenilo je nekoliko sanduka municije jje je, inače, manjkalo i štedljivo je trošena. Donekle ushićen iznenadnim do-
tkom, Vojislav Kečan izustio je:

- Kakav dar iz neba! Kad bi ga još bilo...!

On trenutno nije znao da su paketi hrane, ćebadi i municije iz aviona greš-
m izbačeni na položaje Prvog i Drugog bataljona. I tamo je zavlдало odu-
vljenje dok je dijeljena neočekivano dobijena municija. Iz njemačkog uporišta

ispaljivane su svijetleće rakete i posade aviona opominjane su da ne griješe. Neprijateljske signale dešifrovao je jedan borac, u času kad su se približavali njemački bombarderi i nosili smrtonosni teret, potegao je raketni pištolj i zalepršala je svijetleća raketa. Vođa bombarderske šestorke bio je zbunjen i, umjesto da bombarduje položaje boraca Druge krajiške, pratiocima naredio da ispuste bombe na sopstvene jedinice. Jedna za drugom su zaredale snažne eksplozije. Sumanuti neprijateljski vojnici pokušali su izbjeći najgore, ali mnogi u tome nisu uspjeli. Ubijeno ih je oko 30 i više desetina ranjeno.

Istog dana jedan transportni avion uletio je u unakrsnu vatru puškomitraljezaca, počeo se neprirodno iskretati sa krila na krilo i gubiti visinu. Tek sada puškomitraljesci nisu škrtarili kratke i precizne rafale. Iz aviona se pojavio dim, a motori su neprirodno i suviše brujali.

- Pogoden je, pogoden! - zaredali su povici od zaklona do zaklona. - Strefilo ga u pravo mjesto! Sad će bubnuti! - priželjkivali su borci i netremice pratili šta se dešava.

Avion se pokušavao izvući u visinu, odletjeti prema Sanskom Mostu i nije uspijevao. Negdje ispod njegovih krila izbijao je sve gušći i gušći dim. Paljba iz puškomitraljeza nije prestajala. Avion je, očigledno, dobijao nove pogotke. Pilot je pokušavao da upravi mašinu na tvrdi podlogu druma i izbjegne udar u okolne visove. Za to vrijeme, plamen je zahvatio motore i krila. I vatrena buktinja srušila se na drum u Benakovcu. Rijetko viđen prizor osokolio je borce Druge krajiške i redom su bili raspoloženi da izlete iz zaklona i rovova i jurišaju na opkoljenog protivnika. Takvu nesmotrenost rukovodioci nisu dopustili, znajući koliko je protivnik tvrd, nepopustljiv i trenutno kivan zbog neočekivanih gubitaka.

Na Benakovcu i okolini napadi i dalje nisu prestajali. Štab Četvrte divizije tražio je da bataljoni Druge, Pete i Šeste krajiške jače stežu obruč i ugrožavaju neprijateljsku borbenu grupaciju. Cilj je bio jasan - da se ona postepeno uništava i sasvim likvidira. Pripreme za nove napade, uglavnom, vršene su na sličan način kao i prilikom izvođenja prethodnih. Noću, 31. januara, svi bataljoni Druge, dva bataljona Pete, dva bataljona Šeste i jedan bataljon Prve krajiške napali su opkoljeni 737. njemački puk i borba je poprimila široke razmjere. Ujedno, ugroženaje i manja njemačka jedinica, sa četiri tenka, na Predojevića polju, koja je pokušala da dođe do opkoljenog puka i da mu pruži pomoć. Borba se vodila na život i smrt. Na pojedinim pravcima nastupanja borci su uskakali u neprijateljske roveve i zaklone i dolazilo je da borbe prsa u prsa. U tome su prednjačili Manojlo Bujić, Slavka Grubor, koja je teško ranjena, Stevan i Vlado Bujić, Đorđe Topić, Stojan Glamočanin, Dragan Čulibrk, Nikola Karakaš, Trivo Topolić, Jovan Vojvodić i drugi. Vod boraca Treće čete Trećeg bataljona blokirao je lugarsku kuću s čijih su prozora naizmenično treštali njemački puškomitraljezi i dolijetala poneka ručna bomba. Zamjenik komandira čete Bogdan Stefanović procijenio je da se dobro branjena zgrada može osvojiti kombinovanim napadom bombaša, puškomitraljezaca i jurišom ostalih boraca. Dok su puškomitraljesci nišani u prozore lugarske kuće, bombaši su potrbuške klizili kroz dubok snijeg i koristili mrtvi ugao da bombe ubace unutra. Nijemci su, izgleda, prozreli šta se priprema i šta ih može snaći i trkom su nestali nekuda u mrak. A borba nije prestajala cijele noći. Pred zoru je nešto pojačana i neprijateljska odbrana opet nije skršena. U svanuće streljački strojevi brigada su ustuknuli na polazne položaje. Neki borci su bili toliko premoreni da su lijegali na snijeg i tonuli u san. Na vrijeme su buđeni, opominjani da se savladaju i ne čine tako nešto da ne bi promrzli. O ishodu borbe, u izvještaju štaba Četvrte divizije, napisano je i ovo: »Noćasnji napad na neprijateljsku grupu kod Benakovca nije uspio. Naše jedinice založile su se za uspjeh i kuća lugara Bundala je likvidirana.

Neprijateljeva organizovana odbrana zatvorenog utvrđenja, riješenost da se bori do zadnje kapi krvi, vjera u dolazak pomoći i moral takvi su da naše jedi-

lice, premorene od borbi i pokreta, sa malo municije za topove većeg kalibra, lisu u stanju da slome takvog neprijatelja na mjestu već samo u pokretu...»⁵⁴

Bez obzira na ovakvu konstataciju, napadi na protivnika neće prestati. A situacija na prilazima Grmeču je postajala tako iz časa u čas sve nepovoljnija. Njenačka SS divizija »Princ Eugen«, pošto je 29. januara zauzela Bihać, prešla je Jnu, uputila se prema Bosanskom Petrovcu, stigla u Bijelo Brdo, Tihotinu, Vovaricu i Grabež. Njene oklopne jedinice ugrozile su drum između Bihaća i Bosanke Krupe. Snažan otpor njemačkoj diviziji pružale su jedinice Sedme banij-ke divizije i znatno usporavale njeno planom predviđeno nastupanje. I 369. njenačka »vražja« legionarska divizija, zapravo njena prethodnica, zauzela je 30. januara Bosansku Krupu i produžila u dubinu slobodne teritorije Podgrmeča. Sljene napade su zadržavale i odbijale Osma krajiška i Šesnaesta banijska udarna brigada i Banijski partizanski odred. Od Sanskog Mosta skoro neprekidno su nabadale jedinice 717. njemačke divizije, s namjerom da deblokiraju sopstvenu grupaciju i Benakovcu. Njih su sačekivale, odbijale u polazna uporišta, jedinice seste krajiške i Treći bataljon Prve krajiške brigade. Istovremeno, pojačane jedinice 717. njemačke divizije napadale su istočnu i jugoistočnu stranu slobodne teritorije Grmeča koju su branile Prva, Četvrta i Sedma krajiška brigada. Najžešće borbe vođene su u rejonu Ramića, Velagića i Paunovca. Cilj neprijatelja bio je da ovlada drumom od Sanskog Mosta preko Ključa i Bosanskog Petrovca, zatvori vatreni обруч oko Grmeča, uništi partizanske jedinice i narod u zbje-ovima.

POLITIČKO-PARTIJSKA PROCJENA NASTALE SITUACIJE

Ujeku žestokih borbi na prilazima Podgrmeču i Grmeču u Rujiškoj održan je sastanak, 1. februara 1943, tek konstituisanog Partijskog komiteta Četvrte krajiške divizije i za sekretara izabran Dragoslav Mutapović, zamjenik političkog komesar Druge krajiške udarne brigade. Sastanku su prisustvovali Boško Siljević, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, Milinko Kušić, politički komesar divizije, Dušan Misirača, zamjenik političkog komesar. Pete krajiške [darne brigade, Milosav Pavković, rukovodilac Politodjela Šeste i Neda Božinoić, rukovodilac Politodjela Osme krajiške udarne brigade. Na dnevnom redu lila su ova pitanja: Osvrt na najnoviji razvoj vojno-političke situacije, stanje u partijskim organizacijama brigada i štabu divizije. Milinko Kušić kratko i jezrovito objasnio je trenutnu vojno-političku situaciju, a potom se razvila diskusija. Neprijateljska ofanziva razmatrana je u sklopu ukupnih međunarodnih odosa i stanja na savezničkim frontovima. U zaključcima, pored ostalog, istaknuto : da bjesomučna ofanziva na oslobođenu teritoriju dolazi u vremenu kada nje- lački fašizam i njegovi vazali trpe žestoke udare od jedinice Crvene armije na stočnom frontu i savezničkih snaga u sjevernoj Africi, kada pojedini porobljeni arodi Evrope započinju borbu za nacionalno oslobođenje, kada se narodnoos- jbodilačka borba u Jugoslaviji sve više razbuktava, zahvata nove krajeve, po- taje žarište ustanka i značajna strateška osnova na Balkanu. Uspjesi, rečeno je, e smiju zavarati, s uma se ne smije smetnuti da su interesi fašizma najviše ug- oženi u srcu Jugoslavije, da će neprijatelj uporno nastojati da uspije u toku ofan- ive. »On neće«, stoji u zapisniku, »prezati ni pred čim da bi zadao što jače udarce ašem ustanku i da bi se što žešće svetio, da bi što više opljačkao narodnu imo- inu i odveo narodnu omladinu u ropstvo. Naročito na jezgru oslobođene teri- arije neprijatelj će nastojati da sprovede svoja nezapamćena nasilja kako bi se e samo osvetio već i pokušao da zastraši narod u ostalim krajevima.

Da bi sačuvali vojne i političke pozicije koje smo stekli dugom i krvavom orbom, da bi te pozicije sačuvali danas u jednom sudbonosnom trenutku sla-

manja fašizma i razbuktavanja naše narodnooslobodilačke borbe, pod rukovodstvom KNPJ, da bi te pozicije sačuvali i ojačali, moramo se mi žilavo založiti da bi nanijeli što više udaraca okupatoru i njegovim saveznicima. . .«⁵⁵

U ovom značajnom partijsko-političkom dokumentu nije prećutano da će u neprijateljskoj ofanzivi jedinice Narodnooslobodilačke vojske trpjeti udarce, da će se tada u daleko oštrijem obimu ispoljiti nedostaci i slabosti, da će život izgubiti i neki prekaljeni borci. Na osnovu procjene predviđalo se da će biti teškoće u snabdijevanju jedinica i da će se izgubiti dio slobodne teritorije, da će u nekim novoformiranim jedinicama, možda, popustiti borbenost, čvrstina i biti slučajeva dezerterstva. Da bi se odoljelo pomenutim opasnostima, uspješno izašlo iz ofanzive, jedinicama Četvrte krajiške divizije preporučeno je da sve ljude, sposobne za nošenje oružja i pomoć u pozadini, mobilišu u svoje redove, da pojačaju sopstvenu borbenost i čvrstinu, a takođe i svih formacija koje su u službi Narodnooslobodilačke vojske i pozadinskog fronta. Posebno je naglašeno da se ojača i učvrsti rukovodeća uloga KNPJ u vojnim jedinicama. U tom smislu raspravljano je o stanju u partijskoj organizaciji Druge krajiške i ostalih brigada Četvrte krajiške divizije. Među 1.116 boraca i rukovodilaca Druge krajiške brigade, bilo je 250 članova KNPJ, 95 kandidata za članove KNPJ i 280 skojevaca. Sposoban za borbu bio je samo 161 član KNPJ, a 89 nalazilo se u bolnicama. Članovi KNPJ, kandidati i skojevci, bili su mladi ljudi, bez dužeg partijskog i skojevskog staža i iskustva. Stoga, u njihovom radu i djelovanju bilo je propusta, u prvom redu u nepoznavanju rukovodeće uloge Partije u njihovim jedinicama. Čak su politički komesari i njihovi zamjenici potpuno prepustili vojnim rukovodiocima pripremu i izvođenje akcija. A bez solidne partijsko-političke pripreme nisu se mogli postići željeni rezultati u napadima na neprijatelja. Članovi KNPJ, kandidati i skojevci, istina, služili su primjerom, ispoljavali ličnu hrabrost, ali i ginuli. I dalje su ponavljani propusti na koje je ranije ukazivano. A tražena je umješnost u borbi, predviđanje, postizanje dobrih rezultata i svodenje gubitaka na najnužniju mjeru.

Ocijenjen je rad i razvoj partijskih organizacija u bataljonima. U Prvom bataljonu, gdje je rad partijske organizacije ranije bio najbolji, sada su uočene izvjesne slabosti, uglavnom zbog izbacivanja iz stroja, uslijeg ranjavanja, više partijskih i političkih rukovodilaca. U Drugom bataljonu stanje se poboljšalo. Ranije najslabija bataljonska organizacija otklonila je skoro sve slabosti koje su je sputavale u radu i postala najbolja u brigadi. Partijskom rukovodstvu Trećeg bataljona ukazano je da je neiskusno i da ne uočava nedostatke u radu. Bilo je slučajeva, tzv. poludezerterstva, zapravo izostajanja pojedinaca iza jedinica kada prolaze kroz njihov rodni kraj. Istaknuta je pozitivna strana - da je partijska organizacija u cjelini dobra, da su članovi KNPJ duboko privrženi narodnooslobodilačkoj borbi, ali nemaju dovoljno teoretskog znanja, neophodnog za umješnije i svestranije političko-partijsko djelovanje. Za skojevsku organizaciju rečeno je da je dobra i da se osjeća njen rad sa mladim borcima i omladinom na terenu.

NEPRIJATELJ SE NIJE IZVUKAO

Premorene u višednevnim borbama, bez dovoljno municije, izložene studeni i spavanju, najčešće pod vedrim nebom, kada je temperatura bila daleko ispod nule, Druga, Peta i Šesta krajiška brigada, prema procjeni štaba divizije, nisu mogle savladati neprijatelja u Benakovcu i okolini. Stoga preduzete su mjere da se pomenute brigade drukčije rasporede da bi mogle osujetiti bilo kakve pokre-

te opkoljenog njemačkog puka i pokušaje njegovog deblokiranja od neprijateljskih jedinica koje su stalno navaljivale drumom i prečicama od Sanskog Mosta.

Bataljoni Druge krajiške raspoređeni su južno od drumu između Lušci-Palanke i Benakovca, u podnožju sjevernog dijela Grmeča, a takođe i na sjevernoj strani pomenutog drumu, na prostoru od Potkalinja do Benakovca. Njihov zadatak bio je da spriječe nastupanje njemačkog puka prema Bosanskoj Krupi, da povremeno tuku njegove bokove i slabe udarnu moć. Jedan bataljon Pete krajiške brigade raspoređen je sjeverno od drumu Lušci-Palanka - Jasenica, sa zadatakom da neprijatelja ugrožava i tuče na prostoru od Majkića Japre i Potkalinja. Ostali bataljoni bili su orijentisani da zatvore pravac od Bosanskog Novog, Prijedora i Ljubije. Dva bataljona Šeste krajiške brigade štitila su pravac od Sanskog Mosta, Starog Majdana i Stare Rijeke, a jedan se nalazio u rezervi, u Skucanom Vakufu, da u slučaju potrebe spriječi prodor neprijateljske grupacije iz Benakovca. Bataljoni Osme krajiške zatvarali su pravac od Bihaća i Bosanske Krupe.

Štabovi Druge i Pete krajiške brigade, bez obzira na nepovoljnu situaciju na prilazima Podgrmeču, zajednički su planirali i uskladili napad na protivnika u Benakovcu. Žestoka borba je vođena 2. februara i neke neprijateljske jedinice su primorane da napuste zaklone i rovove i počnu odstupati prema Radanovom polju i zaravni ispod Predojevića Glavice. Za njima je uslijedila potjera i stalno su tučeni. U tim napadima isticali su se borci Drugog bataljona, s komandantom Đurom Štrpcem, političkim komesarom Miroslavom Majkićem Mirom, zamjenikom komandanta Simom Mrđom i zamjenikom političkog komesara Vladom Bajićem. Neprijateljski vojnici primorani su da se stalno brane i sporo uzmiču. A puškomitraljesci, deseteri i vodnici prednjačili su u smjelosti i dovitljivosti. Među njima bili su: Nedeljko Bilbija, Milan Tadić, Nikola Delić, Pero Radenović, Pero Topolić, Nikola Čulibrk, Pero Majkić, Stevo Čulibrk, Ilija Bigić, Nikola Kalanj, Mičo Adamović, Jovo Škundrić i Miloš Vučković. Nijemci su natjerani na zasjedu, kod Grubarske i Drenove glavice, na dvije čete Trećeg bataljona Prve krajiške i nisu imale drugog izlaza nego da jurišaju. Razvila se žestoka borba prsa u prsa, a neprijatelju su nanijeti ozbiljni gubici i odbijen je nazad. U operativnom dnevniku štaba Četvarte krajiške divizije o toj borbi rečeno je: »Neprijatelj je počeo da odstupa iz Benakovca prema Sanskom Mostu, gdje su snage Druge krajiške brigade u najvećoj brzini, na juriš, odsjekle zaštitnicu od glavnine. Neprijatelj se dao u panično bjekstvo - 800 Nijemaca. Ovdje je ubijeno 150 Nijemaca i veći je broj ranjen. Noću, između 2. i 3. februara, vršen je napad na opkoljenu grupu zaštitnice, ali uslijed jake odbrane tenkova nije se uspjelo..«⁵⁶

Nijemci su uporno nastupali drumom od Bosanske Krupe da stignu do Benakovca i deblokiraju svoju opkoljenu desetakovanu grupaciju. Od Gudavca njemačke i domobranske jedinice nastupale su u dva pravca - prema Srpskim Jasenicama i Risovcu. Njih su podržavale avijacija, artiljerija i tenkovi. Sada su brigade Četvarte krajiške divizije bile u izuzetno teškoj situaciji i morale su manevrisati i mijenjati položaje.

Već 4. februara 370. puk 369. njemačke »vražje« divizije krenuo je iz rejonu Jasenice, stigao u Benakovac i deblokirao borbenu grupaciju 717. njemačke divizije. Istovremeno 3. domobranska planinska brigada produžila je od Gudavca do Risovca, dospjela do linije: Vršak, kota 504 i Risovački dol. Nijemcima je pristizalo pojačanje i bilo je očigledno da namjeravaju dublje u Grmeč. To se potvrdilo 5. februara, kada su snažne njemačke jedinice pošle iz Jasenice u Gorinje i Vodice, zapravo drumom koji vodi u dubinu planine u kojoj su se nalazili magazini hrane, odjeće i drugih potrepština. Ujedno su bile ugrožene partizanske bolnice i ranjenici koji su evakuisani kroz snijegom zavezane i teško prohodne

predjele surove planine. Studen, glad i neprijatelj prijetili su i brojnim zbjegovima žena, djece i staraca iz podgrmečkih sela.

Druga, Peta, Šesta i Osma krajiška brigada branile su ulaze u Grmeč i preduzimale protivnapade. Njihov borbeni raspored izgledao je ovako: Druga krajiška, odnosno njena dva bataljona i Banijski partizanski odred, posjeli su položaje u Risovačkom klancu i štitili pravac prema Suvaji i Krnjeuši. Dva bataljona Druge krajiške bila su raspoređena u blizini puta od Jasenice, Gorinje i Baraka i ujedno zatvarali pravac između Suvaje i Gorinje. Bataljoni Pete krajiške zauzeli su položaje na prostoru iznad drumu od Lušci-Palanke, Benakovca i Jasenice, zatim istočno od drumu za Gorinje i Barake. Jedinice Šeste krajiške raspoređene su bliže Sanskom Mostu. Jedan bataljon držao je položaje kod Bošnjaka, Grdanovaca, Dabra i Korijenova. Dva bataljona bila su u rejonu Skucanog Vakufa i Lipnika. Osma krajiška brigada držala je položaje kod Lastve, Krnjeuše i Vrtoča. Sve brigade Četvrte krajiške udarne divizije, čiji se štab, s komandantom Josipom Mažarom Šošom i političkim komesarom Milinkom Kušićem, nalazio u Grmeču, u jednoj prostoriji nove centralne bolnice, imale su zadatak da spriječe prodor neprijateljskih jedinica u dubinu planine, da omoguće pravovremenu evakuaciju ranjenika prema Lastvi i Bosanskom Petrovcu, da štite zbjegove, magazine hrane i ratne opreme.

Nijemci, ustaše i domobrani uporno su nastupali, uz podršku aviona i tenkova, da se domognu dubine Grmeča i Četvrtu krajišku diviziju stave u bezizlazan položaj. Treći planinski puk 369. legionarske divizije uspostavio je vezu, južno od Gudavca, sa jedinicama SS divizije »Princ Eugen« i zajednički usmjerili su napade na položaje Prvog i Drugog bataljona Druge krajiške brigade u rejonu Risovca. Prvi bataljon, s komandantom Dušanom Egićem i političkim komesarom Idrizom Čejvanom, i Drugi bataljon, s komandantom Đurom Štrpcem i političkim komesarom Miroslavom Majkićem Mirom, pružili su ogorčen otpor bolje naoružanim, odmornijim i nadmoćnijim neprijateljskim jedinicama. Od silne pucnjave, eksplozija ručnih bombi i granata, snijeg je pocrnio duž položaja obaju bataljona. Ujedno je natapan i krvlju boraca koji su branili svaki pedalj zemlje na prilazima Grmeču, znajući da i kratko zadržavanje neprijatelja znači mnogo za pomjeranje zbjegova u dubinu planine i prenošenje ranjenika na bezbjednija mjesta. Za to vrijeme omladinke i omladinci Podgrmeča, svrstani u partizanske čete, slabo odjeveni i polubosi, gazili su cjelac do pojasa i na svojim ramenima nosili teške ranjenike kroz jedva prohodne i zavezane gudure Grmeča. Čim usatine susnježica i čim se odlijepi magla od planinskih visova i udolina, neprijateljski avioni su u talasima dolijetali i žestoko bombardovali zbjegove, bolnice, magazine i skloništa. Planina je često podrhtavala od snažnog tutnja, ali nije slabio borbeni moral jedinica i naroda. Naprotiv. Sve je bilo podređeno tome da se izdrži i najgore i nikako poklekne pred bezdušnim protivnikom.

Ustaškim legionarima pošlo je za rukom, nakon teških višednevnih borbi, da zauzmu dominantne položaje Risovac i Turski grob. Prvi i Drugi bataljon Druge krajiške i Banijski partizanski odred bili su primorani da postupno, uz snažan otpor, uzmiču prema visovima Grmeča, da ujedno štite lijevi bok borbenog rasporeda Trećeg i Četvrtog bataljona kod Mačkovog vrha i Vodica, koji su odbijali žestoke napade neprijateljskih jedinica od Jasenice i duž drumu za Gorinje i Barake, a takođe branili, u sadejstvu sa jednim bataljonom Pete krajiške brigade, magazin broj 3, južno od kote 580. U izuzetno teškoj situaciji, komandant Trećeg bataljona Mile Vučenović i politički komesar Milan Stanić, komandant Četvrtog bataljona Slobodan Indić i politički komesar Mile Malešević, tražili su od komandira i političkih komesara četa, vodnika i desetara, da pripreme borce za najveće napore i odbijanje neprijateljskih jedinica, opremljenih i uvježbanih za duže vođenje borbi na brdskom i planinskom zemljištu, u svako doba i u nepovoljnim vremenskim uslovima. Postupno zadržavanje neprijatelja, preduzima-

ije manjih protivnapada, očigledno potvrdilo je da su borci, bez obzira na pre-nor, sposobni da izdrže i najteže sudare sa protivnikom. Njihovu borbenu moć lonekle je sputavala čića zima, slaba i nedovoljna ishrana, nedostatak municije, »dijeće i obuće.

TEŠKE BORBE I HALUCINACIJE U ZALEĐENOJ PLANINI

Neprijatelj je dovodio pojačanja, vršio pregrupisavanja na pojedinim pravima i snažnije napadao. Cilj je bio, da se opkoli planina Grmeč i u njoj uništi ve živo. A žestok otpor Druge, Pete, Šeste i Osme krajiške brigade nije prestajao.) tome svjedoči i dnevni izvještaj italijanskog oficira za vezu pri komandi nje-načkih jedinica u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, sačinjen 6. februara 1943, u :ome se konstatuje: »Neprijatelj, premda se povlači prema jugu i jugozapadu, >ori se žilavo i zaustavlja pokret njemačkih kolona. Osobito je žilav otpor u Gr-neč-planini, čiji su položaji, izgleda, vrlo dobro udešeni za odbranu partiza-la.. .«⁵⁷

I pored snažnog otpora, neprijateljske jedinice prodirale su sve dublje u ijedra Grmeča i osvajale neke dominantne visove. Istovremeno, jedinice SS di-izije »Princ Eugen«, 7. februara zauzele su Bosanski Petrovac i produžile prema Javskom i Ključu. S druge strane, od Velagića i Ključa, poslije povlačenja je-nica Pete krajiške divizije sa Paunovca, gdje su vodile odsudne borbe, ubrzo 3 došlo do spajanja neprijateljskih kolona i Grmeč se našao u okruženja. Štab četvrtke krajiške divizije, Osma krajiška brigada, Treći bataljon Pete krajiške bri-ade, glavnina Druge čete Prvog bataljona Druge krajiške i kombinovana četa >este krajiške brigade i ranjenici izmakli su iz okruženja u rejon Kolunića kod bosanskog Petrovca. Šesta krajiška brigada vodila je borbe i manevrisala na sj-eeroistočnim i istočnim prilazima Grmeču. U planini, bez veze sa štabom divi-ije, našle su se samo Druga i Peta krajiška brigada. Njihovi štabovi odlučili su a manevrišu, izbjegavaju direktne sudare sa protivnikom i štite zbjegove nara-a. Sa kolonama boraca su išle hiljade gladnih i prozebljih izbjeglica iz podgr-lečkih sela, zatim iz Banije i drugih mjesta, vjerujući da će izdržati najteže i iz-jeći neprijateljski nož. Poslije opkoljavanja Grmeča, neprijatelj je imao slijedeći lan - da nastavi ofanzivu na glavninu jedinica Narodnooslobodilačke vojske oje su se povlačile prema Drvaru, Livnu, Neretvi i da uništi opkoljene brigade Grmeču. Najžešćem udaru bile su izložene Druga i Peta krajiška brigada u sni-gom i ledom zavejanoj planini, a takode i Šesta krajiška brigada koja je mane-v-sala i neprijatelj priređivala iznenađenja na prostoru od Lušci-Palanke, Boš-jaka, Grdanovca i Tuk-Bobije do prilaza Sanskom Mostu.

Izloženi udaru iz vazduha i sa zemlje, bataljoni Druge krajiške odolijevali su apadima i vješto manevrisali. Neprijateljska avijacija, naročito za vedrih dana, ila je aktivna u napadu na kolone Druge i Pete krajiške brigade, na zbjegove aroda, skloništa i magazine u dubini planine. Avioni su naizmenično dolijetali, brišućem letu izručivali bombe i neštedimice tukli iz mitraljeza. Najviše žrtava ilo je među civilnim stanovništvom i kuknjava žena i djece, za njihovima izgub-enima, mogla se češće čuti u zaleđenim i tučenim planinskim uvalama i nep-•hodima. O dejstvu sopstvene avijacije, u dnevnom izvještaju njemačkog štaba a vezu pri višoj komandi oružanih snaga »Slovenija-Dalmacija«, 8. februara, re-eno je: »Izviđanje na čitavoj teritoriji radi uočavanja sopstvenih položaja. Na-adi brišućim letom na ciljeve po planini Grmeč, naročito kolona u povlačenju, ao i pružanja potpore isturenim dijelovima 717. pješadijske divizije.. .«⁵⁸

57 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 17, 1/2.

58 Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 10, dok. 195.

Njemačke i domobranske jedinice smišljeno su nastupale, zalazile za leđa jedinicama Druge i Pete krajiške brigade da im prekrate povlačenje prema Bosanskom Petrovcu i dalje od druma najjužnim padinama Grmeča. Kada su se domogli Suvog vrha, nešto južnije od Trovare, Suvopoljskog vrha i Trovrha, Nijemci nisu bili daleko od svoje zamisli i želje da unište dvije pomenute brigade. Na ruku im je išlo sad i bolje naoružanje, odjeća, hrana, uslovi za pokretljivost. Ujedno su vladali šumskim drumom od Jasenice preko Elezovaca, Baraka, do njegovog završetka na prilazima Suvom vrhu, pa su mogli dovoditi svježa pojačanja u ljudstvu, dopremati hranu i municiju za nove i složenije poduhvate. Druga krajiška bila je potisnuta na zaleđene vrhove Grmeča i nije joj preostajalo ništa drugo nego borba za život i smrt.

Vrijeme se naglo pogoršalo. Snježna vijavica skratila je vidike i smanjila mogućnost za pouzdanu orijentaciju. Vlažni snijeg natapao je odjeću i obuću boraca i mnogi su cvokotali od hladnoće. Planina je ječala od olujnog vjetrova, drveće zastrašujuće škripalo i teško se moglo razaznati šta je stvarnost i šta se pričinja. Višečasovni pokret kroz nevrijeme i dubok snijeg, toliko je umorio borce da su jedva vukli nogu za nogom i pazili da se ne izgube u stravičnoj bjelini. Najteže je bilo ranjenicima na nosilima. O njima su brinule skoro bosonoge omladinke i omladinci, koje je Nevenka Novaković, sekretar Okružnog komiteta Skoja, nešto ranije pripremila za teške i napore zadatke. Neki ranjenici umrli su na nosilima, a djevojke i mladići to nisu primijetili da ih spuste s nažuljanih ramena i pleća. Kad je Nevenka Novaković naputila svoje vršnjakinje da ranjenike češće pripitkuju kako se osjećaju, tada se otkrilo da neki ne odgovaraju. Beživotna i ukočena tijela skinuta su sa nosila i položena u duboki snijeg. Više se nije imalo snage i alata da se mrtvi pokopaju. Naporni pokret je sve više iznervirao borce i rukovodioce. Nekima se mutilo u glavi i prividalo. Komandant brigade Ratko Martinović, politički komesar Niko Jurinčić, zamjenik komandanta Đurin Predojević i zamjenik političkog komesara Dragoslav Mutapović, u hodu, zastajkujući i cupkajući, pratili su razvoj nepovoljne situacije i štabovima bataljona preporučivali šta da se čini. Osnovno je bilo da se ne smije pokleknuti, da se moraju odbiti napadi neprijatelja, odbraniti zbjegovi naroda i ranjenici. Ujedno se brinulo o održavanju veza sa jedinicama Pete krajiške brigade i izlazu iz planinskog neprohoda. Vlažni snijeg koji je napadao skoro do prsiju, usporavao je pokrete. Kratki zastoji omogućili su da se prikupi nešto suvaraka i založi vatra. Vlažna palidrvca teško su potpaljivala nalomljene grančice, mahovinu i brzo su trošena. Ojednom se pokazalo da će pomanjkati šibica i borci su postajali zabrinutiji. U tom trenutku prostrujalo je, od borca do borca da neki drugovi imaju pune torbe paketa šibica. Koji? Ubrzo se doznalo da je nekoliko boraca Trećeg bataljona, kad su se našli kod bombardovanog magazina u barakama, natrpalo paketiće šibica u rančeve, ni sami ne znajući koliko će one vrijediti za potpalu vatri i spašavanje od hladnoće. Šibice su štedljivo dijeljene da drugovima pomognu da založe vatre. A one su buktinje na površini snijega, bespoštedno ga topile i tonule. I malo je vajde bilo od vatre u dubini snijega. Dok su borci grijali probele ruke, lica, njihova leđa su se smrzavala.

Nijemci i legionari pokušali su da iskoriste nevrijeme i slabu vidljivost, prikrili se sasvim blizu Trovrhu i otvorili vatru na premorene i gladne borce Drogog bataljona. U huku planinske oluje utopili su se rafali i gruvanje ručnih bombi. Tjerani od njemačkih oficira, legionari krtice kroz duboki snijeg i prilaze borbom rasporedu četa Drugog bataljona. Kad ih primijete u magli i rojevima snježnih pahuljica koje oka ne daju otvoriti, borci nanišane, povuku obarače i rijeđe promaše. Legionari načas ustuknu, ostave mrtve i ranjene, pod prijetnjom oficira se priberu i opet krenu. Nastupanje dobro plate i moraju uzmaci. Njihovo navaljivanje, bez obzira što trpe gubitke, ukazuje da su riješeni da osvoje dominantni vis, postupno ovladaju nizom najviših grmečkih visova i

kontrolišu cijelu planinu. Za rukom im je pošlo da zauzmu, istina nebranjeni, najviši grmečki vrh Javornjaču, da zaprijete silovitim napadom iz više pravaca. S obzirom da su odbijena četiri juriša neprijatelja na Trovrh, štab brigade zatražio je od štaba Drugog bataljona da se nepopustljivo odbijaju i naredni juriši. U streljačkom stroju iznenada se pojavio zamjenik komandanta brigade Đurin Predojević da ukaže na ozbiljnost situacije i zatraži da se nikako ne popusti. Poguren, sa lijevom rukom u džepu šinjela, a desnom obgrlivši automat, on se našao oči u oči s komandirima čete Stojanom Rajlićem omršavljenim od napora i nespavanja, uvećanih i modrikastih podočnjaka kratko ga odmjerio i zatražio:

- Neprijatelja ne smijete propustiti. Iza naših leđa nalazi se zbjeg od 7000 žena, djece, staraca. Ustaški legionari, to znaš, nikoga ne bi poštedjeli. Ne dajmo krvnicima da pobiju i pokolju naše majke, sestre, djecu.

Komandir Stojan je stajao mirno, netremice slušao i obećao:

- Legionari ovuda neće proći. Neka ostale čete pripaze da ne budu potisnute s položaja. To ne bi valjalo ...

- Ovdje je najkritičnije. Od borbene izdržljivosti tvoje čete najviše zavisi... Odbrana položaja bataljona i zbjega pozadi nas.

Đurin nije čestito ni završio, a neprijateljski vojnici su pošli u napad i otvorili uragansku vatru. Komandir Rajlić zaputio se prtinom da upozori vodnike da nema uzmaca. Sreo je Miću Delića, vodnika i puškomitraljesca, odmah mu saopštio šta se traži i šta ih očekuje. Mićo je samo uzdahnuo, iskosio glavu i odgovorio:

- Legionari su opet podišli našem položaju. Primireni čute i nešto čekaju.

- Koliko su daleko? - upita komandir čete.

- Svega dvadesetak metara. Naša je sreća što su u strmini i ne mogu jurnuti da nas odavde zbace.

- A možemo li mi jurišati? - provjerava komandir i pažljivo odmjerava skoro vertikalnu strminu pokrivenu nanosima snijega.

- Ne znamo koliko je legionara i njihovih oficira ispod nas - obazriv je vodnik. - A znam da su naši borci premoreni, ogladnjeli, neki promrzlih nogu i prstiju na rukama da više nisu u stanju da čestito repetiraju oružje i potegnu abarače.

Ustaški legionari krenuli su uz strminu, vješto se zaklanjali iza snježnih nanosa i otvarali vatru.

- Više se nema kuda - prekratio je komandir nedoumicu i zatražio da se i odovi pripreme da odbiju napad i jurišaju.

Komandant bataljona Đuro Štrbac i politički komesar Miroslav Majkić Miro naredili su i preostalim dvjema četama da se suprotstave napadačima i sbrane zauzete položaje.

Politički komesar čete Boško Bundalo zatražio je da se ručnim bombama zaustavi podilaženje legionara. Uslijed hladnoće i grčenja prstiju na rukama neki sorci su jedva odšrafili ručne bombe. A ledeni čelik bombi je tako prijanjao za dlanove, pogotovo ako su bili mokri i vlažni, da su jedva odljepljivani, ne bez bola i ozljede promrle kože. Aktivirane bombe poletjele su nizbrdicom, uranjale u duboki snijeg i eksplodirale. U visinu su lepršavo letjeli zastori snježne prašine, širio se modrikasti dim, a crnkasti krateri tačkasto se mrežili u strmini. U visinu, ponijeto eksplozijom, katkad bi se praćaknulo tijelo nekog legionara, čuo se smrtni ropac i jauk, da bi nepomično ostalo između dvije zaraćene strane. Iza bombaškog okršaja nastao je dvoboj puškomitraljezaca. Ustaški legionari su opet dobili svoje i potruške su uzimali. Iza njih su ostajali leševi, oružje, municija. .. Mrtve i ranjene nisu mogli iznijeti, a oružje i opremu bacali su da rastećeni lakše uzmiču.

Borbe na Trovrhu nastavljene su uz izuzetno zalaganje boraca Druge krajiške brigade. Svakog časa su se smjenjivali napadi i protivnapadi i protivniku

nije dopušteno da zagospodari dominantnim visovima i planinskim grebenima. Na to je navodilo i saznanje da se više ne može proći ranije odabranim pravcem prema petrovačkoj cesti i Bravskom, da se Druga i Peta krajiška, zajedno sa zbjegovima, pridruže glavnini Narodnooslobodilačke vojske i postanu njena zaštitnica prilikom povlačenja preko Oštrelja, Drvara, Livna i dalje. Štab Druge krajiške brigade, u bezizlaznim trenucima, kada su neprijateljske jedinice sužavale vatreni обруч na svega 2 do 3 kilometra, izlaz je vidio u probouju prema Tuk-Bobiji i Jelašincima. A kako pronaći izlaz iz zavijane planine kada su uslovi za orijentaciju bili nikakvi...? Čak ni dobri znalci planinskih staza i bogata nekadašnji šumski radnici a sada borci, nisu se mogli snaći u nevremenu i pouzdano odabrati izlaz iz planine. A neprijatelj je navaljivao sa svih strana. U jednom trenutku najžešće se okomio sa visa Javornjača u očiglednoj namjeri da bataljone Druge krajiške razdvoji na više dijelova i počesno tuče. Nijemce i ustaške legionare su odbijali borci Trećeg bataljona. U streljačkom stroju bio je štab bataljona, kuvari, kuriri i ranjenici. Ustrajljene legionare gađao je i četrnaestogodišnji Duško Vučenović, čija je majka, takođe borac, nekoliko dana ranije poginula od bombe izručene iz neprijateljskog aviona u niskom letu. Izgledi na uspjeh nisu bili naročiti. I pored srčanosti i zalaganja boraca, iskusni u vođenju borbe na planinskom zemljištu, neprijateljski vojnici nastojali su da preuzmu inicijativu i učine svoje. Komandant brigade Ratko Martinović i zamjenik komandanta Đurin Predojević uvidjeli su šta se može dogoditi i kakve bi to nepovoljne posljedice imalo i odmah su zatražili da Prvi bataljon s Dušanom Egićem i Idrizom Čejvanom na čelu, pojača položaje Trećeg bataljona i da oba, u pogodnom trenutku, predu u protivnapad i odbace protivnika sa dominantnih uzvišenja. Šuma je uzavrela od žestoke paljbe svih oružja. Nadmoć Prvog i Trećeg bataljona lagano je dolazila do izražaja i legionari su popuštali. Potom je uslijedio juriš na vrh Javornjače i legionari su primorani da se povuku više istočno, na mjesto gdje su se nalazile, zavezane duboko u snijegu, barake u kojima su nekada bivakovale drvošeće i šumski radnici.

Na položaju Četvrtog bataljona, pod komandom Slobodana Indića, Mile Maleševića i njihovih zamjenika Đure Vučenovića Busena i Milana Obradovića bilo je daleko nepovoljnije. Legionari 369. njemačke divizije žestoko su napadali i uporno nastupali. Njima su se suprotstavljali mladi borci bez dovoljno borbenog iskustva, koji su dobrovoljno stupali, uglavnom poslije oslobođenja Bihaća, u redove Druge krajiške brigade. Oni su hrabro dočekivali protivnika i ginuli u zaleđenim vrljetima planine. Među njima isticali su se: Abdulah Bišćević, Mujo Bišćević, Huse Hadžimehmedović, Ferid Kulenović, šlavko Salopek, Boja Štrbac i drugi. Samo preko njih mrtvih, kako su se zarekli, neprijatelj je mogao proći i počiniti zvjerstva nad nedužnom djecom i zbjegovima štićenima od jedinica Druge i Pete krajiške brigade.

Nastupajući od Suvog vrha, neprijatelj je nastojao da bočnim obuhvatima i udarom u čelo savlada borcu Četvrtog bataljona i napreduje dublje u Grmeč. Uviđajući s koje strane prijeti najveća opasnost, komandant brigade, sa članovima štaba, opet je preporučio da se manevriše, bataljoni pomažu jedan drugom u kritičnim trenucima i ne popuštaju u odbrani. Polazeći od takvog stava, čete Prvog i Drugog bataljona priskočile su u pomoć Četvrtom bataljonu. Do juriša je došlo u zavezanoj uvali, stiješnjenoj sa dva planinska grebena, u snijegu skoro do prsiju. Borci Druge krajiške s naporom su sustizali ustaške legionare, nemilosrdno ih hvatali za guše, tukli kundacima i bajonetima. Iznenadeni silinom nalleta, izbezumljeni legionari su popustili i ustuknuli padinama Suvog vrha.

Odjednom se razvedrilo i stegao mraz. Drveće se okitilo injem i pucalo od prevelike hladnoće. Temperatura se noću spuštala i na 25 stepeni ispod nule. Vatre su malo pomagale da se borci, žene i djeca ne posmrzavaju i zauvijek ostanu u divljini planine. Najbolje su prolazili pojedinci koji su se zagrijavali cup-

kanjem i trčkanjem na progaženom snijegu. A za to je trebalo snage i volje. Komandiri, politički komesari, članovi Partije i Skoja uvidjeli su da bijela smrt počinje uzimati svoje i stalno su opominjali da se slučajno ne prilegne u snijeg. Pribraniji su slušali, odupirali se nevolji, a premoreni, otupjeli na upozorenja, lije-gali su u snijeg i tonuli u san iz kojeg se nikada nisu probudili. Pojedince su počela nagrizati snoviđenja, buncanja, nekontrolisana ponašanja. Njima se pričinja-lo, pogotovo kad naiđu na borce iz Komande područja koji su imali zelenu čohu ispod crvene petokrake na kapi, da su to prerušeni četnici i začas je do-lazilo do nemilih scena i obračuna. I najizdržljiviji su se teško otimali halucinant-nim priviđenjima i počinjali su sumnjati da se neprijatelj uvukao u njihovu ko-lonu. Nesporazume su teško otklanjali i zapovjednički strogi glasovi pribranijih komandira i političkih komesara i njihovih zamjenika. Pomućene svijesti od smr-zavanja i premora, gladi i žeđi, neki borci su se sporječkali s komandirima Druge čete Trećeg bataljona Manojlom Bujićem i odjeknuli su pucnji. Pogođeni ko-mandir srušio se u snijeg i tu ostao. Štab brigade uviđa da težeg stanja u bata-ljonima i četama nikada ranije nije bilo i preduzima mjere da se ubrza izlaženje iz planine. Kratko su se sastali, u sumrak ledenog februarskog dana, Ratko Mar-tinović, Niko Jurinčić, Đurin Predojević, Dragoslav Mutapović, sa članovima šta-ba Pete krajiške brigade Rankom Šipkom, komandantom, Žarkom Zgonjani-nom, političkim komesarom i Dušanom Misiračom, zamjenikom političkog ko-mesara. Sastanku je prisustvovao i Boško Šiljegović, politički komesar divizije. Zajedno je odlučivano o pravcu proboja iz obruča neprijatelja i ledene smrti. U razmjeni mišljenja i sagledavanju trenutne situacije brzo se došlo do zaključka da je najprihvatljivije da se proboj vrši preko druma kod Majkića ili šumskom prugom ka Međugorju i Jelašinovcima. Brigade su krenule šumskom prugom, počele lutati oko jednog visa, pa je Peta krajiška skrenula prema Jasenici, a Dru-ga krajiška na istočnu stranu, u Tuk-Bobiju i Jelašinovce. Tada se nije raspolaga-lo podacima kakvo je stanje u podgrmečkim selima, da li ih neprijatelj kontro-liše, ali drugog izbora nije bilo osim izlaska iz planine.

Dok su Druga i Peta krajiška brigada doživljavale pravu golgotu u Grmeču, Itab Četvrtke krajiške divizije stalno je pokušavao da s njima uspostavi vezu i do-ma šta se dešava. Na tom je insistirao i štab Prvog bosanskog korpusa koji je pla-ćirao da Druga krajiška brigada učestvuje, zajedno sa novoformiranom Dese-om krajiškom, u odbrani pravca kod Bosanskog Grahova. Međutim, događaji ;u uslovili da ona krene u sasvim drugom pravcu i vodi teške borbe.

Na ograničenom prostoru, u nepovoljnim vremenskim i ostalim borbenim islovima, počelo je prikupljanje Prvog, Drugog, Trećeg i Četvrtog bataljona Dru-;e krajiške da probiju neprijateljski obruč nedaleko od Javornjače, na istočnoj trani, kod šumskih baraka i uskotračne šumske željezničke pruge za transpor-ovanje drveta. Jedinice su sporo i teško pristizale na polazne položaje. Za ko-onama boraca išle su izbjeglice, skoro izbezumljene od gladi i studeni, jedva vu-ući nogu za nogom. Žene i djeca čutke su podnosili najveće napore i uporno e borili od sablasti bijele smrti. A ona je prijetila sa svih strana, iz dubokog sni-sga, osniženih krošanja zim zelenog drveća, oštrog mraza... Štabu brigade metalo je što bataljoni sporo pristizu. Kuriri su upućivani u određenim prav-ima da prenesu naređenja da se požuri. Kolone su bile često prekidane zbog porosti i zastajkivanja i nemoći. Uz krajnje napore najpribranijih i najizdržlji-ijih, pokret je nastavljen i nekako se stizalo ka cilju. Komandant brigade i nje-;ov zamjenik kratko su saopštili borbeni zadatak komandantima bataljona Du-anu Egiću, Đuri Štrpcu, Mili Vučenoviću i Slobodanu Indiću i zatražili da se iz-rši po svaku cijenu. Premoreni komandanti, jedva se držeći na nogama, sami u znali težinu situacije i obećali da neće popustiti. Sačinjen je plan napada da leprijatelja kod radničkih baraka najprije ugrozi Prvi bataljon, a da se ostali, čim iristignu, upuste u borbu i pojačavaju napad. A poslije, šumskom prugom pre-

ma Jelašinovcima... Zatražen je pouzdan vodič kroz šumske neprohode. Odjednom se ispostavilo daje Stevo Karakaš, vodnik u Prvoj četi Drugog bataljona, ranije dugo radio na sječi drva u Grmeču i da poznaje izlaze iz planine. On je došao na čelo kolone Prvog bataljona i sigurno je vodio prema neprijateljskim položajima.

Nijemci i legionari očekivali su napad i dobro se pripremili za odbranu. Pored baraka iskopali su snježne rovove, puškomitraljeze postavili iza oborenih debelih stabala, iza naslaga bukovih cjepanica, kraj nasipa šumske pruge i svježe utabane prtine. I njih je mučila hladnoća i nisu mogli bez vatre. Po tome su lako otkriveni, procijenjeno da su pripremljeni za neku vrstu kružne odbrane i da neće olako popustiti. Komandant bataljona Egić, potamnio od umora i hladnoće, saopštio je komandirima četa pravac nastupanja i pošao za streljačkim strojem. Iz neprijateljskog uporišta sinule su svijetleće rakete i šušketavo zalepršale iznad glava boraca. Gonjeni instiktom da se čuvaju, mnogi su se prignuli u mekoću snijega i sačekali da se svjetlo ugasi. Onda su brzo, prteći cjelac, grabili naprijed da se što više približe neprijatelju i smjelo jurišaju. Oglasili su se neprijateljski puškomitraljezi. Zrna su zviždala visoko, sjekla smrзло granje, a poneko svijetleće zrno gasnulo podalje u planini.

- Znamo da prilazimo - šapnuo je Đuro Radujko drugu lijevo od sebe, s puškomitraljezom u rukama.

- Neka znaju. I dobiće što zaslužuju - prijeteći je uzvratilo Milan Rodić, ljutit pljunuo i pljuvačka se u padu pretvorila u grudvu leda.

Pod obućom boraca se gruštio snijeg. A njihove oči su piljile u vatrene odsjaje kod barake, istina zamaskirane koliko se to moglo, odmjeravale razdaljinu i strepile da se ne dogodi kakvo iznenađenje. Neki su se s pravom pribojavali da oružje, uslijed hladnoće, može zatajiti i to glasno izražavali.

- Kad Švabama štekće i naše neće omanuti. Iz iste je fabrike! - dobacio je zamjenik komandira Prve čete.

Preostalo je svega stotinak metara do njemačkih i legionarskih busija. Puškomitraljezi otuda i dalje čekićaju, uglavnom naizmjenično, a zrna pijućuci nestaju iznad glava boraca. I prenosi se naređenje komandanta bataljona da puškomitraljesci i bonibaši biraju ciljeve... Za to vrijeme pristižu čete Drugog bataljona, pripremljene da se upuste u borbu i pojačaju napad... Iza njih su nepregledne grupe žena i djece. Poneko spava u hodu, skreće s prtine, posrće u snijeg, dolazi sebi i hitro se vraća u kolonu. Neko se samovoljno izdvoji, bez volje i snage, sjedne u snijeg, sklopi oči i zaspri. I postane nijemi putokaz drugima koji ravnodušni nailaze i prolaze. Mnogima su osjećanja otupila za bilo kakvu realnost stanja. Njih je prenula iz ravnodušnosti, ali za kratko, žestoka pucnjava i brže su nastavili. U mraku su se čuli povici da se juriša. Puškomitraljeski rafali toliko zaglušuju uši da se ništa drugo ne razaznaje. Upućenaje Prva četa Drugog bataljona da se okomi na puškomitraljesko gnijezdo pored šumske pruge. I pucnjava se sve više pojačava. Dubaraju ručne bombe i grominaju puške. Nijemci i legionari gase vatre da budu manje primijećeni i izloženi silini napada boraca Druge krajiške. U mraku čuju se ljudski krici i pucnji. Znajući da im je jedini izlaz u savlađivanju neprijatelja, borci smjelo jurišaju i upuštaju se u borbu prsa u prsa. Ustaški legionari su izbezumljeni i mole za milost.

- Samo im mrtvima možemo vjerovati! To su ubice djece u zbjegovima! - opominje komandir Treće čete Prvog bataljona da milosti nema za ustaške legionare i njihove kolovođe.

Grupa boraca, s Rankom Budimirom, uskočila je u jednu baraku, učutkala neprijateljskog puškomitraljesca i zapalila slamu. Plamen je zahvatio drveni zid, tavanicu i krov. Visoka buktinja osvijetljavala je okolinu i legionari su lakše otkriveni. Jedan je pronađen zatrpan u snijegu, bijel poput ovce, preplašen i zani-

mio. Na pitanje kojoj jedinici pripada, on je nekontrolisano krivio lice i zamucivao da nije kriv.

- Koljač si! Bandit! Okrvavio si ruke o našu nejač! - podvikivao mu je komandir Prve čete Drugog bataljona. - Vodite ga tamo i presudite mu! - naredio i puškomitraljesku Davidoviću.

Legionar je potjeran prema crnjakstom uzvišenju da plati za počinjena zlodjela. A tamo se nalazila gomila smrznutih leševa Nijemaca i legionara, izginulih jerovatno dan - dva ranije, kada su napadali grmečke visove, koje su branile jedinice Druge i Pete krajiške brigade. Mrtve su, izgleda, namjeravali odnijeti do ruma u rejonu Lušci-Palanke, a odatle transportovati u najbliži garnizon. Sada; bilo, kad se borba privodila kraju, mnogo više mrtvih neprijateljskih vojnika gomila se mogla povećati.

HOD PO MUKAMA

Od Javornjače moralo se spuštati naniže, u sela na istočnoj strani Grmeča. komandanti bataljona tražili su da čete požure, da se održava red i ne posustaje, sto je zatraženo od žena i djece, skoro malaksalih, bez izgleda da mogu daleko dmaći. A borci više nisu imali snage da im pošteno pomažu. Na čelu kilometarske brigadne kolone opet se našao Stevo Karakaš i svi su vjerovali u njegovu nalažljivost. A on je tumarao u noći, ponekad zastajkivao, obučom razgrtao snig, gapipavao šine uskotračne šumske pruge i zadovoljan konstantovao:

- Na dobrom smo putu. Uskoro ćemo u Tuk-Bobiju i Jelašinovce...

Govorio je dosta glasno da ohrabri drugove iza svojih leđa, da ih podstakne a ubrzaju i ne posreću. Nevid i hladnoća su činili svoje. Najčešće su padale žene nejakom djecom u naručju. Njima je priskakano u pomoć, ali se mnoge nisu odigle. Česti zastoji su kidali izduženu kolonu i povećavali nemir. Prisebniji komandiri i politički komesari uzalud su opominjali da se čuva red i ne skreće sa gažene prtine. Sa borcima Druge krajiške našlo se stotinak boraca Pete krajiške, sa zamjenikom političkog komesara brigade Dušanom Misiračem, koji su zalitali i zaostali u bespuću planine. Sve je to sporo hrlilo teško prohodnim predama i priželjkivalo kraj hodu po mukama. A njega nigdje. Halucinacije opet haju, poprimaju šire razmjere i svašta se može dogoditi. Prisebniji i nepomućene ameti borci muku muče da urazume drugove pored sebe, da ih odvrte od bunanja i prizovu stvarnosti. Na mahove im uspeva i uspostavlja se nekakav red. bolničarke, iako izmorene, pomažu koliko mogu. Brigadni ljekar Levi Morie: nemoćan, noge su mu promrzle, ruke pomodrine, počeo ga nagrizati tifus i unca. U teškoj nevolji malo je ko svjestan da zatraži pomoć. Žene i djeca umiru ho, tonući u san iz koga se nikada neće probuditi.

Bezizlaz je nastao u času kada je kurir Prvog bataljona, potpuno nesvjestan a radi, potegao oružje i metak ispalio u lijevu plečku vodiča brigadne kolone, tevu Karakaša koji se srušio bez jauka i zauvijek ostao pored prtine u snijegu, olitički komesar bataljona je zagalamio na kurira i zaprepašten ponavljao:

- Šta to uradi čovječe...? Ubio si divnog druga... Ko će nas izvesti iz ovog;denog pakla...?

Kurir se tako ponašao kao da se to njega ne tiče i po svemu se vidjelo da ije pri čistoj pameti. Ko zna šta bi mu se dogodilo da brzo nije uklonjen od očiju šamućenih i kivnih boraca.

Najteže bilo je komandantu bataljona i njegovim saradnicima da se orijentšu i pronađu izlaz u Podgrmeč. Šumskom prugom, toliko su znali, dalje nije vrsdilo ići, jer bi se izbio čak negdje u rejon Gornje Sanice. A kako napipati preicu za Tuk-Bobiju i Jelašinovce. Neki od boraca iz pomenutih sela tvrdili su da e može, što je u bezizlazu zvučilo skoro nevjerovatno, za sat hoda prečicom stići

u najbliže naselje. Jedan je odmah izdvojen da se stavi na čelo bataljonske kolone i dokaže sopstvenu tvrdnju. Sa uskotračne pruge skrenulo se u duboki snijeg. Vodič se brzo zamorio gazeći cjelac i zamolio da ga neko odmjeni. Borci su prtili na smjenu, međusobno se ispomagali, ali niko posigurno nije znao dokle se stiglo i kuda se ide. Ujutro se ispostavilo da je kolona Prvog bataljona skoro pola noći išla oko jednog uzvišenja i stigla na ranije ugaženu prtinu. Za njom nisu zapristali ostali bataljoni. Kuda su okrenuli? Šta ih je snašlo? U glavi komandanta i političkog komesara brigade nizale su se neprijatne pretpostavke. Na vodiča se sručila bujica pogrda i prijetnji. A on je ostao priseban i staloženo uzvratilo najljućima:

- Nije tako loše. Sad dobro vidim okolinu i lakše se orijentišem. Tuk-Bobija je tamo i nije tako daleko - podigla se njegova ruka prema nebu na istočnoj strani.

- Onda naprijed! - uslijedilo je komandantovo naređenje i kolona se sporo vukla.

Poslije dva kilometra uspinjanja i spuštanja niz planinske grebene i prevoje, gladni, žedni i ošamućeni borci zatražili su da se predahne. Pronađeni su naramci suvaraka i založene vatre. Čim su se malo ogrijali, borci su se zgrčili i zaspali pored vatri. Prisebniji su dežurali, uglavnom komandiri, politički komesari, vodnici, delegati vodova i desetari, sjarkali vatru, pazili da se neko od zaspalih ne strovali u žar i opeče. Štab brigade želio je da ima situaciju u rukama i upućivao kurire nazad, da uspostave vezu sa Drugim, Trećim i Četvrtim bataljonom. U tome se uspjelo toliko da se doznalo da sve jedinice, sada u odvojenim kolonama, zajedno sa zbjegovima žena i djece, o kojima je brinula Nevenka Novaković, ulažu krajnje napore da izmaknu iz kandži bijele smrti. Na tome putu dešavale su se nevjerovatne ljudske drame. Desetine boraca držale su u rukama porcije i skretali pod osniježene jelke.

- Šta tamo tražite? - opomenuo je jednu grupu vodnik Jovo Mrda.

- Dijeli se ručak. Ajde, vodniče, podmetni porciju da kuvar uspe - propuštao ga je jedan od boraca.

- Kakav ručak, drugovi! Šta je vama? Nazad u kolonu - oštro je vodnik zapovjedio.

Neki su se povratili iz bunila, shvatili varku i mirno, kao da se ništa nije dogodilo, došli u razvučenu i pokidanu kolonu.

Na drugoj strani opet sličan prizor - grupa boraca načinila krug, ispružaju ruke prema zamišljenoj vatri, griju se tobože i zadovoljstvo im prelijeva lice. Jedan je toliko zadovoljan da glasno priziva poznanike iz kolone koja sporo promiče, da skrenu i malo se ogriju. Neki poznanik još je pribran, shvata šta se dešava i raspamećene razuvjerava da nisu pored vatre, da čuče u snijegu i da se mogu posmrzavati. Muke je imao da ih urazumi i vrati u kolonu.

Obavještajni oficir Drugog bataljona, Dušan Uzelac, odjednom je naišao na šestogodišnjeg dječaka, čija se majka smrznula i izdahnula, dodirnuo mu kuštravu kosicu, izmiljelu ispod kape, ledene obraščice i upitao:

- Gdje ti je mama?

- Zaspala je i ostala. Tamo... Gore...

Dječak se neodređeno okretao i prozeblom ručicom pokazivao izduženi greben Grmeča.

- A kako si ti stigao ovamo?

- Išao sam prtinom.

Dječak je, u stvari, bio u koloni, duže pješačio, dok gladan, premoren i žedan, nije počeo gubiti snagu i zaostajati. Kraj njega su promicali borci, žene i djeca, ne mareći u nevolji ni za što oko sebe i brinući, ako su i to mogli, samo svoju brigu. Uzelac je više prigrlio dječaka i odlučio da mu pomogne. Otvorio je ranac, iz njega izbacio stvari, dječaka još pitomije pogledao i objasnio:

- Ovdje ćeš ući...
- A što? - nepovjerljivo je dječak gledao.
- Da te ukrkim na leđa i nosim. Umorio si se, vidim.
- I jesam posustao - priznade dječak i mirno uđe u ranac.

Obavještajni oficir zaprtio je ranac i krenuo da stigne čelo kolone. A premoreni dječak zaspao je u rancu i probudio se tek kad je prethodnica brigadne kolone bila na domaku Tuk-Bobije.

Ne znajući šta radi, izbezumljena od iscrpljenosti, Jela Nedimović ostavila je trogodišnje dijete u snijegu i produžila prtinom. Iza nje se našao Petar Babić i povikao:

- Šta si to uradila? Vрати se, uzmi dijete...!

Jela nije shvatila što joj se dovikuje, čak se ozbiljnije nije osvrnula. Petar je uzeo trogodišnjaka, prilično promrzlog, a nešto kasnije još jedno dijete i dugo ih nosio. Međutim, djeca nisu izdržala preveliku hladnoću i kasnije su umrla.

Jedinice 369. njemačke legionarske »vražje« divizije odmah su zapazile da je središte Grmeča opustjelo, da partizanske jedinice i zbjegovi naroda namjeravaju da se izvuku iz planine i siđu u najbliža sela u njenom području. Stoga su se pregrupisale, i promijenile pravac nastupanja i krenule u potjeru. Jednaje našla na zbjeg više sela Praštala, nedaleko od Luči-Palanke, počinila pravi masakr, zarobila više žena, djece i omladinki, među kojima i Lepu Radić, omladinskog rukovodioca, koju su odveli u Bosansku Krupu i objesili. O tim dejstvima jedinica 369. njemačke divizije, italijanski oficiri za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj šturo je zapisao: »Trista šezdeset deveta divizija: nastavila je čišćenje sjeveroistočnih obronaka Grmeč planine, održavajući stalni kontakt sa neprijateljem. Doprlaje sa grupom 187. divizije u zonu Četrnja, brdo Međugorje, sa 370. pukom u zonu Skucani Vakuf i Miljevići... Nastavljaju se žilave borbe u zoni Catrnje.. «⁵⁹

U to vrijeme prednji dijelovi Druge krajiške brigade približavali su se Tuk-Bobiji i 12. ili 13. februara ušli u selo. U prihvatu i privremenom zbrinjavanju mnogo je značio susret sa borcima Šeste krajiške brigade koji su manevrisali i vodili borbe u selima istočno i sjeveroistočno od Grmeča i nisu zašli u planinu da se smrjavaju i haluciniraju. Za kolonama promrzlih i napaćenih boraca Druge krajiške brigade pristizale su hiljade izbjeglica, tražile da nešto prezalogaje, arilegnu i malo odspavaju. Najiscrpljeniji su padali, ne osjećajući odrvenjele i Dromrzone noge, ruke i ostale dijelove tijela. U teškoj oskudici malo se moglo pružiti preglednijim borcima, ženama i djeci. Kace kiselog kupusa, zatim raso, bili su prava poslastica i donekle okrepljivali. Pronađeni su trapovi, uziman krumpir, stavljen da se peče u tek založenim vatrama na seoskim ognjištima. Neki borci nisu imali strpljenja da sačekaju da se krumpir dovoljno ispeče, polupečenog su ljuštili i jeli. Od toga su kasnije osjećali bolove u stomaku i dobili temperaturu. Međutim, to je bilo daleko bezbolnije od grijanja promrzlih ruku i nogu. Referenti saniteta upozoravali su da se to ne smije činiti, da će imati kobne posljedice. Pojedinci nisu poslušali, na plamenu su raskravljivali smrznutu obuću i pokušavali je odvojiti od promrzlih stopala. Stojan Glamočanin, dok se izuvao Dsjetio je da mu dijelovi prstiju otpadaju i ostaju u cipelama. Stravično je bilo gledati prizore kada, od naglog oticanja nogu, pucaju šnjure na cipelama i sare izama, a borci nisu bili svjesni što se dešava. Bolovi i njihove muke ublažavani su time što su brzo bajonetima, noževima i drugim ostrim predmetima rasjecane cipele, čizme i odjeća, da bi se otok nogu olakšao. Odjednom se ispostavilo da je skoro 270 boraca i rukovodilaca zadobilo promrzline prvog stepena i da praktično nisu sposobni za duže pokrete i borbe. Kad se tome doda daje u borbama

u Grmeču, za nekoliko stravičnih dana, život izgubilo oko 37 boraca, onda je jasno koliko je udarna moć Druge krajiške bila smanjena.

Nijemci su otkrili da su jedinice Druge krajiške stigle u Tuk-Bobiju, organizovali su se, pripremili i počeli napad. Borba, s obzirom daje dosta boraca bilo promrzlo, oboljelo i teško pokretno, morala se izbjegavati, i povlačiti se sa ugroženog terena. Ipak, to se nije moglo izbjeći, jer su Nijemci i ustaše pristizali od Lušci-Palanke i Praštala. Suprotstavljale su im se jedinice Šeste krajiške, kojima su sadejstvovala, u granicama trenutnih mogućnosti, i dijelovi Druge krajiške. Komandant Prvog bataljona Dušan Egić, komandir čete Stojan Rajlić i zamjenik komesara čete iz Drugog bataljona Vlado Bajić stavili su se na čelo dijelova svojih jedinica, spriječavajući nadiranje protivnika.

Komandant Šeste krajiške brigade, Petar Vojinović, čija je brigada branila prostor između Lušci-Palanke, Grdanovaca, Međeđeg brda, Dabra, Bošnjaka i Grmeča, sastao se sa komandantom Druge krajiške Ratkom Martinovićem, političkim komesarom Nikom Jurinčićem, zamjenikom komandanta i komesara Đurinom Predojevićem i Dragoslavom Mutapovićem, zamjenikom političkog komesara Pete krajiške Dušanom Misiračem da zajednički odluče kakve će se mjere preduzeti i narednih dana. U sjećanju na taj trenutak, Vojinović je zapisao: »Zaključili smo da se počnemo povlačiti prema Lipniku odmah u toku noći, ne čekajući dan. Predložio sam da neprijateljski front probijemo između Vitoroge i Kiska. Na proboj će ići dva bataljona Šeste krajiške brigade, Prvi i Četvrti, čiji su borci bili najodmorniji. Narod je, pod zaštitom vojske, trebalo provesti kroz otvoreni koridor u Lipnik... Morali smo ostaviti zaštitnicu. Tu ulogu trebalo je da na sebe uzme Prvi bataljon Šeste krajiške brigade na položajima na Smrežnjaku i Međeđem brdu. Komesar brigade Dimitrije Bajalica mi je rekao da on takvu odluku ne može boricima saopštiti, pa sam ja to učinio. Zovnuo sam komandanta bataljona Milančića Miljevića i dao mu zadatak...«⁶⁰

Iz grmečkih gudura i dalje su pridolazile izbjeglice i grupe promrzlih boraca u Tuk-Bobiju, toliko izmoreni da bez tuđe pomoći nisu mogli dalje. Najiznureniji su posađivani na leđa konja, u nekim slučajevima i po dvojica, da im se pomogne da produže u Jelašince i dalje. Brigadni ljekar Levi Morie, promrzlih nogu, i teško bolesna Paula Humek stavljeni su na jednog konja da uzmiču pucnjavi neprijateljskih vojnika koji su se približavali iz pravca Lušci-Palanke. U grupama i manjim kolonama u Jelašince uzmicale su stotine izbjeglica i desetine oboljelih boraca. Na liniji Čatrnje-Karakaši-Indići-Vojvodići, Nijemce je dočekao Četvrti bataljon Šeste krajiške brigade, pod komandom Vlade Prošića, nanio im znatne gubitke, zaplijenio nešto oružja i ratne opreme. Razbijeni ojačani njemački bataljon povukao se podnožjem Grmeča u Lušci-Palanku da se prestroji, popuni i opet napadne. Od nekoliko zarobljenih Nijemaca doznalo se daje njihova komanda izviđanjem iz aviona otkrila pokret Druge krajiške od Međugorja i Paleža prema Jelašinovačkom polju i da je riješila da se izvede žestoki napad. Podaci su upozoravali da je neophodno, u što kraćem roku, izvući sve jedinice Druge krajiške, dijelove Pete krajiške, žene i djecu, koji su izašli iz Grmeča, sa ugroženog područja i uputiti dalje. Međutim, mnoge borce i izbjeglice uhvatio je tako dubok san da se nikako nisu mogli probuditi i udaljiti. Uzaludna su bila, u nekim slučajevima, nastojanja komandanata bataljona Dušana Egića, Đure Štrpca, Mile Vučenočića i Slobodana Indića da uspostave željeni red i organizovano povlačenje. O tome zapisano je slijedeće: »Premorene borce zaticali su svugdje, po kućama, štalama, pojatama, u sijenu. Većina je u zadnji čas bila probuđena, pa su krenuli preko polja u Jelašince. Bilo je veoma teško pronaći sve borce i sve izbjeglice po mnogobrojnim kućama sela Tuk-Bobije, Jelašinovaca i Otiša, probuditi ih i pokrenuti prema Grdanovcima. Dosta ih je ostalo po kućama i po-

jatama, štalama, gdje su ih Nijemci te večeri ili sutradan pronašli i najveći dio odmah pobili, a u nekim kućama spalili.. „⁶¹

Prije povlačenja, pored jedinica Šeste krajiške, napad neprijatelja odbijale su i jedinice Druge krajiške brigade, o čemu svjedoči izvještaj štaba Prvog bosanskog korpusa, 12. februara, u kome se kaže: »Snage Druge krajiške brigade vodile su borbu u Jelašincima. Neprijatelj je imao 30 mrtvih i 40 ranjenih.. „⁶²

Brižljivo je utanačen plan pokreta jedinica i izbjeglica, prolaz preko drumu Lušci-Palanke - Sanski Most, uzmicanje u Lipnik i Hadrovce. Ispred dugačke kolone, čije se čelo nalazilo blizu drumu kod Bošnjaka, a začelje u Grdanovcima, bio je Četvrti bataljon Šeste krajiške, s komandantom Vladom Prošićem i političkim komesarom Ivanom Orozom. U zaštitnici se nalazio Prvi bataljon Šeste krajiške, pod komandom Rade Brkića i Rade Ercega, koji će ostati, prema planu, na prostoru Grdanovaca, Dabra, Otiša, u Velikom i Malom Smrašnjaku i kasnije voditi borbe sa nadmoćnijim protivnikom. Sa Prvim bataljonom ostao je i zamjenik komandanta brigade Milančić Miljević.

Četvrti bataljon izbio je na opustjeli i zaleđeni drum kod Rovina, između Lušci-Palanke i Fajtovaca, odmah postavio obezbjeđenje i osigurao prolaz preko komunikacije. Zdravi borci Druge krajiške pomogli su oboljelim, promrzlim drugovima, da se brže kreću i udalje od drumu. Visoki snijeg i veoma niska temperatura usporavali su pokrete. Pozadinski politički radnici i grupe boraca pomogli su ženama i djeci da ne posustanu i ostanu na prtni. Ipak, sve se odvijalo u priličnom redu. Neprijateljske jedinice se nisu usuđivale da noću krenu iz obližnjih uporišta i kontrolišu drum. Jedino su pripucavale i ispaljivale svijetleće rakete. S čela kolone povremeno je dolazilo upozorenje da se drum mora prijeći prije svanuća. Na takvo upozorenje i najnemogućiji borci su se upinjali da brže koračaju. Međutim, u koloni Druge krajiške nedostajalo je nekoliko boraca koji su imali promrzle noge i nisu imali volje i snage da se kreću. Oni će ubrzo pasti u ruke neprijatelju i doživjeti tragični kraj. Slično se dogodilo ženama i djeci u Tuk-Bobiji, Jelašincima i Grdanovcima. Preživjeli su samo oni koji su pobjegli ispred ustaških legionara i Nijemaca i došli pod zaštitu Prvog bataljona Šeste krajiške na položaju kod Smrašnjaka i Grdanovaca.

Kad su prešle drum Sanski Most - Lušci-Palanke, jedinice Druge krajiške razmjestile su se u Lipniku, a neke, kad je izviđanjem provjereno da sjevernije nema neprijatelja, produžile u Mrkalje, Hadrovce, Kozin i Slatinu. U selima i zaseocima sjevernije od drumu između Sanskog Mosta i Bosanske Krupe, neki žitelji koji su se skrivali u vrijeme najeзде neprijatelja, sada su toplo dočekali borce i izbjeglice, ponudili im svoje domove da se okrijepe i nahrane. Činilo se sve da se promrzli i bolesni borci liječe, da se novi primaju i popunjavaju prorijeđene čete i bataljone, da se zalutali pronalaze. Štab brigade odlučio je da se Burin Predojević vrati u sela kuda se prošlo da pronalazi promrzle i zalutale borce i dovede u sastav brigade.

SAVJETOVANJE U HAŠANIMA I POKRET ZA KOZARU

U podgrmečkom selu Hašanima održano je zajedničko savjetovanje štabova Druge, Pete i Šeste krajiške udarne brigade, proučena trenutna vojno-politička situacija, iskristalisani naredni zadaci i način vođenja borbe. U to vrijeme, štab Četvrtе krajiške udarne divizije, koji se nalazio daleko, južno od Grmeča, u Bravskom Vagancu, sa Trećim bataljonom Pete krajiške, Osmom krajiškom, jednom četom Druge i kombinovanom četom Šeste krajiške brigade, nije imao vezu sa

⁶¹ Srez Sanski Most u NOB-i, str. 56.

⁶² Arhiv Vojnoistorijskog instituta, K. 766A, reg. br. 10-1/1.

pomenute tri brigade. I dalje je bilo na snazi naređenje da se one upute u rejon Bosanskog Petrovca, Drvara i Bosanskog Grahova. S obzirom da su Druga i Peta krajiška bile borbeno znatno oslabljene, nisu mogle lako izvršiti naređenje. Na savjetovanju odlučeno je da Šesta krajiška ostane u Podgrmeču da primjenjuje partizansku taktiku ratovanja i neprijatelju nanosi gubitke, a da se Druga i Peta krajiška upute na područje Kozare, na sektor Karana da se neko vrijeme odmore i oporave, zbrinu bolesne, promrzle i ranjene borce i onda započnu zamašnije akcije. Bilo je, istina, usamljenih mišljenja da se brigade zapute preko Grmeča i odu u sastav svoje divizije. Ipak, većina je preovladala i odmah se pristupilo realizaciji dogovorenoga. Ujedno je zaključeno da se preduzmu mjere za uspostavljanje veze s komandantom i političkim komesarom Četvrte krajiške divizije, Josipom Mažarom Šošom i Milinkom Kušićem i da im se podnese iscrpan izvještaj o svemu što se događalo od ulaska do izlaska Druge i Pete krajiške brigade iz Grmeča.

Druga krajiška krenula je pravcem kojim je nešto ranije otišla Peta krajiška brigada, poslije žestokog sukoba sa neprijateljem u rejonu Velike Rujiške i Alibegova Dubovika, kada je potukla isturene jedinice 969. puka 369. njemačke legionarske divizije, koje su štitile komunikacije u dolini Une i Sane. Ovom pobjedom bio je prokrččen put za Kozaru. A stanje na tom području nije bilo najpovoljnije i još su se osjećale posljedice neprijateljske ofanzive. To potvrđuje izvještaj Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, napisan nešto kasnije i upućen Centralnom komitetu KPJ, u kome se kaže: »Prije ofanzive na Kozari, Okružni komitet je pokazao veliki uspjeh u radu. Čisto seljački teren Kozare postao je najčvršćim našim uporištem... Povratkom naroda iz logora, mi smo formirali okružno rukovodstvo od novih ljudi... To novo rukovodstvo i danas živi na terenu Kozare, iako pod dosta teškim uslovima. Njihov rad je dosta uspješan, što se vidi i po broju članstva (oko 220 članova KPJ i 500 skojevaca). Narod Kozare, ovo malo što ga ima (većinom žena), ostao je čvrsto uz nas...«⁶³

Mnogi borci obradovali su se povratku na Kozaru, željno očekivajući da ugledaju njene vrhove i obronke. Sedamnaestog februara bataljonske kolone uputile su se po već poznatim stazama. Na čelu se našao Prvi bataljon, za njim Treći, Drugi i Četvrti. Neko vrijeme išli su pored nabujale grgoljive Japre, nabujale od topljenja snijega na grmečkim padinama. Sunce je mršavo grijalo, pirkao južni vjetar, topio snijeg i stvarao bljuzgavicu. Nekim borcima je prijala vlaga u raskvašenoj obući, hladila promrzle i ranjene tabane. Pokret se, ipak, nije odvijao teško i sa zastoјima. Sa uzvišenja iznad lijeve obale Sane, mogli su se vidjeti, osnižeženi i u kopreni sumaglice, visovi i obronci Kozare. U selima prijeko, iz nekih kuća je vijorio dim i potvrđivao da nisu puste. Štab brigade preduzeo je mjere da se kolone obazrivije približavaju Sani i upućuju na mjesta gdje su bile skele za prebacivanje. Situaciju je unekoliko olakšalo saznanje da su borci Pete krajiške prebrodili rijeku i uspostavili osiguranje prema Prijedoru i Bosanskom Novom. Skeledžije, skromni i tihi ljudi, pristalice narodnooslobodilačke borbe, pozdravili su borce iz brigade prethodnice i odmah im ponudili da skoče na vlažne i zamrznute podnice. I vesla su proradila. Cijelu noć jedinice Druge krajiške prevožene su preko nabujale rijeke i odlazile u obližnja sela. Mještani, uglavnom žene i djeca, prihvatili su svoje borce, nudili im hranu, orahe, lješnike i jabuke. Ganut dobroćinstvima siromašnih žitelja u Dragotinji i Marinima, Milan Vojnović izgovorio je:

- E, ovako dobrog i darežljivog svijeta nigdje nema na kugli zemaljskoј.

Ranjenici, promrzli i bolesni borci su dobro zbrinuti, neki smješteni u tajna skrovišta i snabdjeveni najnužnijim lijekovima. Za svakog ranjenog, bolesnog ili promrzlog borca određen je neko od mještana da mu ukazuje pomoć i bude pri

rući. Tek sada se još bolje uvidjelo da je istinski zdravih boraca i rukovodilaca zaista malo.

Trodnevni odmor i predah brzo je prošao. Prijetila je lokalna neprijateljska ofanziva. Brigada je opet, iako prorijedjena, morala nazad u Podgrmeč. Pojedini borcima, pogotovo rođenim u Potkozarju, nije bilo pravo što se duže nije ostalo na oporavku. Naređeno je bilo da se svi zdravi i manje oboljeli moraju naći u borbenom stroju i ponovo preko Sane. A na području Kozare su ostale jedinice Pete krajiške udarne brigade i nastavile borbu protiv neprijatelja. Skele i čamci su spremni čekali na istom mjestu, u rejonu Svodne i Petkovca, da borce Druge krajiške prevezu na suprotnu obalu. Desetine i vodovi, tiho, u savršenom redu, prešli su drum i željezničku prugu između Bosanskog Novog i Prijedora, ukrcavali se u čamce, na skele i savladivali brzake nadošle rijeke. Poslije su produžavali u Radomirovac. Štab brigade je u ponoć stigao u selo. Nijemci i njihovi pomagači su doznali, vjerovatno pomoću svojih doušnika, za pravac pokreta jedinica Druge krajiške, preduzeli mjere da ih iznenade i unište. Borbena grupa »Gerc« sastavljena od 150 vojnika, noću 22. i 23. februara, neprimijećeno je stigla a Radomirovac u kome se zateklo, pored štaba brigade i prateće jedinice, oko 100 boraca slabijeg zdravstvenog stanja, koje je Đurin Predojević doveo iz Podgrmeča. Spavali su u seoskim kućama. Dežurao je Zdravko Aleksić i odjednom sačuo pucnje pušaka i rafale puškomitraljeza nešto dalje u selu. Nije proteklo mnogo vremena i pucnjava je odjeknula u blizini kuće u kojoj su spavali zamjenik komandanta brigade Đurin Predojević, zamjenik političkog komesara Dragoslav Mutapović, Miro Dragišić i još neki. Oni su se razbudili, dograbili oružje, Doluobučeni istrčali napolje i otvorili vatru. Đurin je ubio nekoliko Nijemaca. Trupovci su zapalili jednu štalu sa sijenom i plamen je obasjao više seoskih kuća. Dni su sada bolje vidjeli i preciznije gađali. Borcima i rukovodiocima bilo je neprihvatljivije da pružaju otpor i izmiču iz sela. U borbu se upustila prateća četa, zatim Drugi i Prvi bataljon, redom kako su dolazili od rijeke i ulazili u selo. Najčešći okršaj odvijao se kod seoskog groblja iza čijih su krstova i spomenika neprijateljski vojnici zauzeli busije i otvorili ubitačnu vatru. Njih je bilo teško odbiti >ez većih žrtava. Komandanti bataljona Dušan Egić i Đuro Štrbac nisu dozvolili da se čete suviše izlažu i trpe gubitke. Osnovno je bilo - što prije izaći iz ugroženog područja i stići na bezbjednije mjesto. Sve to nije prošlo bez izvjesne po- netnje, posebno među članovima štaba brigade, o čemu je Dragoslav Mutapović, u sjećanju na nemili događaj, zapisao: »Štab brigade je obustavio pokret i egdje posle pola noći smestio se u jednu kuću, verujući da je potpuno bezbe- an. Nije postavljena ni straža. Na iznenadnu uzbunu iskakalo se, pucajući, kroz rata i prozore. Uzimali smo na brzinu ono najnužnije: puške, obuću i što se mog- D dohvatiti. Ja sam ostao bez kape i komesarske torbe. Komesar brigade ostao ; i bez pantalona. Svi konji brigade bili su u štali i Nijemci su ih zaplenili. U puš- aranju je ubijen i komandir njemačkog trupa. Radenku Bročiću, mom pratiocu meni, pošto smo se nas trojica zajedno izvukli i zajedno povlačili, trebalo je či- avo prije podne opreznog traganja da bismo se sastali sa Brigadom. U kome- arskoj torbi ostale su mi pribilježbe vođene za svo vrijeme rata i primerak Is- •rije SKP (b) štampan u porobljenom Beogradu i sa posvetom od Vrhovnog šta- >a.. «⁶⁴

Bataljoni su se izvukli, bez gubitaka, iz ugroženog područja, došli u rejon Josanske Krupe i jugoistočno od Bosanskog Novog. Njihov je zadatak bio da priječavaju ispade neprijateljskih jedinica iz pomenutih garnizona, koje su češ- e zalazile u podgrmečka sela da pljačkaju životne namirnice, pale seoske kuće, lostavljaju i ubijaju nedužno stanovništvo. Štab brigade preduzeo je mjere da okuša uspostaviti vezu sa štabom Četvrte divizije, sa komandantom Josipom lažarom Sošom ili političkim komesarom Milinkom Kušićem, da se stave pod

njihovu komandu i primaju odgovarajuće zadatke. Baš u to vrijeme štab divizije, sa zaštitnicom, vodom za vezu i Dvanaestom krajiškom brigadom, uspio se vratiti u Podgrmeč i uspostavio vezu sa štabovima Druge i Šeste krajiške brigade, koje su više dana samostalno dejstvovalе, organizovali savjetovanje i izvršili analizu borbenih dejstava u tek minuloj neprijateljskoj ofanzivi. Tom prilikom konstatovano je da su Druga i Peta krajiška, u višednevnim borbama u Grmeču, zaštitile zbjegove žena i djece i spasile, pored svih nevolja i gubitaka, oko 15.000 ljudskih života, da su imale oko 500 boraca izbačenih iz stroja, uglavnom od promrzlina i da ih je dvadesetak umrlo. Stoga se oštrije postavilo pitanje brže popune prorijedenih redova obiju brigada, jačanja sanitetske službe, pružanja hirurške pomoći promrzlima, zbrinjavanju oboljelih od epidemije tifusa i gripa.

U martu došlo je do nekih promjena u štabu brigade, Politodjelu i štabovima bataljona. Komandant Ratko Martinović i član Politodjela Miro Dragišić prekomandovani su u druge jedinice i na nove dužnosti. Za komandanta brigade postavljen je Đurin Predojević a za njegovog zamjenika Đuro Štrbac. Za komandanta Drugog bataljona imenovan je Simo Mrda, a za njegovog zamjenika Stojan Milnović Stojanda. Za političkog komesara Trećeg bataljona, umjesto oboljelog Milana Stanića koji je ostao u Potkozarju na liječenju, postavljen je privremeno Radoman Jakić, a ubrzo Milan Makivić. Za političkog komesar Prve čete Trećeg bataljona postavljen je Marko Mihajlović. U Politodjel određene su Rako Tanović i nešto kasnije, u pokretu za centralnu Bosnu, Đordina Vrbica Dina.

ZASJEDE JEDINICA DRUGE KRAJIŠKE BRIGADE

Smješteni u selu Pučenik, borci Drugog bataljona odlazili su na obližnje položaje prema Bosanskoj Krupi, dolini Une i ugrožavali drum prema Gudavcu, Bosanskom Petrovcu i Srpskoj Jasenici. Štab bataljona je odlučio da čete, na pogodnim mjestima i u prvo vrijeme, postavljaju zasjede i iznenaduju neprijatelja.

Već 3. marta dobijeno je obavještenje da će jedna neprijateljska kolona naići od Bosanskog Petrovca drumom za Risovac, Gudavac i Bosansku Krupu. Čete Drugog bataljona zauzele su busije kod Gudavca i sačekale protivnika. Na čelu kolone sporo su kretala tri kamiona i zastali, sa karoserija poskakali su vojnici sa šljemovima na glavi, brzo se razvili u streljački stroj i krenuli naprijed. Više nije bilo dileme da su posumnjali šta ih očekuje. Zaplamtjele su puške i puškomitraljezi. Neprijatelju je pristizalo pojačanje i žešće je navaljivao. Jedinice Drugog bataljona bile su prinuđene da vode frontalnu borbu i da se povuku nešto dalje od raskrsnice drumova. Dva borca su izgubila život i šestorica su ranjeni. Neprijatelj je imao 6 mrtvih i više ranjenih vojnika.

Iz Bosanske Krupe stigla je vijest da ustaše i Nijemci pripremaju pravi pljačkaški pohod na podgrmečka sela. Drugoj četi Drugog bataljona, sa komandirskom Nikolom Praštalom, izdato je naređenje, da postavi zasjedu na drumu između Bosanske Krupe i Srpskih Jasenaka. Komandir je zajedno sa političkim komesarom i vodnicima razradio plan napada i naredio da se odmah krene na položaj. Iznad krivudavog drumu, mjestimično prošaranog snijegom, borci su zašli u jednu brestovu šumu, zalegli iza mahovinskih debala, iza panjeva i čekali. Naprijed su upućeni dvojica izviđača Milanko Predojević i Sveto Kerkez, da dobro osmotre pravac prema Bosanskoj Krupi i obavijeste o nailasku neprijatelja. Međutim, oni su otkriveni i jedva su se živi izvukli. Druga četa se najprije sukobila sa njemačkim tenkovima. Vodnik Ilija Mudrinić i desetar Trivo Indić pokušavali su da ručnim bombama osujete pokret tenkova i donekle su uspijevali. Njima su se pridružili ostali borci i povremeno je prava kanonada grmjela oko tenkovskih gusjenica. Istovremeno je teški mitraljez, iza čijeg su štita bili Rade Dobrić, Dušan Bundalo i Stojan Rendić, sasipao hite u oklope tenkova i neki su uzimali

u krivinu drumu. Njihovo manevrisanje potvrđivalo je da se plaše da skrenu sa tvrde podloge i zađu u šumu. Situacija se izmijenila kada su pristigli kamioni vojnika iz Bosanske Krupe. Gusti streljački stroj ukazao se na lijevom boku čete u zasjedi. Za njim je krenulo nekoliko tenkova. Komandir je uvidio da neprijateljski vojnici namjeravaju zaobići šumu, četu napasti s boka i s leđa, preduzeo mjere da se to izbjegne i spriječi. Lijevokrilni vod je izvučen na obližnji greben, a takođe i teški mitraljez i da ubitačnom vatrom osujete namjere protivnika. Naletjeli su i neprijateljski avioni, sručili nekoliko bombi u brestik, kratko mitraljirali i odletjeli prema Bihaću. Shvativši daje položaj čete sasvim otkriven, komandir je naredio da se svi vodovi povuku nešto dalje od ugroženog rejonu. Nijemci i ustaše su se zadržali na dostignutoj liniji i uveče povukli u polazni garnizon.

Poslije neprijateljske ofanzive, pljačkanja namirnica, uništavanja stoke, u rano proljeće 1943, nedostajalo je hrane za jedinice Druge krajiške i ostale brigade koje su dejsstvovala na terenu Podgrmeča. Ekonomski osiromašeni žitelji odvajali su od svojih usta za partizanske jedinice koje su štatile njihovo područje. U ovakvim uslovima štab brigade preporučio je bataljonima da se borbene akcije, kad je to moguće, izvode tako da se plijene životne namirnice i stvaraju makar i kratkotrajne zalihe. Polazeći od toga stava, znajući da snabdjevačke jedinice 7. SS divizije »Princ Eugen« prolaze drumom od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu, štab Drugog bataljona odlučio je da im se priredi zasjeda. Borci su morali preći, za kratko vrijeme, razdaljinu od 30 kilometara, teško prohodnog terena i stići u Lipe, na domaku Ripačkog klanca. Marševalo se ubrzano uz jedan kraći zastoj od petnaestak minuta. U zoru, komandant bataljona Simo Mrda rasporedio je čete u zasjedu, tako vješto da im neprijatelj ne može lako izmaći. Pošumljeni i kameniti teren bio je pogodan za odabiranje zaklona i praćenje pokreta neprijateljskih vozila na drumu, zapravo uzbrdici kod Ripačkog klanca. I zidovi popaljenih kuća mogli su se koristiti za zaklone.

Odjutrilo je kad je više neprijateljskih kamiona naišlo iz pravca Bihaća. Osjetno su usporili savlađujući uzbrdicu, sve više brektali i prosto milili makadamskom podlogom. Komandiri četa upozorili su borce da vatru ne otvaraju dok se vozila ne približe na pedesetak metara. Jedan kamion, pokriven ceradom, naglo je ubrzao, znatno se odvojio i približavao borcima u zasjedi.

- Hoćemo li ga zaustaviti, druže komandante? - doviknuo je komandir Druge čete.

- Ne znamo šta vozi - uzvratio je komandant, zureći kroz dvogled. - Pretovaren nije dok ovako brzo izmiče ostalima. Propustićemo ga...

- Ako je u njemu komandant njemačke jedinice? - podsjeti komandir.

- Preča nam je trenutno hrana i municija. Neka se borci više prikriju i čute.

Poluprazni kamion protutnjao je kroz zasjedu i nestao iza obližnje krivine. Ostali su sporo prilazili. U kabinama i poluotvorenim karoserijama razaznavale su se glave esesovaca. Borci su bili kivni na esesovce koji su počinili mnoga zlodjela u toku minule ofanzive i jedva su čekali da otvore vatru. Okolina je sve više ječala od buke motora. Kažiprsti boraca podrhtavali su na obaračima oružja. Kamioni su ulazili u zasjedu udaljeni, otprilike, dvadesetak metara jedan od drugoga. Komandant bataljona upozorio je da se vatra otvori kad prvi kamion stigne prevozu za Krnjeušu, a posljednji na sredinu uzbrdice da ni jedan ne može umaći nazad. Komandir Prve čete Tomo Trnjinčić strpljivo je čekao i odjednom viknuo:

- Brza paljba...!

Prolomila se uraganska vatra. Neki kamioni su se zanjeli na drumu i skrenuli u stranu. S njihovih karoserija zapraštale su puške i puškomitraljezi. Esesovci su istovremeno iskakali u udubljena pored puta, žestoko se branili u nadi da će odoljeti silini napada. Nekoliko ih je pokošeno. U samrtnom ropcu otkotrljali su se u provaliju. Položaj esesovaca bio je nezavidan: iza leđa duboka pro-

valija, a s čela ubitačna vatra Drugog bataljona. Planulo je nekoliko badi be[>], zina, zapaljenih varnicama kuršuma, a zagušljivi dim širio se naokolo Plam[^] je zahvatio i kamion natovaren buradima benzina. Buktinje su se umijžile i [^]n fedale su potmule detonacije. Bojište je preplavila vatra[^] (dim). Eses^{ci} su p^{ai}-zvani da obustave vatru i odlože oružje. Ni jedan se nije predao. Njiholik^o snašlo se da izbjegnu najgore i otkotrljali se niz strminu. Poslije sioezglav^o umakli prema Bihaću. Nezapaljena vozila osvojena su, u rijima nader^{je} n^ešt^o hrane, odjeće i obuće. Borci su pokupili plijen i brzo se udaljili od dru^a. U on^o racijskom dnevniku Četvrtke krajiške divizije, 12. marta, q pomenutOjoj-[;]; bilježeno je: « Drugi bataljon Druge krajiške brigade dočfekao je nep^{ja}teljsu^{an} kolonu na cesti Bihać - Petrovac... Uništeno je potpuno 8 kamiona^s) velikih buradi benzina, dok je 1 kamion pobjegao. Zaplijenjeno je: 5 njemačk^o pu^šak¹, 1 puškomitraljez, 1000 metaka, 20 bombi i mnogo druge vojne sprem^u Bijen³, je 9 njemačkih vojnika, među kojima i 1 oficir. Izgorjela su 3 njema[^] vojn^o ka...^{«65}

Postavljanje zasjeda i postizanje iznenađenja se pokazalo najuputrij^m u tr^u nutnoj situaciji. Stoga su ostali bataljoni, na teritoriji koju su štitili i kttrolisaf^o postavljali zasjede duž značajnih komunikacija i neprijatelju prireditiv; i^zna[^] denja.

Prvi i Treći bataljon, 14. marta, neprimijećeni došli su kod drum³ osan^s k-
Novi - Otoka da sačekaju i tuku neprijateljsku motorizovanu koloni^{borci} su se dobro maskirali i primirili iza ogoljelog žbunja i stabahi. Na stotinf^o metara bijelila se makadamska podloga drum^a i trasa željezničke pruge. Čuo. i žubor zamućene Une. Drumom je prošlo nekoliko mještana i ništa nisu prim^u tili. Nešto kasnije začulo se brujanje motora. Borci su istezali vratove da boljeaznaju huku motora i otkriju neprijateljska vozila. Krivina puta prekraćivala: njihove poglede. Komandiri četa i vodova su upozorili da se niko ne izdiže izaklona. Iz krivine izletio je jedan, drugi, treći, četvrti kamion, a za njima aufriobil.. Motorizovana kolona našla se u polulučno postavljenoj zasjedi i nijeutila šta je očekuje. Usložilo je više puškomitraljeskih rafala, zadumbarale pice i zrna zapljuštala po vozilima. Neki vojnici su pogođeni, a živi su skakali iz «ila, hvatali zaklone i žilavo se branili. Planuo je automobil u kome se nalazilaekoliko hiljada metara filmske trake, vjerovatno korišćene za snirnanje napac neprijateljskih jedinica u operaciji »Vajs 1«. Onesposobljeno je i nekoliko kaiona, ali se otpor neprijateljskih vojnika nije mogao slomiti. Ubijeria su 24 Nijaca, 1 zarobljen i zaplijenjeno, pored ostalog, 2 miliona kuna. Poginula su 3 »njena 4 borca pomenutih bataljona.

Da bi se oslobodio pritiska u rejonu Otoke, kod značajne drums[^] i željezničke komunikacije, neprijatelj je preduzeo napad na položaje Prvog^{ata} y^{ona} Druge krajiške udarne brigade. Komandant i politički komesar bat^a^{na} P^{ro}, cijenili su da frontalno odbijanje snažnog protivnika ne bi dalo najbolj^{tezu} ta^{je} pa su komandirima četa naredili da postave nekoliko zasjeda. Tri nep^{ri} r^{ja} s^{ic} kolone krenule su iz doline Une, brzo se razvile u streljačke strojeve i stupale. Na njih je otvorena vatra i morali su ustuknuti. Četiri vojnika ubijena i 7 ranjeno.

I borci Četvrtog bataljona postavili su zasjede na visovima kod[!] s^{an} čekali jaču neprijateljsku jedinicu. Razvila se žestoka borba i nije d^u Neprijateljski vojnici brzo su okrenuli leđa i pobjegli u varošicu pore^{Une}, bojištu su ostavili trojicu mrtvih i 5 ranjenih.

I pored izvedene ofanzive, hvalisanja daje neutralisao dejstva jec^{lica} vrte krajiške divizije na teritoriji Podgrmeča, neprijatelj je osjetio n^{ak}® koži da to nije tako, da doživljava udare i neprijatnosti. U procjeni voj^{up}

u krivinu druma. Njihovo manevrisanje potvrđivalo je da se plaše da skrenu sa tvrde podloge i zađu u šumu. Situacija se izmijenila kada su pristigli kamioni vojnika iz Bosanske Krupe. Gusti streljački stroj ukazao se na lijevom boku čete u zasjedi. Za njim je krenulo nekoliko tenkova. Komandir je uvidio da neprijateljski vojnici namjeravaju zaobići šumu, četu napasti s boka i s leđa, preduzeo mjere da se to izbjegne i spriječi. Lijevostrani vod je izvučen na obližnji greben, a takođe i teški mitraljez i da ubitačnom vatrom osujete namjere protivnika. Naletjeli su i neprijateljski avioni, sručili nekoliko bombi u brestik, kratko mitraljirali i odletjeli prema Bihaću. Shvativši daje položaj čete sasvim otkriven, komandir je naredio da se svi vodovi povuku nešto dalje od ugroženog rejona. Nijemci i ustaše su se zadržali na dostignutoj liniji i uveće povukli u polazni garnizon.

Poslije neprijateljske ofanzive, pljačkanja namirnica, uništavanja stoke, u rano proljeće 1943, nedostajalo je hrane za jedinice Druge krajiške i ostale brigade koje su djelovale na terenu Podgrmeča. Ekonomski osiromašeni žitelji odvajali su od svojih usta za partizanske jedinice koje su štatile njihovo područje. U ovakvim uslovima štab brigade preporučio je bataljonima da se borbene akcije, kad je to moguće, izvode tako da se plijene životne namirnice i stvaraju makar i kratkotrajne zalihe. Polazeći od toga stava, znajući da snabdjevačke jedinice 7. SS divizije »Princ Eugen« prolaze drumom od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu, štab Drugog bataljona odlučio je da im se priredi zasjeda. Borci su morali preći, za kratko vrijeme, razdaljinu od 30 kilometara, teško prohodnog terena i stići u Lipe, na domaku Ripačkog klanca. Marševalo se ubrzano uz jedan kraći zastoj od petnaestak minuta. U zoru, komandant bataljona Simo Mrda rasporedio je čete u zasjedu, tako vješto da im neprijatelj ne može lako izmaći. Pošumljeni i kameniti teren bio je pogodan za odabiranje zaklona i praćenje pokreta neprijateljskih vozila na drumu, zapravo uzbrdici kod Ripačkog klanca. I zidovi popaljenih kuća mogli su se koristiti za zaklone.

Odjutiralo je kad je više neprijateljskih kamiona naišlo iz pravca Bihaća. Osjetno su usporili savlađujući uzbrdicu, sve više brektali i prosto milili makadamskom podlogom. Komandiri četa upozorili su borce da vatru ne otvaraju dok se vozila ne približe na pedesetak metara. Jedan kamion, pokriven ceradom, naglo je ubrzao, znatno se odvojio i približavao borcima u zasjedi.

- Hoćemo li ga zaustaviti, druže komandante? - doviknuo je komandir Druge čete.

- Ne znamo šta vozi - uzvratilo je komandant, zureći kroz dvogled. - Pretovaren nije dok ovako brzo izmiče ostalima. Propustićemo ga...

- Ako je u njemu komandant njemačke jedinice? - podsjeti komandir.

- Preča nam je trenutno hrana i municija. Neka se borci više prikriju i čute.

Poluprazni kamion protutnjao je kroz zasjedu i nestao iza obližnje krivine. Ostali su sporo prilazili. U kabinama i poluotvorenim karoserijama razaznavale su se glave esesovaca. Borci su bili kivni na esesovce koji su počinili mnoga zlodjela u toku minule ofanzive i jedva su čekali da otvore vatru. Okolina je sve više ječala od buke motora. Kažiprsti boraca podrhtavali su na obaračima oružja. Kamioni su ulazili u zasjedu udaljeni, otprilike, dvadesetak metara jedan od drugoga. Komandant bataljona upozorio je da se vatra otvori kad prvi kamion stigne prevoju za Krnješu, a posljednji na sredinu uzbrdice da ni jedan ne može umaći nazad. Komandir Prve čete Tomo Trnjinić strpljivo je čekao i odjednom viknuo:

- Brza paljba...!

Prolomila se uraganska vatra. Neki kamioni su se zaniijeli na drumu i skrenuli u stranu. S njihovih karoserija zapraštale su puške i puškomitraljezi. Esesovci su istovremeno iskakali u udubljena pored puta, žestoko se branili u nadi da će odoljeti silini napada. Nekoliko ih je pokošeno. U samrtnom ropcu otkotrljali su se u provaliju. Položaj esesovaca bio je nezavidan: iza leđa duboka pro-

valija, a s čela ubitačna vatra Drugog bataljona. Planulo je nekoliko buradi benzina, zapaljenih varnicama kuršuma, a zagušljivi dim širio se naokolo. Plamen je zahvatio i kamion natovaren buradima benzina. Buktinje su se umnožile i zaredale su potmule detonacije. Bojište je preplavila vatra i dim. Esesovci su pozvani da obustave vatru i odlože oružje. Ni jedan se nije predao. Njih nekoliko snašlo se da izbjegnu najgore i otkotrljali se niz strminu. Poslije su bezglavo umakli prema Bihaću. Nezapaljena vozila osvojena su, u njima nađeno je nešto hrane, odjeće i obuće. Borci su pokupili plijen i brzo se udaljili od drumu. U operacijskom dnevniku Četvrtke krajiške divizije, 12. marta, o pomenutoj borbi zabilježeno je: « Drugi bataljon Druge krajiške brigade dočekaio je neprijateljsku kolonu na cesti Bihać - Petrovac... Uništeno je potpuno 8 kamiona sa 80 velikih buradi benzina, dok je 1 kamion pobjegao. Zaplijenjeno je 5 njemačkih pušaka, 1 puškomitraljez, 1000 metaka, 20 bombi i mnogo druge vojne spremne. Ubijeno je 9 njemačkih vojnika, među kojima i 1 oficir. Izgorjela su 3 njemačka vojnika... »⁶⁵

Postavljanje zasjeda i postizanje iznenađenja se pokazalo najuputnijim u trenutnoj situaciji. Stoga su ostali bataljoni, na teritoriji koju su štitali i kontrolisali, postavljali zasjede duž značajnih komunikacija i neprijatelju priredivali iznenađenja.

Prvi i Treći bataljon, 14. marta, neprimijećeni došli su kod drumu Bosanski Novi - Otoka da sačekaju i tuku neprijateljsku motorizovanu kolonu. Borci su se dobro maskirali i primirili iza ogoljelog žbunja i stabala. Na stotinjak metara bijelila se makadamska podloga drumu i trasa željezničke pruge. Čuo se i žubor zamućene Une. Drumom je prošlo nekoliko mještana i ništa nisu primijetili. Nešto kasnije začulo se brujanje motora. Borci su istezali vratove da bolje razaznaju huku motora i otkriju neprijateljska vozila. Krivina puta prekraćivala je njihove poglede. Komandiri četa i vodova su upozorili da se niko ne izdiže iz zaklona. Iz krivine izletio je jedan, drugi, treći, četvrti kamion, a za njima automobil... Motorizovana kolona našla se u polulučno postavljenoj zasjedi i nije slutila šta je očekuje. Usložilo je više puškomitraljeskih rafala, zadumbarale puške i zrna zapljuštala po vozilima. Neki vojnici su pogođeni, a živi su skakali iz vozila, hvatali zaklone i žilavo se branili. Planuo je automobil u kome se nalazilo nekoliko hiljada metara filmske trake, vjerovatno korišćene za snimanje napada neprijateljskih jedinica u operaciji »Vajs 1«. Onesposobljeno je i nekoliko kamiona, ali se otpor neprijateljskih vojnika nije mogao slomiti. Ubijena su 24 Nijemca, 1 zarobljen i zaplijenjeno, pored ostalog, 2 miliona kuna. Poginula su 3 a ranjena 4 borca pomenutih bataljona.

Da bi se oslobodio pritiska u rejonu Otoke, kod značajne drumske i željezničke komunikacije, neprijatelj je preduzeo napad na položaje Prvog bataljona Druge krajiške udarne brigade. Komandant i politički komesar bataljona procijenili su da frontalno odbijanje snažnog protivnika ne bi dalo najbolje rezultate pa su komandirima četa naredili da postave nekoliko zasjeda. Tri neprijateljske kolone krenule su iz doline Une, brzo se razvile u streljačke strojeve i smjelo nastupale. Na njih je otvorena vatra i morali su ustuknuti. Četiri vojnika su ubijena i 7 ranjeno.

I borci Četvrtog bataljona postavili su zasjede na visovima kod Otoke i sačekali jaču neprijateljsku jedinicu. Razvila se žestoka borba i nije dugo trajala. Neprijateljski vojnici brzo su okrenuli leđa i pobjegli u varošicu pored Une. Na bojištu su ostavili trojicu mrtvih i 5 ranjenih.

I pored izvedene ofanzive, hvalisanja daje neutralisao dejstvajedinica Četvrte krajiške divizije na teritoriji Podgrmeča, neprijatelj je osjetio na sopstvenoj koži da to nije tako, da doživljava udare i neprijatnosti. U procjeni vojno-politič-

65 Arhiv, Vojnoistorijskog instituta, k. 766A, reg. br. 33/1.

ke situacije komandant njemačkih trupa u NDH, general Liters priznaje da se, u oblastima očišćenim operacijom »Vajs 1«, može konstatovati povećana komunistička aktivnost. U Šamarici, u rejonu Bosanska Krupa - Bihać i na planini Grmeč, već su se pojavile jedinice bataljonske jačine, koje doduše izbjegavaju otvorenu borbu, ali predstavljaju stalnu opasnost za dotur i saobraćajne objekte. Ovim se, u stvari, priznaje da su Nijemcima i njihovim pomagačima smetali iznenadni napadi iz zasjeda, koje su izvjesno vrijeme primjenjivale i jedinice Druge krajiške brigade. Međutim štab Četvrte krajiške divizije nije bio zadovoljan samo ovim oblikom borbenih dejstava i tražio je daleko više. To se vidi iz njegove direktive od 27. marta 1943, kojom se zahtijeva, pored ostalog, da brigade pređu iz defanzivnih u ofanzivne zasjede i prave partizanske akcije. Ujedno je ukazano na propuste u postavljanju dotadašnjih zasjeda - da nisu temeljito pripremane i solidno izvođene.